

145352

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİ HUKUK PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**SERBEST PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ SÜRECİNDE
AZERBAYCAN'DA DIŞ TİCARETİN
VERGİLENDİRİLMESİ**

Cahangir OSMANOV

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Metin MERİÇ

**İZMİR
2004**

~ 145352 -

Yemin Metni

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Azerbaycan’da Dış Ticaretin Vergilendirilmesi” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

31.08/2024

Adı Soyadı:

Cahangir OSMANOV

İmza:

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü' nün 7/.../...7/2004 tarih ve 13 sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisanüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 18 maddesine göre Maliye Anabilim Dalı Mali Hukuk Programı Yüksek Lisans öğrencisi Cahangir OSMANOV'un **Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Azerbaycan'da Dış Ticaretin Vergilendirilmesi** konulu tezi incelenmiş ve aday 1/9/2004 tarihinde, saat 17:00' da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 60 dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin başarılı olduğu olduğuna oy 6/1/1 ile karar verildi.

BASMAN
Yrd. Doç. Dr. Melik MERİF

ÜYE

[Signature]

ÜYE

[Signature]

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ/PROJE VERİ FORMU

Tez/Proje No: Konu Kodu: Üniv. Kodu

- Not: Bu bölüm merkezimiz tarafından doldurulacaktır.

Tez/Proje Yazarının
Soyadı: OSMANOV

Adı: Cahangir

Tezin/Projenin Türkçe Adı: SERBEST PİYASA EKONOMİSİNE GEÇİŞ
SÜRECİNDE AZERBAIJAN'DA DIŞ TİCARETİN VERGİLENDİRİLMESİ

Tezin/Projenin Yabancı Dildeki Adı: THE TAXATION OF FOREIGN TRADE IN
AZERBAIJAN IN TRANSITION PROCESS INTO FREE MARKET ECONOMY

Tezin/Projenin Yapıldığı
Üniversitesi: DOKUZ EYLÜL

Enstitü: SOSYAL BİLİMLER

Yıl: 2004

Diğer Kuruluşlar:

Tezin/Projenin Türü:

Yüksek Lisans:

☒

Dili: Türkçe

Doktora:

☐

Sayfa Sayısı: 99 + X

Tıpta Uzmanlık:

☐

Referans Sayısı: 74

Sanatta Yeterlilik:

☐

Tez/Proje Danışmanlarının

Ünvanı: Yrd.Doç.Dr.

Adı: Metin

Soyadı: MERİÇ

Türkçe Anahtar Kelimeler:

- 1- Azerbaycan
- 2- Serbest Piyasa
- 3- Dış Ticaret
- 4- Geçiş Süreci
- 5- Vergilendirme

İngilizce Anahtar Kelimeler:

- 1- Azerbaijan
- 2- Free Market
- 3- Foreign Trade
- 4- Transition Process
- 5- Taxation

Tarih: 31.08.2004

İmza:

Tezimin Erişim Sayfasında Yayınlanmasını İstiyorum

Evet ☒

Hayır ☐

ÖZET

Dünya eski çağdan beri devletler arasındaki ticarete sahne olmuş ve dış ticaret üzerinden eskiden beri devletler tarafından vergiler alınmıştır. Bu vergilerin, dış ticaret işlemleri olan ihracat, ithalat ve transit ticaret üzerinden alınan vergiler olduğu bilinmektedir.

Dış ticaretin zamanla gelişerek hem mamul hem de ilişkiler bakımından karmaşık hale gelmesiyle birlikte, dış ticaret üzerinden alınan vergiler de bu gelişmelerden etkilenmiştir. Günümüzde artık transit ticaret vergilendirilmemekte, bazı ülkeler tarafından uygulanan az miktardaki ihracat vergileri ise önemini kaybetmektedir. Böylece, ülkeler sadece ithalat vergileri üzerinde durmakta ve bu vergileri, değişik amaçlara ulaşabilmek için dış ticaret politikası aracı olarak uygulamaktadırlar.

Aşağıdaki çalışmada, Sovyetler Birliği'nin çözülmesiyle bağımsızlıklarını kazanan cumhuriyetlerden birisi olan ve serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde bulunan Azerbaycan'da uygulanan dış ticaret vergileri konu edilmiştir.

Çalışmanın ana amacı Azerbaycan'da uygulanan dış ticaret vergilerinin incelenmesidir. Bu amaçla, dış ticaret politikası aracı olarak vergiler ele alınmıştır. Buradan hareketle, dış ticaretin vergilendirilmesi amaçlarına değinilmiş, dış ticaret politikası aracı olarak gümrük vergileri ve bu vergilerin ekonomik etkileri incelenmiştir. Burada, dış ticaret politikası ve dış ticaretin gelişimi serbest piyasaya geçiş sürecinde bulunan Azerbaycan açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır. Dış ticaret politikasındaki düzenlemeler, dış ticaret mevzuatı ve dış ticaretteki uygulamalar ele alınmıştır. Buraya kadar verilen bilgilerden yola çıkılarak, Azerbaycan'da mevcut olan dış ticaret vergileri incelenmiş ve bu vergilerin nasıl ödenilmesi gerektiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Ayrıca, dış ticaret vergilerinin ödenmesinde ek süre tanınması veya sürenin uzatılması ile ilgili uygulamalara değinilmiş, ödemesi gerçekleştirilmeyen dış ticaret vergileri için yürürlükte bulunan vergi cezaları ele alınmıştır.

ABSTRACT

The World has been the place for the trade between countries since remote antiquity and these countries have had some taxation actions in foreign trade. These are known as being taxed in export, import and transit trade, which are foreign trade processes.

Along with that foreign trade has become complicated regarding to products and relationships in the course of time, the taxes applied in this trade have been influenced by these developments. Transit trade is not taxed, moreover, the few export taxes are losing significance that are realized by some countries today. Thus, the countries only dwell upon import taxes and use them as a means of foreign trade policy in order to attain different purposes.

In our study shown below, the foreign trade taxes carried out in Azerbaijan, which is one of the countries that gained its independence after the disintegration of the Soviet Union and is in the transformation process into free market economy by adopting free market economy, have been presented.

The main objective of the study is the examination of the foreign trade taxes carried out in Azerbaijan. Therefore, as the means of foreign trade policy, the taxes have been studied. So, the purposes of foreign trade taxation, customs duties as the means of foreign trade policy, and economic influences of these taxes have been examined in this study. Foreign trade policy and the progress of foreign trade have been tried to evaluate regarding to Azerbaijan, which is in the transformation process into free market. The regulations in foreign trade policy, the body of law in foreign trade, and practices in foreign trade have been mentioned. By starting out from the informations given, the available foreign trade taxes have been examined and it has been tried to reveal the way the taxes are paid. Moreover, the practices relevant to the additional time or time extension in payment of foreign trade taxes, the tax fines in force that are for unpaid foreign trade taxes have been evaluated in this study.

YEMİN METNİ.....	I
TUTANAK.....	II
TEZ VERİ FORMU.....	III
ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
TABLolar VE GRAFİKLER LİSTESİ.....	X
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM: I**DIŞ TİCARET VE VERGİLEME**

1. DIŞ TİCARET POLİTİKASI ARACI OLARAK VERGİLER.....	3
1.1. Dış Ticareti Vergilendirme Amaçları.....	5
1.1.1. Devlete Gelir Sağlama.....	5
1.1.2. Yurtiçi Sanayinin Korunması.....	7
1.1.3. Ödemeler Bilançosu Dengesinin Sağlanması.....	9
1.1.4. İstihdamı İyileştirme.....	9
1.1.5. Dış Ticaret Hadlerinin İyileştirilmesi.....	10
1.1.6. Yurtiçi Piyasalardaki Sapmaların Giderilmesi.....	11
1.1.7. Haksız Rekabetin Giderilmesi.....	11
1.1.8. Ülkelerarası Ücret Farklılıkları ve İşgücü Piyasasındaki Aksaklıkların Giderilmesi.....	13
1.1.9. Üretim Maliyetlerinin Eşitlenmesi.....	13
1.2. Dış Ticaret Politikası Aracı Olarak Gümrük Vergileri ve Ekonomik Etkileri.....	14
1.2.1. Tarife Sistemleri.....	15
1.2.2. Tarife Türleri.....	16
1.2.3. İhracat Üzerinden Alınan Vergiler.....	17
1.2.4. İthalat Üzerinden Alınan Vergiler.....	18

1.2.5. Transit Ticaret Üzerinden Alınan Vergiler.....	20
1.2.6. Diğer Gümrük Vergileri.....	20
1.2.7. Gümrük Vergilerinin Ekonomik Etkileri.....	21
1.2.7.1. Üretim Etkisi.....	22
1.2.7.2. Tüketim Etkisi.....	23
1.2.7.3. Gelir Etkisi.....	24
1.2.7.4. Gelirin Yeniden Dağılımı Etkisi.....	24
1.2.7.5. Dış Ticaret Etkisi.....	25
 2. GELİŞMİŞ ÜLKELERDE DIŞ TİCARET ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLER.....	 25
 3. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE DIŞ TİCARET ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLER.....	 26

BÖLÜM: II

AZERBAIJAN'DA DIŞ TİCARET POLİTİKALARI VE DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ

1. SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİNDE DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ.....	31
2. BAĞIMSIZLIK DÖNEMİNDE DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ.....	33
3. AZERBAIJAN DIŞ TİCARET POLİTİKASINDA DÜZENLEMELER.....	38
3.1. Tarife Düzenlemeleri.....	39
3.2. Tarife Dışı Düzenlemeler.....	39
3.3. Azerbaycan'ın İmzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmaları.....	41
4. AZERBAIJAN DIŞ TİCARET MEVZUATI.....	41
4.1. Gümrük Rejimleri.....	41
4.2. Dış Ticaret İşlemleri.....	43
4.2.1. İhracat İşlemleri.....	43
4.2.2. İthalat İşlemleri.....	45
4.3. Dış Ticarete Ödeme.....	45
4.4. Gümrük Organları.....	47
5. AZERBAIJAN'DA DIŞ TİCARET UYGULAMALARI.....	49

5.1. İhracat.....	51
5.2. İthalat.....	55

BÖLÜM: III

AZERBAYCAN'DA DIŞ TİCARET VE VERGİLEME

1. AZERBAYCAN'DA UYGULANAN DIŞ TİCARET VERGİLERİ.....	60
1.1. İhracat Vergisi.....	61
1.2. İthalat Vergisi.....	62
1.3. Katma Değer Vergisi.....	66
1.4. Aksız Vergisi.....	68
1.5. Yol Vergisi.....	70
1.6. Gümrük İşlemleri Karşılığında Alınan Gümrük Bedelleri.....	72
1.7. Malların Geçici Depolanması Karşılığında Alınan Kira Bedeli.....	73
1.8. Malların Gümrük Gözetimi Karşılığında Alınan Bedeller.....	73
1.9. Lisans ve Uzmanlık Karnesinin Verilmesi ve Yeniden Onların Yürürlüğünün Sağlanmasına Göre Alınan Bedeller.....	73
1.10. Dış Ticaret Vergilerinin Kamu Gelirleri İçindeki Yeri.....	74
2. AZERBAYCAN'DA ÇEŞİTLİ GÜMRÜK REJİMLERİNDE UYGULANAN DIŞ TİCARET VERGİLERİ.....	75
2.1. Serbest Dolaşıma Giriş.....	75
2.2. Yeniden İthalat.....	76
2.3. Transit.....	76
2.4. Gümrük Antrepo Uygulaması.....	77
2.5. Vergisiz Ticaret Mağazası.....	77
2.6. Dahilde İşleme.....	77
2.7. Gümrük Kontrolü Altında İşleme.....	78
2.8. Geçici İthalat.....	78
2.9. Serbest Bölgeler ve Serbest Antrepo Uygulaması.....	78
2.10. Hariçte İşleme.....	79
2.11. Yeniden İhracat.....	80
2.12. İmha.....	80

2.13. Terk.....	81
3. AZERBAJCANDA DIŞ TİCARET VERGİLERİNİN ÖDENMESİ.....	81
3.1. Vergilerin Ödenmesi.....	81
3.2. Vergilerin Ödenmesi İçin Ek Süre Tanınması ve Sürenin Uzatılması.....	84
3.3. Vergi Cezaları.....	85
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	87
KAYNAKLAR.....	93

TABLÖLAR VE GRAFİKLER LİSTESİ

Tablo: 1. 1998-2002 Yılları Arasında Azerbaycan İhracatının Ülke Gruplarına Göre Yapısı.....	53
Tablo: 2. Azerbaycan İhracatının Ülkelere Göre Dağılımı.....	54
Tablo: 3. 1998-2002 Yılları Arasında Azerbaycan İthalatının Ülke Gruplarına Göre Yapısı.....	57
Tablo: 4. Azerbaycan İthalatının Ülkelere Göre Dağılımı.....	58
Tablo: 5. Azerbaycan'da Yeni Rejim Çerçevesinde Bazı Ürün Gruplarının İthalatına Uygulanan Gümrük Vergisi Oranları.....	65
Tablo: 6. Azerbaycan'da Dış Ticaret Vergilerinin Kamu Gelirleri İçerisindeki Payı.....	75

Grafik: 1. Azerbaycan'da 1991-2002 Yılları İtibariyle İthalatın ve İhracatın Gelişimi.....	50
Grafik: 2. Azerbaycan'da 1998-2002 Yılları İtibariyle İhracatın Dağılımı.....	52
Grafik: 3. Azerbaycan'da 1998-2002 Yılları İtibariyle İthalatın Dağılımı.....	56

GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nde 1980'li yılların ikinci yarısından sonra uygulamaya konulan "Perestroyka" ve "Glastnost"un başarısızlığa uğramasıyla birlikte bu birlik hızlı bir çöküş eğilimine girmiş ve tasfiye olmuştur. Birliğin çözülmesiyle bu birliğe bağlı ülkeler sosyalist idari ve ekonomik sistemden demokratik ve serbest piyasaya dayalı ekonomik sisteme geçiş sürecine girmişlerdir.

Eski sosyalist yapıya sahip ülkelerden birisi olan Azerbaycan da bu gelişmelerin etkisiyle eski Sovyetler Birliği'nden koparak siyasi bağımsızlığını kazanma fırsatını bulmuş ve buna bağlı olarak da ekonomisini merkezi yönetimden kurtararak kendi ulusal ekonomisini kurma şansını elde etmiştir.

Azerbaycan, bağımsızlığının ardından piyasa ekonomisine geçiş kararı almış ve bu yönde uygulamalara başlamıştır. İlk olarak 1993 yılında Özelleştirme Kanunu çıkarılmış ve 1995 yılından sonra fiili uygulamaya geçilmiştir. Halen geçiş dönemini yaşayan ülke, birçok alanda reformlar yaparak ekonomisini düzluğe çıkarmaya çalışmaktadır. Ekonominin her alanında olduğu gibi dış ticaret ve vergiler alanında da yeni yeni düzenleme ve hukuki altyapı oluşturma girişimleri devam etmektedir.

Ülke kamu harcamalarını karşılayabilmek için vergi ve diğer mali yükümlülükler adı altında kamu gelirlerine başvurmaktadır. Anayasa'nın 73. maddesinde; "tam ve zamanında kanunen belirlenmiş vergileri ödemek ve diğer mali yükümlülükleri yerine getirmek herkesin ödevidir, hiç kimse kanunla öngörülmemiş ve kanunla belirlenenden daha fazla vergi ödemeye ve diğer mali yükümlülükleri yerine getirmeye zorlanamaz", denilerek vergi ve mali yükümlülükler konusunda genel çerçeve çizilmiştir.

Dış ticaret ülke ekonomilerinde önemli bir yere sahip olup, dış ticaret politikaları ile diğer ekonomi politikaları arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Dış ticaret üzerinden alınan vergiler ve diğer yükümlülükler ülkeler için önemli gelir kaynağı sayılmakta ve ülkelerin asla vazgeçemedikleri uygulamalar olmaktadır.

Dış ticaret üzerinden alınan vergi ve mali yükümlölükler, şüphesiz Azerbaycan gibi hem serbest piyasa ekonomisiyle yeni tanışan, hem de gelişmekte olan bir ekonomi için de büyük bir önem arz etmektedir.

Bu çerçevede ele alınan çalışma aşağıda üç bölüm halinde düzenlenmiştir. Birinci bölümde; dış ticaretin vergilendirilmesiyle ilgili konular incelenmiştir. Burada, dış ticaretin vergilendirilmesi ve devletlerin bu uygulamaya başvurma nedenleri teorik olarak ele alınmış, dış ticaret politikası araçları içinde önemli bir yere sahip olan dış ticaret vergileri ve bu vergilerin ekonomik etkileri üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde; Azerbaycan'ın benimsediğı dış ticaret politikası ve bu politika içinde mevcut olan tarife ve tarife dışı düzenlemeler ele alınmaktadır. Azerbaycan'ın ihracat ve ithalatının durumu, hangi ölkelerle ne kadar ticaret yaptığı bu kapsamda cevap aranan sorulardan bazılarını oluşturmaktadır. Ayrıca, gümrük rejimleri, ödeme şekilleri, gümrük organları vs. gibi konular bu bölümde incelenen konular arasında yer almaktadır.

Üçüncü bölümde ise, serbest piyasaya adapte olabilmek için çaba sarf eden ve aynı zamanda gelişmekte olan Azerbaycan'ın, dış ticareti üzerinden alınan vergiler incelenerek, bu ölkede açısından söz konusu vergilerin neler olduğu, hangi oranlarda alındığı ve nasıl ödendiğı araştırılmaktadır. Ayrıca, dış ticaret faaliyetlerinden elde edilen vergi gelirlerinin diğer kamu gelirleri içindeki payı da incelenmeye çalışılmıştır.

BÖLÜM: I

DIŞ TİCARET VE VERGİLEME

Ülkeler tarihin çok eski devirlerinden beri birbirleri ile çeşitli ilişkiler kurmaktadır. Bu ilişkiler incelendiğinde ülkelerarasında gerçekleşen ticaret, diğer bir deyişle dış ticaret, en önemli yeri tuttuğu görülmektedir. Devletler eskiden beri değişik isimler altında dış ticaret üzerinden vergiler almaktadır. Dünyadaki gelişmelerle birlikte dış ticaret ilişkileri karmaşık hale gelmekte ve dış ticaret üzerinden alınan vergiler de ekonomi politikasının önemli konularından birisini oluşturmaktadır.

Aşağıda, dış ticaretin vergilendirilmesiyle ilgili konular incelenmektedir. Burada, dış ticaret politikası aracı olarak vergiler ele alınarak; dış ticarete vergilemenin amaçları, dış ticaret politikası aracı olarak gümrük vergileri ve bu vergilerin ekonomik etkileri değerlendirilmektedir. Ayrıca, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde uygulanan dış ticaret vergileri bölümde ele alınan konular arasında yer almaktadır.

1. DIŞ TİCARET POLİTİKASI ARACI OLARAK VERGİLER

Dış ticaret; mal, hizmet ve paranın yurt dışına satışı, aynı zamanda mal, hizmet ve paranın yurt dışından alışı işlemleri olarak tanımlanabilir¹. Dış ticaret, mal ve hizmet mübadeleleri ile bunlara ilişkin düzenlemeleri kapsamaktadır. Mal akımlarının dış ticarete en eski ve önemli konu olduğu bilinmektedir. Dış ticarete hizmetler ikinci derecede önem taşımakta, asıl hedef mal ticareti olmaktadır.

Dış ticaret sorunları son yıllarda iktisatçıların, politikacıların ve genelde tüm toplumun üzerinde düşünüp fikir ürettikleri, uygulamadan sonuç çıkardıkları önemli konulardan birisi olmuştur. Dış ticaret konusu son yıllarda gelişmekte olan ülkeler arasında bir başka önemli boyut daha kazanmıştır. Bu konu gelişmekte olan ülkelerin kalkınma stratejilerinde önemli bir rol oynamaya başlamış, dış ticaret kalkınma

¹ Özcan GÜVEN, *Dış Ticaretin Finansmanı*, Basılmamış Çalışma, Türkiye Bankalar Birliği İzmir Eğitim Merkezi, 25-27 Ekim, İzmir 1999, s. 4.

stratejilerinin saptanmasında önemli bir yer kazanmıştır. Dolayısıyla da bu ülkeler için dış ticaret konuları bu ülkelerin kalkınma stratejileri açısından ayrılmaz bir bütün oluşturmaya başlamıştır².

Dış ticaret politikası; ulusal sınırları aşan ekonomik değerler üzerinde, genel ekonomi politikasına uygun olarak, ticari-ekonomik amaçların gerçekleştirilmesi için devlet tarafından alınan önlemlerin ve yapılan müdahalelerin tümü olarak tanımlanabilir³. Dış ticaret politikası ile diğer ekonomi politikaları arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bu nedenle, bu çeşitli politikalar arasındaki ilişkiler genel ekonomi politikası çerçevesinde birbiriyle uyumlu olacak biçimde düzenlenmeye çalışılmaktadır⁴.

Dış ticaret politikası, ödemeler dengesi açığını kapatmak ve ödeme zorluklarını ortadan kaldırmak için alınan önlemleri ve yapılan müdahaleleri kapsamaktadır. Dış ticaret ile ilgili önlemlerin uygulanmasında ödemeler dengesi amacıyla birlikte, iç sanayinin korunması, üretimi teşvik, talep yapısını değiştirme ve diğer amaçlar da güdülebilmektedir⁵.

Dış ticaret politikası genel ekonomi politikasının en önemli konularından birisini oluşturmaktadır. Devletler, dış ticaret politikası ile uluslararası ekonomik faaliyetlere doğrudan müdahalede bulunmaktadırlar. Ekonomik faaliyetler mal ve hizmet akımlarıyla sınırlı kalmamakta, ayrıca teknoloji, sermaye ve insan gücü (işgücü) hareketlerini de kapsamaktadır. Devlet bütün bu faaliyetleri özendirebilir, sınırlandırabilir veya uygulama biçimini değiştirebilir.

Dış ticaret politikasının en eski ve en yaygın araçlarından birisinin gümrük vergileri olduğu bilinmektedir. Gümrük vergileri (diğer bir deyişle gümrük tarifeleri) dış ticarete konu mallar üzerinden alınan vergiler olarak tanımlanabilir⁶.

² Bela BALASSA, *Dış Açık Ekonomi Üzerine Makaleler*, Derleyen: H. Avni HEDİLLİ, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Yayın No: 1986/270, 1986, s. 5.

³ Hasan OLALI, *Dış Ticaret Teorileri ve Politikası*, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir 1972, s. 191.

⁴ Halil SEYİDOĞLU, *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*, Güzem Yayınları, İstanbul 2003, s. 117.

⁵ Erdoğan ALKİN, *Uluslararası Ekonomik İlişkiler*, Güryay Matbaası, İstanbul 1981, s. 131.

⁶ Halil SEYİDOĞLU, *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*, Turhan Kitabevi, Ankara 1986, s. 305.

Gümrük tarifeleri çeşitli malların ithalatı ve ihracatı sırasında, belli ilkelere göre söz konusu mallar üzerinden alınan vergi oranlarını gösteren listeler olarak tanımlanmaktadır. Ancak, gümrük tarifeleri deyimi, iktisat literatüründe anlam değiştirerek doğrudan gümrük vergileri yerine kullanılmaya başlamıştır. Artık zamanımızda ihracattan alınan gümrük vergileri önemini kaybetmekte ve gümrük tarifesi kelimesinin genellikle sadece ithal vergisi anlamına geldiği bilinmektedir⁷.

“Genel amaçları, ithal malının maliyetini yükselterek yerli üretimi dış rekabetten korumak ve özendirmek, ulusal gelirin dengeli bir şekilde yeniden bölüşümünü gerçekleştirmek ve devlet gelirlerinin artırılmasını sağlamak, şeklinde özetlenebilen gümrük vergisi; ithalatta liberasyon uygulaması çerçevesinde güncelliğini koruyan en önemli koruma araçlarından birisidir”⁸ denilebilir.

1.1. Dış Ticareti Vergilendirme Amaçları

Başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere dış ticaret, sağladığı kolaylıklar nedeniyle en çok yararlanılan kamu geliri kaynakları arasında yer almaktadır⁹. Ülkeler çeşitli amaçlarla dış ticareti vergilendirmektedirler. Dış ticaret düzenlemelerinde kullanılan vergiler, serbest ticareti kısıtlayan uygulamalardan birisi olmaktadır.

Serbest ticaretin avantajlarına ve ticari kısıtlamaların maliyetlerine rağmen neden dış ticaret kısıtlanmaktadır? Bir görüşe göre, söz konusu kısıtlamalardan elde edilen karlar belirli gruplara giderken, maliyetleri ise tüm nüfusa yansımaktadır¹⁰. Bunların bilinmesine rağmen, hükümetler çeşitli amaçları göz önünde bulundurarak dış ticareti vergilerle düzenleyebilmektedirler.

1.1.1. Devlete Gelir Sağlama

Devlete gelir sağlamak amacıyla gümrük vergilerine başvurulması, geçmişte merkantilizme kadar uzanan eski bir uygulama olduğu bilinmektedir. Gümrük

⁷ ALKİN, a.g.e., s. 131.

⁸ Ömür DEMİR, “İthalatta Vergi Uygulamaları”, *Hazine ve Dış Ticaret Dergisi*, Sayı 9, Temmuz 1991, s. 20.

⁹ Naci Birol MUTER, *Vergileme ve Dış Ticaret*, Manisa 1989, s. 21.

¹⁰ Ted WALTHER, *Dünya Ekonomisi*, (Çev: Ünal ÇAĞLAR), Alfa Yayınları, İstanbul 2002, s. 223.

vergileri ithalatı durduracak kadar yüksek olmadığı sürece devlete gelir sağlamaktadır. Gelir sağlamak amacıyla gümrük vergisi uygulanırken malın talebinin fiyat esnekliği de önem kazanmaktadır. Talep esnekliği yüksek bir mala konan yüksek oranlı vergi nedeniyle ithalat hacmindeki daralma vergi gelirlerinin de azalmasına yol açabilir¹¹.

Gümrük vergilerinin başlıca amaçlarının devlete gelir sağlamak ve yerli sanayiye dış rekabetten korumak olduğu bilinmektedir. Dış ticaretin kamu gelirine kaynak oluşturması amacıyla vergilendirilmesi, eskiden beri devletlerin yaptıkları bir uygulama olduğu görülmektedir. Günümüzde de vergilemenin birinci sıradaki amacı olan "gelir sağlama amacı"na gümrük vergileriyle kolaylıkla ulaşılmaktadır. Gelir sağlama amaçlı gümrük vergileri aşağıdaki kategorilere ayrılabilir¹²:

- a) Yurt içinden sağlanamayan ürünler üzerinden alınan ithalat vergileri,
- b) Bir malın ithalatının o malın yurtiçinde imal edilen benzeri veya ikamesi üzerinden alınan bir iç vergi kadar vergilendirilmesi,
- c) İthal malının tüketimini önemli bir ölçüde azaltmayı öngörmeyen gümrük vergileri (yabancı arz ve ulusal talep az esnek ise, düşük oranlı bir gümrük vergisi yüksek bir gelir sağlayabilir),
- d) İhracat vergilerinin, özellikle madensel veya bitkisel birincil madde üreticisi ülkelerde gelir sağlama amacına yönelik uygulamaları.

Aslında gümrük vergilerinde fiskal amaç (gelir sağlama amacı) daha çok iç piyasada üretilmeyen ve üretilmesi de düşünülmeyen malların ithalatındaki vergilemede güdölmektedir. Eğer ithal mallarının yurtiçinde ikamesi üretilmekte ise verginin daha çok koruma amaçlı olduğu söylenebilir.

¹¹ Dilek Aykut SEYMEN, "Dış Ticarete Yeni Korumacı Eğilimler ve Türk Dış Ticareti Açısından Değerlendirilmesi", (Yayınlanmış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniv. Sos. Blm. Enst. Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 4, İzmir, Ekim-Aralık 2002, s. 53.

¹² Naci Birol MUTER, "Dış Ticaretin Düzenlenmesi ve İhracatın Teşvikinde Maliye Politikası Araçları", (Doçentlik Tezi), Ege Üniv. İşletme Fakültesi Manisa Maliye ve Muhasebe Yüksek Okulu, İzmir 1982, s. 8.

Fiskal amaçlı gümrük vergisi genellikle halkın yaygın olarak tükettiği mallara uygulanmaktadır. Fakat talebi esnek mallar üzerindeki yüksek oranlı vergi, tüketimi azaltarak vergi gelirlerini düşürebilmektedir. Buna göre de, fiskal amaçlı gümrük vergisinde talep esnekliği dikkate alınması gerekmekte ve vergi oranı toplam vergi gelirlerini maksimum yapacak bir düzeyde belirlenmesi gerekmektedir.

1.1.2. Yurtiçi Sanayinin Korunması

Gümrük vergileri ithal mallarının fiyatını yükselterek yurtiçinde bu malların ithal ikamesi mallarını üreten yerli üreticileri dış rekabetin olumsuz etkilerinden korumaktadır¹³. Gümrük vergilerinin uygulanmasıyla ulaşılmak istenen en önemli amaçlardan birisi yurtiçi sanayinin korunmasıdır denilebilir. Bu amacı gerçekleştirmek için ileri sürülen görüş Bebek Endüstrileri Tezi olarak bilinmektedir. Aşağıda söz konusu tez açıklanmaktadır.

Devletin dış ticarete müdahalesini gerektiren önemli nedenlerden birisi bebek endüstrileri tezi olmaktadır. Bu teze göre, deneyimsiz ve ileride gelişip karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olabilecek endüstriler, olgunluk çağına gelinceye ve optimum üretim düzeyine ulaşınca kadar gümrük vergileriyle dış rekabete karşı korunmaları gerekmektedir¹⁴.

Tarihsel veya doğal nedenlerle başka ülkelerde daha erken kurulan bir endüstri dalı, o alanda yeni kurulacak olanlara göre bir üstünlük elde etmektedirler. Ayrıca bir ülke, belli bir malın üretiminde potansiyel bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu halde, bilgi yetersizliği ve başlangıçta üretim kapasitesinin düşük olması gibi nedenlerle bu malın üretimini gerçekleştiremeyebilir. Bu ülke, söz konusu malın üretimini gerçekleştirebilse bile daha deneyimli yabancı rakipleriyle rekabet edemeyebilir. Bu şartlarda, sözü edilen malı üreten endüstriyi kurmak ve “bebeklik” döneminde yabancı rekabetin yıkıcı etkilerine karşı korumak amacıyla gümrük vergilerine başvurulabilir¹⁵.

¹³ SEYİDOĞLU, a.g.e., 1986, s. 306.

¹⁴ SEYİDOĞLU, a.g.e., 2003, s. 124.

¹⁵ SEYİDOĞLU, a.g.e., 2003, s. 124.; SEYMEN, a.g.e., s. 37.

Ayrıca, bazı ülkeler aslında zengin oldukları halde doğal zenginliklerini yeterince değerlendiremediklerinden bunlardan yararlanamamaktadırlar. Doğal kaynakları değerlendirmek, dış rekabete karşı geçici bir korumanın gerisinden gerçekleştirilebilmektedir¹⁶. Bu amaçla da devletler gümrük vergilerini bir araç olarak kullanabilmektedirler.

Bu tezin dayandığı mantığa göre, her ülkede geçici bir korumacılıktan sonra rekabetçi duruma gelebilen birçok endüstriye rastlanabilmektedir. Ancak, bu uygulamalar ekonomiye önemli maliyetler getirebilir. Bu olumsuz etkilerin daha çok uygulamadaki aksaklıklardan kaynaklandığını belirtmek gerekmektedir. Gelecekte verim artışı sağlanabilmesi için endüstri seçiminde doğru kararların alınmış olması gerekmektedir. Bu, uzun dönemde maliyetlerdeki değişme seyrinin takip edilmesine bağlı olmaktadır¹⁷.

Gümrük vergisinin yerli üreticileri dış rekabetin olumsuz etkilerinden koruma görevini yerine getirebilmesi için vergi oranları gerektiği kadar yüksek olması gerekmektedir. Bir malın ithalinden o malın yerli ve yabancı üreticilerinin maliyet farkına eşit veya daha yüksek tutarda bir vergi alınması, ithalatı tamamıyla önlemekte ve böylece söz konusu mala tam bir koruma sağlamış olmaktadır. Bu derece yüksek olan vergilere yasaklayıcı vergi denilmektedir¹⁸.

Yasaklayıcı vergi oranından daha düşük oranda bir vergi alınması durumunda bir miktar ithalat yapılmaya devam edebilir. Bu durumda o zaman, kısmi bir koruma sağlanmış olmaktadır. Kısmi korumada asıl amaç yerli sanayiye korumak olsa da, aynı zamanda, yapılan ithalat ölçüsünde devlete gelir sağlanmış olmaktadır. İthal vergilerinin çoğu genellikle hem koruma, hem de gelir etkisi sağlayabilmektedirler.

Fakat bu iki amaçtan yalnız birine hizmet eden vergiler de bulunmaktadır. Örneğin, yurtiçinde üretimi hiç yapılmayan mallardan alınan vergi yalnız gelir sağlamak için konulmaktadır. Türkiye'de kahveden alınan ithalat vergileri örnek olarak gösterilebilir. İthalatı sıfıra indirecek kadar yüksek ithalat vergileri ise

¹⁶ MUTER, Vergileme..., a.g.e., s. 39.

¹⁷ MUTER, Vergileme..., a.g.e., s. 40.

¹⁸ SEYİDOĞLU, a.g.e., 1986, s. 306.

tamamen yerli sanayiye koruma amacına hizmet etmekte ve bunların gelir etkisinden söz etmek mümkün olmamaktadır¹⁹.

1.1.3. Ödemeler Bilançosu Dengesinin Sağlanması

Çeşitli ülkelerde, değişik nedenlere bağlı olarak ödemeler bilançosu zaman zaman önemli açıklar vermekte ve bu durum ülke parası, dış ödeme imkanları üzerinde baskılar doğurmaktadır. Özellikle hızlı kalkınma çabaları, ödemeler bilançosunda güçlü engellerden birisiyle karşılaşmaktadır. Bu durumda, ithalatı kıstamak amacıyla gümrük vergilerine başvurmak ilk yapılan uygulamalardan birisi olmaktadır²⁰. Çünkü, gümrük vergileri ithalatı kısıtıcı ölçüde ödemeler bilançosu açığını azaltıcı etki yapmaktadır.

Geleneksel Merkantilist uygulamaların izlerini taşıdığı da söylenebilen bu gerekçe gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından aynı nitelikte olmamaktadır. Gelişmiş ülkelerde, ödemeler bilançosu dengesini sağlama amaçlı bu uygulamalar çoğunlukla konjonktür dalgalanmalarının etkilerini gidermeye yönelik olduğu halde, gelişmekte olan ülkelerde yapısal bir soruna temelli çözümler getirmeğe yönelik çabaların bir parçası olabilmekte ve kapsamlı bir gelişme politikası çerçevesinde ele alınabilmektedir²¹.

1.1.4. İstihdamı İyileştirme

İstihdamı iyileştirme gerekçesiyle gümrük vergilerinin uygulanması, 1930 ekonomik bunalımından sonra büyük ölçüde rağbet bulmuş bir uygulama olmaktadır. Bu uygulamaları destekleyen görüşlere göre, gümrük tarifeleri istihdam açısından bir kaçak sayılan ithalatı düşürerek tüketimi daha çok üretime yöneltebilmektedir. Böylece yurt içinde dağılan ek gelirler yeni talep ve yeni üretimleri uyarak çarpan etkisi doğurmaktadır. Sonuç olarak istihdam düzeyi de yükselmektedir²².

İthal malları üzerine konulan vergiler ithalatı azaltarak söz konusu malların yurtiçi fiyatlarını artırmakta ve böylece talebin yerli mallara kaymasına neden

¹⁹ SEYİDOĞLU, a.g.e., 2003, s. 135.

²⁰ Özhan ULUATAM, *Kamu Maliyesi*, İmaj Yayıncılık, Ankara 2001, s. 397-398.

²¹ MUTER, "Dış Ticaretin Düzenlenmesi...", a.g.e., s. 47.

²² MUTER, "Dış Ticaretin Düzenlenmesi...", a.g.e., s. 46-47.

olmaktadır. Eğer lke eksik istihdam koşullarındaysa, gümrük vergileri yoluyla talebin yerli mallara kayması yurt içi üretimi teşvik ederek atıl faktörlerin kullanımına olanak vermektedir. Bu, lke gelirini ve istihdamını artırıcı bir etki oluşturmaktadır. Bu nedenle ülkeler, istihdam düzeylerini yükseltmek için dış ticaretlerini gümrük vergileri ile kısıtlama yoluna gitmektedirler.

1.1.5. Dış Ticaret Hadlerinin İyileştirilmesi

Dış ticaretin vergilendirilmesi ile ulaşılmak istenen önemli sonuçlardan birisi, dış ticaret hadlerinin iyileştirilmesi ve bu yolla ülke refahının artırılması isteği olabilir. Bu görüş, iktisat literatüründe “optimum tarife” olarak bilinen kavramla açıklanmaktadır. lkeler bazı durumlarda gümrük tarifelerini artırmak suretiyle dış ticaret hadlerini kendi lehlerine dzeltebilmektedirler²³.

Optimum tarifede, fayda ve zarar karşılaştırılmaktadır. Fayda zarardan fazla bulunduğu sürece gümrük tarifeleri (vergileri) artırılmaktadır. İşte bu tarifeye optimum gümrük tarifesi denmektedir²⁴.

Optimum gümrük tarifesi, büyük bir ülkenin “optimum” diye nitelendirilen bir tarife koyarak serbest ticarete göre refah düzeyini nasıl maksimum düzeye ıkartabileceğini açıklamaktadır. Burada tarife koyanın refah artışları diğer ülkelerdeki refah düşüşü pahasına gerçekleşmektedir. Bunun için yüksek bir olasılıkla diğer ülkeler de aynı yola başvurabilirler, yani misilleme yapabilirler. Bu da tümünün kaybetmesi ile sonulanabilir²⁵.

Optimum tarife görüşü, dış ticaret kısıtlamasına giden bir ülkenin büyük bir ülke, diğer bir ifadeyle uyguladığı politikalar sonucu uluslararası fiyatları etkileyebilen bir ülke olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu lkeler belli malların dünya pazar paylarının önemli bir bölümünü ellerinde bulundurmaktadırlar. Böylece gümrük tarifeleri, dünya ticaretinde pazarlık gücüne sahip olan bu lkelerin dış

²³ Zeyyat HATİBOğLU, *Temel Uluslararası İktisat*, Beta Yayınları, İstanbul 1993, s. 84.

²⁴ HATİBOğLU, a.g.e., s. 85.

²⁵ SEYİDOğLU, a.g.e., 2003, s. 144-145.

ticaretlerini kısıtlamalarını, ticaret hadlerini kendi lehlerine çevirmelerini ve refahlarını artırmalarını mümkün kılmaktadır²⁶.

1.1.6. Yurtiçi Piyasalardaki Sapmaların Giderilmesi

Gerçek hayatta ekonomilerde piyasa mekanizması optimum koşullarda çalışmamakta ve yurtiçi piyasalarda sapmalar yaşanabilmektedir. Bu görüş, optimum koşulların bozulması olarak da bilinmektedir. Bu olgunun gelişmekte olan ülkelerde daha çok geçerli olduğu görülmektedir. Yurtiçi piyasalarda ortaya çıkan bu sapmalar, dış ticarete korumacılığı savunanlarca vergilerin uygulanması için ileri sürülen önemli nedenlerden birisi olmaktadır. Bu durumu ortadan kaldırmak için gümrük vergilerinin kullanılması önerilmektedir.

Optimum koşulların bozulmasında, gümrük tarifeleri yoluyla sanayi malı üretiminin teşvik edilmesi gerekmektedir. Çünkü ülkenin gerçek karşılaştırmalı üstünlükleri bu malda olmakta ve refahın artması böylece sağlanabilmektedir. Bu nedenle, yurtiçi piyasalardaki sapmayı giderebilmek için gümrük tarifelerinden yararlanılması önerilmektedir. Sapmayı giderebilmek için önerilen diğer bir yol, üretimin sübvansiyonuna veya vergilendirilmesine yönelik politikalar olmaktadır²⁷.

Yurtiçi piyasalardaki sapmaların giderilmesinde gümrük tarifelerinin kullanılması sübvansiyon ve vergilere göre daha az etkili olsa da, serbest dış ticaret koşullarında uzmanlaşmaya göre refah etkisinin daha fazla olması bu uygulamaların serbest ticarete karşı savunulmasına neden olmaktadır. Ayrıca, gümrük tarifelerinin uygulanması sübvansiyonlara göre kolay olmakta ve gümrük tarifeleri sübvansiyonlar gibi kaynak kullanımını gerektirmemektedir. Bu nedenle gümrük tarifeleri öncelikle tercih edilmektedir.

1.1.7. Haksız Rekabetin Giderilmesi

Ülkelerin diğer ülkelere karşı giriştikleri ve haksız rekabete yol açabilen uygulamaları karşısında, zarar gören ülkelerin ekonomileri üzerindeki olumsuz

²⁶ SEYMEN, a.g.e., s. 25.

²⁷ SEYMEN, a.g.e., s. 31-33.

etkileri ortadan kaldıracabilmek ve etkisiz hale getirebilmek amacıyla gümrük vergilerinden yararlandığı bilinmektedir. Damping ve sübvansiyon bu tür uygulamalardan olup, bu uygulamalara karşı gümrük tarifeleri kullanılmaktadır. Aşağıda bu uygulamalara değinilmektedir.

Damping, aynı malın yurtiçine göre yurtdışına daha düşük fiyatla satılması olarak tanımlanabilir. Ayrıca, malların yabancı piyasalarda üretim maliyetlerinin altında satılması da damping olarak nitelendirilmektedir. Dampingler genellikle geçici, yıkıcı yada sürekli dampingler şeklinde uygulanmaktadır²⁸.

GATT ilkeleri açısından damping uygulaması sakıncalı bulunmaktadır. Bu nedenle, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ülkelere, dampinge karşı önlemler uygulama hakkı vermektedir. Önlem olarak anti-damping vergisi uygulanması kabul edilmektedir. Damping uygulayarak piyasaya giren ülkelere karşı, bu durumdan zarar gören veya zarar tehdidi altında bulunduğunu kanıtlayan ülkelerin misilleme yaparak bunu ortadan kaldırmaları anti-damping vergileriyle mümkün olabilmektedir.

Sübvansiyon ihracatçı sanayilere mali destek sağlamak olarak tanımlanabilir. Sübvansiyonlar çeşitli şekillerde sağlanabilir: Fiyat garanti etmek; ihracatçıya dünya fiyatlarından malını pazarlamasını mümkün kılan ve aradaki farkın ihracatçıya nakit olarak ödendiği sistem mali destek sağlamada önemli bir uygulama olmaktadır. Vergi iadesi; üretim aşamasında alınan vergilerin ihracatın yapılması durumunda üreticiye iadesi de mali destek sayılmaktadır. Ayrıca, ucuz girdi kullanımı, düşük faizli kredi, navlun desteği, sigorta maliyetlerine katlanma gibi teşvikler de bu tür uygulamalar olarak kabul edilmektedir²⁹.

Yabancı ülkelerin uyguladıkları sübvansiyonların ulusal ekonomi üzerindeki etkileri damping ile aynı niteliği taşımaktadır. Bu nedenle, ithalatçı ülkelerdeki üreticiler zarar gördüğünü kanıtlamak suretiyle karşı önlem olarak telafi edici vergi uygulayabilmektedirler. Telafi edici vergilerin uygulanmasıyla ilgili kurallar da

²⁸ Erol İYİBOZKURT, *Uluslararası İktisat Teorisi*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1985, s. 185.

²⁹ Emin ERTÜRK, *Uluslararası İktisat*, Motif Matbaası, İstanbul 1996, s. 118.

GATT ilkeleri çerçevesinde anti-damping vergilerinin düzenlendiği maddede belirtilmektedir.

1.1.8. Ülkelerarası Ücret Farklılıkları ve İşgücü Piyasasındaki Aksaklıkların Giderilmesi

Bu görüşü savunanlara göre, işgücü ücretlerinin yüksek olduğu ülkeler, ücretlerin düşük olduğu ülkelerle dış ticarete giriştiklerinde, kendi ülkelerindeki ücretlerin de düşmesi riskiyle karşı karşıya kalabilirler. Amerika ve diğer gelişmiş sanayi ülkelerindeki bazı savunucular, gelişmekte olan ülkelerde ücretlerin düşük olduğunu, dolayısıyla, kendilerinin bu ülkelerle rekabet etmelerine olanak bulunmadığını, bunun ise yurtiçi satışları düşürerek ücretleri ve yaşam standartlarını düşürdüğünü ileri sürerek “ucuz emek” ülkelerinden gelen ithalat üzerine gümrük tarifesini konulması gerektiğini savunmuşlardır³⁰.

Gelişmekte olan ülkelerde işgücü piyasasındaki aksaklıklar, bu görüşün uygulanması yönünde taleplere neden olabilmektedir. Bu ülkelerde piyasa ekonomisinin yetersizliği ve işleyişinden kaynaklanan aksaklıklar, kaynakların etkin dağılımını sınırlamaktadır. Gelişmekte olan ekonomilerde yaygın olarak bulunan işsizlik sanayi kesiminde işgücüne ödenen ücretlerin ekonomiye olan gerçek maliyetini yansıtmamaktadır. Özellikle gizli işsizliğin yaygın olduğu bu ülkelerde istihdam edilen işgücünün işverene maliyeti sosyal maliyetini aşmaktadır. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerde işgücünün topluma ve girişimciye olan maliyetleri arasındaki farkın, sanayinin gümrük vergileri yoluyla korunarak giderilmesi önerilmektedir³¹.

1.1.9. Üretim Maliyetlerinin Eşitlenmesi

Bu görüşe göre bir ülkenin ticari tarafları olan diğer ülkeler, düşük ücret, vergi kolaylıkları ve devlet sübvansiyonları gibi faktörlere bağlı olarak aynı özellikteki malları daha ucuza üretebilirler. Bu durum, o ülkelerdeki satıcılara yerli satıcılara göre bir rekabet üstünlüğü verebilmektedir. Bu görüşü savunanlara göre,

³⁰ SEYMEN, a.g.e., s. 50-51.

³¹ SEYMEN, a.g.e., s. 51.

ulusal üreticileri dış rekabete karşı korumak amacıyla, ithal edilen malla yurt içindeki benzer malın maliyetlerini eşitleyecek ölçüde gümrük tarifesi uygulanması gerekmektedir. Böylece rekabet eşit düzeye getirilebilmektedir. Bu şekilde iki ülke arasında üretim maliyetlerini eşitleyerek, rekabet eşitliğini sağlayan bu tarife oranına bilimsel tarife adı verilmektedir³².

Üretim maliyetlerinin eşitlenmesi gerekçesiyle bu görüşün uygulanması, ülkelerarasındaki ücret farklılıkları ve işgücü piyasasındaki aksaklıkların giderilmesi amacıyla gümrük vergilerine başvurulmasının aşırı versiyonu olarak kabul edilmektedir. Üretim maliyetlerinin eşitlenmesi, dış ticaretin tamamen engellenmesi arzu edildiğinde yerinde bir uygulama olarak düşünülebilir.

1.2. Dış Ticaret Politikası Aracı Olarak Gümrük Vergileri ve Ekonomik Etkileri

Devletler dış ticaret politikası uygulamalarını yürütebilmek için çeşitli araçlar kullanmaktadırlar. Dış ticaret politikasında kullanılan araçlar; gümrük tarifeleri, tarife dışı araçlar, ihracatın özendirilmesi ve bağlı ticaret olarak dört grup altında toplanabilir. Çalışmanın konusunu gümrük vergileri oluşturduğundan, burada ancak, dış ticaret politikası aracı olarak gümrük tarifeleri üzerinde durulacaktır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, gümrük tarifeleri, dış ticarete müdahale için devletler tarafından kullanılan en eski araçlardan birisi olmaktadır. Bu araç, devletler arasındaki serbest mal akışına konan en önemli kısıtlamalardan birisi olarak kabul edilmektedir. Gümrük tarifeleri yoluyla, ülkeye yararı olmayan malların ülkeye girişi engellenmekte, yeni kurulan ve olgunlaşmasını henüz tamamlayamamış sanayi dalları dış rekabetin yıkıcı etkisinden korunmaktadır.

Gümrük vergileri spesifik (miktar) gümrük vergileri, advalorem (değer) gümrük vergileri ve ikisinin birleşimi olan karma gümrük vergileri olarak üç şekilde uygulanmaktadır. Günümüzde, genellikle ithalattan alınan gümrük vergilerinin

³² SEYMEN, a.g.e., s. 52.

mevcut olduğu görülmektedir. Ancak önceleri, ihracattan ve transit geçişlerden de gümrük vergileri alındığı bilinmektedir³³.

Dış ticaret politikasında çeşitli tarife sistemleri ve tarife türleri uygulanmaktadır. Doğal olarak, farklı tarife sistemi ve türünün uygulanmasıyla farklı vergi miktarı ve ekonomik etkiler doğmaktadır.

1.2.1. Tarife Sistemleri

Uygulamada başlıca üç tür tarife sistemi bulunmaktadır: Tek kolonlu tarife sistemi, çift kolonlu tarife sistemi ve üç kolonlu tarife sistemi.

a) Tek Kolonlu Tarife Sistemleri: Bu tarife sistemi otonom nitelik taşımakta olup ayrımcı özelliği bulunmamaktadır. Bu sistemde, her mala ülke orijinine bakılmaksızın tek vergi uygulanmakta ve yasal düzenleme olmadan karşılıklı görüşmelerle değiştirilememektedir. Bu tür tarife sistemlerinin, gelir veya koruma amacı güden ülkelere uygulanmasının daha yararlı olduğu düşünülmektedir³⁴.

b) Çift Kolonlu Tarife Sistemleri: Bu sistemde her mal için iki tarife bulunmaktadır. Her iki tarife de yasa ile konmuş ise "yüksek-düşük form"lu bir otonom tarife sistemi söz konusu olmaktadır. Eğer yüksek tarife yasa ile saptanmış, buna karşılık düşük tarife uluslararası anlaşmalarla ödün olarak verilmişse kısmen otonom ve kısmen de sözleşmeli tarife sisteminden söz edilebilmektedir. Bu genel ve sözleşmeli form adlanmaktadır. DTÖ'ye (Dünya Ticaret Örgütü'ne) üye olan devletlerin tarife listeleri iki kolonlu olup genel ve sözleşmeli form şeklinde olmaktadır. Bu ülkelere yüksek tarife otonom karakter taşımakta olup üye olmayan ülkelere uygulanmaktadır. Diğerisi ise "ödünlü tarife" olup üye ülkelere karşı uygulanmaktadır³⁵.

c) Üç Kolonlu Tarife Sistemleri: Bu sistemde üç ayrı vergi oranı bulunmaktadır. Çift kolonlu tarife sistemine daha düşük oranlı bir verginin

³³ Atilla YILDIRAN, "Türkiye'nin Dış Ticaretinin Geliştirilmesinde Dış Ticaretten Alınan Vergilerin Rolü ve Önemi (1980 Sonrası Gelişmelerin Değerlendirilmesi)", (Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1996, s. 4.

³⁴ Erol KUTLU, *Gümrükleme*, Anadolu Üniversitesi, Web-Ofset Tesisleri, Eskişehir 2000, s. 5.

³⁵ S. Rıdvan KARLUK, *Uluslararası Ekonomi: Teori ve Politika*, Beta Yayınları, İstanbul 2002, s. 166.

eklenmesiyle oluşan bu sistem "tercihli sistem" olarak da bilinmektedir. Bu sistem ticareti teşvik amacıyla uygulanmaktadır.

1.2.2. Tarife Türleri

Gümrük tarifeleri başlıca advalorem ve spesifik olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bir de ayrıca, bunların birleşmesinden ortaya çıkan karma vergiler bulunmaktadır. Advalorem vergiler, ithal olunan malın değeri üzerinden yüzde olarak alınmaktadır. Spesifik vergiler ise, ithal edilen malın fiziki birimleri başına sabit miktarlarda alınmaktadır. Eğer ithal bir otomobilin CIF fiyatı üzerinden % 50 oranında vergi alınırsa, bu advalorem bir vergi olmaktadır. Yok eğer vergi ithal edilen her bir otomobil başına 50.000 TL olarak tahsil edilirse, bu spesifik bir gümrük vergisi olmaktadır³⁶.

Advalorem vergiler, genel olarak pahalı imalat sanayi ürünleri için uygun iken, spesifik vergiler standart mallar için daha yararlı bir gümrük vergisi türü olmaktadır. Advalorem vergiler, spesifik vergilere kıyasla yüksek fiyatlı imalat sanayi ürünlerine daha etkili bir şekilde uygulanabilmektedir. Çünkü, tek bir advalorem oran yurtiçi sanayine özellikle artan fiyatlar karşısında uygun bir koruma sağlayabilir. Fiyatların hızla yükseldiği bir ortamda eğer spesifik vergi tarifesi yürürlükte ise, devletin vergi gelirinde hiçbir artış olmamaktadır. Çünkü, alınan vergiler miktarlara bağlı kaldığından, fiyat hareketlerini izlemekte çok başarısız kalabilmektedir³⁷.

Spesifik vergiler, malın fiziki birimi gibi objektif kıstaslara dayandığı için uygulanması çok basit vergiler olmaktadır. Ancak, bunlar vergide adalet ilkesi ile çelişmektedirler. Çünkü, malın farklı kaliteleri arasında bir ayırım söz konusu olmamaktadır. Ucuz mallarla pahalı mal ithal edenler aynı vergiyi ödemektedirler. Bu nedenle spesifik vergiler, ithalatı kalitesi düşük, ucuz mallardan kalitesi yüksek, pahalı mallara doğru kaydırabilmektedir.

³⁶ KUTLU, a.g.e., s. 4.

³⁷ KARLUK, a.g.e., s. 167.

Ayrıca, spesifik vergiler enflasyonda advalorem vergiler kadar dış koruma sağlayamamaktadırlar. Bu vergiler, birim başına sabit bir miktar oldukları için fiyat yükseldikçe verginin fiyata oranı da giderek düşmektedir. Oysa advalorem vergiler değer üzerinden alındığından artan fiyatlara aynı oranda yansımakta, dolayısıyla verginin koruma gücü değişmemektedir. Yukarıda belirtilen bu özelliklerinden dolayı, spesifik vergiler daha çok aynı kalitedeki standart mallara, advalorem vergiler ise kalite ve fiyat farklarının önemli olduğu mallara uygulanabilmektedir³⁸.

Karma gümrük vergileri ise, en çok hammaddesi vergilendirilmiş mamul ve maddelerden alınmaktadır. Burada uygulanan spesifik vergi “telafi edici vergi” niteliğini taşımaktadır. Hammadde sanayisine vergi ile getirilen korumayı dengelemektedir. Buradaki advalorem vergi ise tamamlanmış malları üreten sanayi dalına koruma sağlamaktadır³⁹.

Aşağıda dış ticaretin işlemleri olan ihracat, ithalat ve transit ticaret üzerinden alınan vergiler incelenmektedir.

1.2.3. İhracat Üzerinden Alınan Vergiler

Gümrük vergilerinin bir türü olan ihracat vergileri ihracatın gerçekleşmesi sırasında ihraç malları üzerinden alınmaktadır. Bu vergilere 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında başvurulmakta olup devlete gelir sağlamak amacı güdülmüştür. Birçok durumlarda gelir vergisi yerine geçen ve dolaysız vergiler demeti içerisinde yer alan ihracat vergileri gelişmekte olan açık tipli ekonomilerce kabul edilmiş mali araçlardan birisi olmuştur⁴⁰.

Kahve, çay, kauçuk ve diğerleri gibi ilkel mallar üretiminde doğal avantajlar sağlamış birçok kalkınmakta olan ülke, bu vergileri uygulayarak zaman zaman uluslararası ticarete üstünlük sağlayan durumlara ulaşmışlardır.

Ancak, uzun dönemde bu ürünlerin dünya fiyatlarının artması sonucunda, uluslararası piyasa için alternatif kaynakların hızla arzı veya ikame mallarının

³⁸ SEYİDOĞLU, a.g.e., 2003, s. 135.

³⁹ KARLUK, a.g.e., s. 168.

⁴⁰ MUTER, Vergileme..., a.g.e., s. 23.

geliştirilmesi özendirilmiştir. Piyasaya hakim olan ihracatçı ülkeler, başlıca ihracatları ve esnek olmayan gelir yapıları nedeniyle, yavaş gelişen piyasalarda giderek zayıflayan paylara katlanmak zorunda kalmışlardır⁴¹.

Buna göre de, ihracat işlemlerine vergilerin uygulanabilmeleri bazı şartların varlığını gerektirmektedir. Bu şartlardan öncelikle, ihracat vergisi konusu olan ihraç malında, uygulayıcı ülke, dünya pazarlarında tekel veya tekele yakın bir durumda olması gerekmektedir. Başka bir deyişle, bir ülkenin, kendi fiyatları ile o malın dünya fiyatlarını etkileyebilmesi gerekmektedir. Ayrıca, söz konusu mala olan dünya talebinin esnekliği de nispeten düşük olması gerekmektedir. Uygulamayı kolaylaştırıcı başka bir etken de malın arz esnekliğinin düşük olması olabilir. Bu arada, söz konusu malın dünya piyasalarında ikame mallarının olmaması ve üretici rakip ülkelerin de arz esnekliklerinin sifıra yakın olması gerekmektedir⁴².

İhracat vergisinin bir kamu geliri sağlama aracı olarak gelir vergisinden birtakım üstünlükleri olduğu bilinmektedir. Özellikle, net kar olmasa bile, ihracat vergilerinin ödenmesi gerektiğinden gelirleri düzenlilik göstermektedir. Ayrıca, ihracat vergileri belirli bir sektörden alındığından, istikrar bozucu etmenlerle mücadelede gelir vergisinden daha çabuk etkilerini göstermektedir. Bundan başka, ihracat vergilerinin yönetimlerindeki kolaylık ve vergi kaçırma imkanlarının kısıtlı olması, gelişmekte olan ülkelerin bu vergiyi, olanaklar elverdiğinde, gelir vergisine yeğlemelerine neden olmaktadır⁴³.

1.2.4. İthalat Üzerinden Alınan Vergiler

Günümüzde artık gümrük vergileri ithalat üzerinden alınmaktadır. Ancak, geçmişte ihracat üzerinden ve transit ticaret üzerinden de gümrük vergisi alınması sıkça rastlanılan uygulamalar olmuştur.

Dış ticaretin vergilendirilmesi alanında literatürde sıkça rastlanılan, bu alanda önemli yeri olan, üzerinde çokça durulan ve geniş bir şekilde incelenen konu ithalat vergileri olmaktadır.

⁴¹ MUTER, *Vergileme...*, a.g.e., s. 23.

⁴² MUTER, "Dış Ticaretin Düzenlenmesi...", a.g.e., s. 10.

⁴³ MUTER, *Vergileme...*, a.g.e., s. 24.

Yukarıda da belirtildiği gibi, ithalat üzerinden alınan vergiler olan gümrük vergileri (gümrük tarifeleri), dış ticaret politikasının en eski ve en yaygın olarak uygulanan araçlarından birisi olmaktadır. Bu vergiler ithalat sırasında ithal mallarının ülke sınırlarından girişinde devlet tarafından alınmaktadır. Gümrük vergilerinin konulması, kaldırılması ve değiştirilmesi yasalarla olduğundan parlamento onayı gerekmektedir. Ancak, yasalarla bu konuda Hükümete yetki tanınabilmektedir⁴⁴.

Tarife konularında bağımsız olarak karar almak devlet egemenliğinin bir gereği sayılmaktadır. Bununla birlikte bazen ülkeler bir grup malın gümrük vergilerini uluslararası anlaşmalarla saptayabilmektedirler. Tarifelerin uluslararası anlaşmalarla belirlenmesi özellikle tarife indirimleri konusunda görülmektedir. Örneğin, Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ'ye) taraf olan ülkeler, birbirlerinin mallarına karşı düşük tarife uygulamaktadırlar⁴⁵.

Gümrük tarifeleri bir yasa ile konabilmekte ise böyle tarifelere “otonom tarife” denmektedir. Eğer tarifeler uluslararası anlaşmalar ve karşılıklı görüşmeler sonucunda belirlenmekte ise bu tip tarifelere “sözleşmeli tarife” adı verilmektedir. İthalat vergilerinin uluslararası anlaşmalarla belirlenmesi durumunda, artık bunların tek taraflı kararlarla değiştirilmesi olanaksız hale gelmektedir⁴⁶.

Söz konusu vergilerle ilgili olarak aşağıdakiler de söylenebilir⁴⁷:

- İthalat vergisini, diğer dolaylı ve dolaysız vergilere göre etkin bir şekilde uygulamak daha kolay olmaktadır. İthalat vergilerinde verginin toplanması büyük çapta kaynak kullanımını gerektirmemektedir. Ayrıca, vergi kaçakçılığına elverişli yapıda olmaması, tarh ve tahsil işlemlerinin kolayca gerçekleştirilmesi bu vergiyi, diğer dolaylı vergilere göre devletler için daha büyük bir gelir kaynağı haline getirmektedir,

- İthalat vergisi aracılığıyla, kalkınma politikası amaçlarına ters düşen lüks tüketim malları ile gerekli görülmeyen mal ithali önlenebilmektedir. Yüksek vergi

⁴⁴ SEYİDOĞLU, a.g.e., 1986, s. 305.

⁴⁵ SEYİDOĞLU, a.g.e., 1986, s. 305.

⁴⁶ KUTLU, a.g.e., s. 4.

⁴⁷ Savaş KURT, “İthalatın Vergilendirilmesi ve Yatırımlar Üzerindeki Etkileri (Türkiye Örneği)”, (Yayımlanmamış Y.Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1990, s. 13.

oranlarıyla söz konusu malların ÷lkeye girişi engellenebildiği ölçüde devlet bir gelir elde etmemektedir. Fakat, kalkınma amaçlarına daha rasyonel bir şekilde hizmet edilmesi bunu telafi etmektedir.

1.2.5. Transit Ticaret Üzerinden Alınan Vergiler

Vergi kaynağı oluşturan diğer bir dış ticaret işlemi de transit ticaret olmaktadır. Transit ticaret üzerinden vergi alınması, bir ÷lkenin ihracatçı ve ithalatçı ÷lkeler arasındaki ticaret yolu üzerinde bulunmasının meydana getirdiği elverişli durumdan yararlanarak ÷lkeden geöen mallardan vergi alması olarak bilinmektedir. Böylece, saf gelir sağlama amacının geröekleştirildiği ve vergi yükünün de ithalatçı veya ihracatçı ÷lkeye yansıtıldığı bir vergi doğmaktadır.

Dış ticaretin bu işleminden alınan vergilerin ÷lkeye biröok yararlar sağlayan transit ticaretini aksattığı ve bazen de tümüyle durdurduğu görüldüğünden, günümüzde bu vergilerin uygulaması terkedilmiştir. Transit taşımacılığına sahne olan ÷lkeler, ulaşım yollarını bu amaçla kullanan araçlardan, özellikle karayollarından yararlananlara “transit kuralı”nı uygulayarak, yolu kullanmaları nedeniyle doğrudan bedel veya resim alarak gelir sağlama yoluna gittikleri yapılan uygulamalar arasında gör÷lmektedir⁴⁸.

1.2.6. Diğer Gümrük Vergileri

Diğer gümrük vergileri; ithal mallarından alınan gümrük vergilerine öeşitli amaçlarla ilave edilen ve her biri ayrı kanuna dayanan vergi ve resimlerden oluşmaktadır. Bazıları yurtiçi imalatçının ödediği vergiye eşit bir yüküml÷lük getirmeyi ve iç piyasada yabancı malının rekabet şartlarını denkleştirmeyi hedef tutmaktadır. Bu amaçlı olan vergiler telafi edici vergiler olarak bilinmektedir⁴⁹.

Bazıları da sırf mali bir amaç gözetmektedir. Bunlar da Hazineye gelir sağlama özelliği göstermektedir. Bu vergilere, karşılık tedbiri olarak başvurulması da mümkün olabilmektedir. Bu durumda, farklı muamele yapan ÷lke menşeli mallara uygulanmaktadır. Nihayet, antidamping denilen vergiler de bulunmaktadır. Bunlar

⁴⁸ MUTER, “Dış Ticaretin Düzenlenmesi...”, a.g.e., s. 12-13.

⁴⁹ Vamık TOPRAK, *Dış Ticaret ve Gümrük Politikası: Ders Notları*, Sevinö Matbaası, Ankara 1967, s. 86.

ihracatta devlet yardımı alan veya özel bir şanj kuru kabul eden ülke menşeli mallara uygulanmaktadır⁵⁰.

Bazı ülkelerde doğal afet sonucunda zarar görenlere daha iyi bir hizmet verebilmek için gümrüklere ek tarife uygulanmakla vergiler alınmaktadır. Deprem, toprak kayması, sel vs. gibi doğal afet sonucu zarar gören bölgelerde altyapının yeniden inşası ve insanlara mesken sağlanması amacıyla bu vergiler uygulanabilmektedir⁵¹.

1.2.7. Gümrük Vergilerinin Ekonomik Etkileri

Bir ülkede gümrük vergilerinin ortaya çıkarmış olduğu ekonomik etkiler, bir bütün olarak ekonominin tümü için incelenemediği gibi, sadece bir tek mal veya belli bir piyasa için de analiz edilebilir. Tarifelerin ortaya çıkardığı ekonomik etkilerin daha kolay anlaşılabilmesi ve ortaya konabilmesi açısından, aşağıda bir tek mal veya piyasanın incelenmesi şeklindeki analiz yöntemiyle konu ele alınmaktadır⁵².

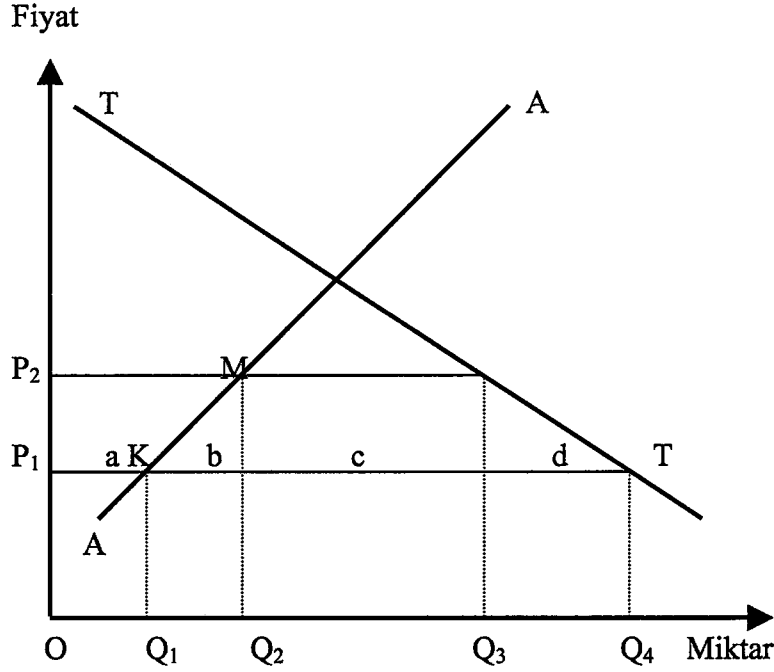
Açıklamalarda bir tek mal seçilmekte, ekonomide zevklerin, diğer mal fiyatları ile tüketicinin parasal gelirinin sabit kaldığı varsayılmaktadır. Ayrıca, teknolojik değişme, dışsallıklar ve maliyetler üzerinde etki yapan diğer değişikliklerin olmadığı kabul edilmektedir. Bunların dışında, gümrük vergisinin malın yurtiçi fiyatını vergi tutarı kadar yükselttiği varsayılmaktadır⁵³.

⁵⁰ TOPRAK, a.g.e., s. 86-87.

⁵¹ K.F.HYDEROV, T.T.İBRAHİMOV, *Gümrük İş-iqtisadi Suverenlik ve Tehlikesizlik*, Seda Neşriyyatı, Bakı 1999, s. 52.

⁵² KARLUK, a.g.e., s. 168-169.

⁵³ KARLUK, a.g.e., s. 169.

Şekil 1: Gümrük Vergilerinin Ekonomik Etkileri

1.2.7.1. Üretim Etkisi

Gümrük vergilerinin, ithal malının iç fiyatını yükseltmesi ithalata rakip üreticileri dış piyasanın rekabetinden koruyarak yerli üretimin artmasına yol açmaktadır. Buna koruma etkisi de denmektedir⁵⁴. Şekil 1 yardımıyla üretim etkisi açıklanmaya çalışılmaktadır.

Gümrük tarifesiz uygulanmadan önce (OP_1) fiyatında, (Q_1Q_4) miktarı ithal edilmektedir. Gümrük tarifesiz uygulanmaya başlanınca, fiyat (OP_2)'ye yükselip ithal edilen miktar ise, (OQ_3)'e düşmektedir. İthalattaki azalma, üretimde meydana gelen (Q_1Q_2) miktarıyla karşılanmaktadır. Bu miktar koruma etkisini göstermektedir. Gümrük vergisine tabi olan malların yerli üreticileri, satışlarında meydana gelen artışlara göre korumadan faydalanmaktadırlar ve böylece, daha yüksek fiyatlar sayesinde, üretimlerine devam edebilmektedirler⁵⁵.

Tarifelerin koruyuculuğu altında malın yurtiçi üretimini artırmak kaynakların israf edilmesine yol açabilir. Serbest ticareti savunanlar ağırlıklı olarak bu nokta

⁵⁴ SEYİDOĞLU, a.g.e., 2003, s. 137.

⁵⁵ Harry G. BRAINARD, *Uluslararası İlişkiler*, (Çev: Osman TEKOK), Kalite Matbaası, Ankara 1975, s. 112-113.

üzerinde durmaktadırlar. Çünkü, yerli üretimdeki her birim artış daha yüksek bir reel maliyeti gerektirmektedir. Başka bir deyişle, üretimde kullanılan her yeni üretim bir öncekinden daha fazla kaynak kullanılmasını gerektirmektedir⁵⁶.

Arz eğrisi üzerinde bulunan K noktasından M'ye geçiş daha düşük bir verimlilik pahasına gerçekleşmektedir. Tam çalışma varsayımı altında, ithalata rakip mal üretimini genişletmek için gereken kaynaklar ihracat kesiminden çekilebilir. Oysa kaynakların bu kesimdeki marjinal verimi daha yüksek olmaktadır. Dolayısıyla ülke, ithal malını doğrudan kendisi üretmek yerine, eğer kaynakların ihracat kesiminde çalıştırılmasını sürdürüp elde edilen ürünü yurt dışına satarsa, bunun karşılığında (Q_1Q_2) miktar malı daha ucuza elde edebilir. Bu miktar malın yurtiçinde üretilmesi dolayısıyla uğranılan kayıp "b" üçgeninin alanına eşit olmaktadır. Buna gümrük tarifelerinin toplumsal üretim kaybı adı verilmektedir⁵⁷.

1.2.7.2. Tüketim Etkisi

Gümrük vergileri fiyatları yükselterek tüketimin kısılmasına neden olmaktadır. Artan fiyatlar nedeniyle, tüketici eskisine oranla daha az mal tükettiği için refahında bir azalma meydana gelmektedir. Tüketim etkisi Şekil 1'de "d" ile işaretli üçgenle gösterilmiş olup, ithalattaki (Q_4)'den (Q_3)'e olan azalma ile ifade edilmektedir. Gümrük vergisi nedeniyle tüketimde meydana gelen azalma aslında reel bir kayıp olmaktadır⁵⁸.

Uzun dönemde tarifelerin sağladığı koruma nedeniyle yeni kurulan sanayilerde maliyetler azalabilir. Böylece, tüketiciler için ilk başta kayıp olarak görülen durum, fiyatların yabancı ülkelerin fiyatları düzeyine, hatta onun da altına inebildiği durumlarda değişebilir. Daha düşük fiyatlardan daha kaliteli mal tüketimine kavuşabilmelerinden dolayı refah kaybına uğradıkları düşünülen tüketiciler bu durumdan kazançlı çıkabilirler.

⁵⁶ SEYİDOĞLU, a.g.e., 2003, s. 137-138.

⁵⁷ SEYİDOĞLU, a.g.e., 2003, s. 138.

⁵⁸ KARLUK, a.g.e., s. 170. ; BRAINARD, a.g.e., s. 113.

1.2.7.3. Gelir Etkisi

Devlet bütçe gelirlerini artırmak için de tarife koyabilmektedir. Amaç doğrudan bu olmasa bile tarifeler ortaya böyle bir sonuç koyabilir. Yani, ithalatla birlikte ithalattan toplanan vergiler de artmakta ve bu vergiler bütçeye kaynak sağlamaktadır. Şekilde bu kaynak “c” alanıyla belirtilmektedir⁵⁹. Gümrük vergileri, ithalatı durdurabilecek kadar yüksek olmadıkları sürece hazineye gelir sağlamaktadırlar. Birçok gelişmekte olan ülkede bu vergiler, halen devletin önemli bir gelir kaynağı niteliğini korumaktadır.

1.2.7.4. Gelirin Yeniden Dağılımı Etkisi

Gümrük tarifeleri, ulusal gelirin tüketicilerden üreticilere doğru yeniden dağılımına neden olmaktadır. Şekil 1’de tüketicilerden üreticilere aktarılan gelir, diğer bir ifadeyle dağılım etkisi “a” alanı ile gösterilmektedir.

Burada, Şekil 1’deki “d” ile işaretli olan tüketici kaybının, mallarını daha yüksek fiyatla satan üreticilere transferi hususu üzerinde durmak gerekmektedir. (OP₂) düzeyindeki yeni fiyat, daha önceden üretim maliyetleri yüksek olduğunda piyasaya giremeyen üreticileri bu durumda, yabancı ithal malları ile rekabet edebilecek duruma getirmiştir. Diğer bir deyişle, yeni ve daha yüksek bir fiyat düzeyinde marjinal üreticiler meydana gelmiştir. Bu tür üreticiler, tam rekabet koşulları altında sadece maliyetlerini karşılayabilmektedirler⁶⁰.

Ancak, (Q₁Q₃) miktarındaki malı piyasaya arz eden inframarjinal üreticiler, yeni (OP₂) fiyatında kazanç sağlamayı beklemektedirler. Satışların genişlemesiyle birlikte, serbest ticaret koşulları altında bol üretim faktörleri talebinde ve bunların fiyatında bir artış eğilimi belirebilir. Diğer bir ifadeyle, bir gümrük tarifesinin etkisi; gelirin, bol olan üretim faktörlerinden kıt olanlara geçişini veya yeniden dağılımını sağlamakta ve böylece serbest ticarete kazanılan yararları kaldırmaktadır⁶¹.

⁵⁹ ERTÜRK, a.g.e., s. 99.

⁶⁰ BRAINARD, a.g.e., s. 114-115.

⁶¹ BRAINARD, a.g.e., s. 115.

Marjinal firma, verimlilik açısından en sonda yer almaktadır. İnframarjinal firmalar ise, etkinlikleri derecesinde normal karlarına ek olarak ayrıca “normal üstü kar” da elde etmektedirler. Bu kara “üretici rantı” adı verilmektedir. Söz konusu üretici rantı aslında, tüketicilerden üreticilere aktarılan gelir olmaktadır.

1.2.7.5. Dış Ticaret Etkisi

Gümrük tarifeleri, yerli üretimde bir artışa tüketimde ise bir azalmaya neden olmaktadır. Bu da beraberinde ithalat hacminde bir azalmayı getirmektedir. İthalatta yaşanan söz konusu bu azalmaya, gümrük vergilerinin dış ticaret etkisi adı verilmektedir. Bu etki, Şekil 1’deki $(Q_1Q_2) + (Q_3Q_4)$ miktarına eşit bulunmaktadır.

2. GELİŞMİŞ ÜLKELERDE DIŞ TİCARET ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLER

Gelişmiş ülkelerin dış ticaret politikaları incelendiğinde, bu ülkelerin liberal dış ticaret politikası göttükleri görülmektedir. Diğer ülkelere göre bu ülkeler, liberal dış ticaret politikalarını daha başarılı bir şekilde uygulayabilmektedirler. Gümrük vergisi uygulamalarında bu ülkelerin, daha çok advalorem vergi uygulamalarına başvurdukları bilinmektedir.

Gelişmekte olan ülkelere dış ticaret, getirdiği kolaylıklar nedeniyle en çok yararlanılan kamu geliri kaynakları arasında yer almaktadır. “*Bir ülkedeki gelişme düzeyi arttıkça kaynakların daha büyük bir kısmının kamu kesimince kullanılabilme imkanı da artmaktadır.*”⁶² Bu da, gelişmekte olan ekonomilere göre gelişmişlik düzeyi yüksek olan ekonomilere, dış ticaretin kamu kaynağı olarak görülmesi yerine, kamu ihtiyacını diğer kaynakların büyük kısmını kullanarak giderebilme imkanlarını vermektedir.

Bu nedenle gelişmiş ülkelere dış ticaret, gelişmekte olan ülkelere göre daha az miktarda vergilendirilmektedir. Böylece gelişmiş ülkelere dış ticaret sektörü bir vergi kaynağı olarak düşünülmemekte, bu ülkelerin DTÖ’ye üye olması ve DTÖ’nün

⁶² Metin MERİÇ, *Kamu Kesiminde Mali Yapı*, İzmir 1999, s. 5.

öngördüğü sınırlamalar nedeniyle, dış ticaret vergi gelirleri toplam vergi gelirleri içinde sınırlı kalmaktadır.

Örnek verilirse, 1988 yılı itibariyle ABD’de dış ticaretten elde edilen vergi gelirleri toplam kamu gelirlerinin yalnız % 1,5’ini oluşturmaktadır. Aynı şekilde, Belçika’da ve Almanya’da bu oran % 0,2, Hollanda’da % 0,1, Fransa’da % 0,4, İngiltere’de % 0,17, İtalya’da % 0,3 ve Danimarka’da % 0,9 olduğu görülmektedir⁶³.

Diğer ülkelerde olduğu gibi, gelişmiş ülkeler de transit ticareti ve ihracatı (istisna ülkeler olabilir) vergi alanı dışında bırakmışlar ve dış ticaret alanında ancak ithalatı vergilendirme uygulamalarına girişmişlerdir. Örneğin, ABD’de ihracattan vergi alınması kanunen yasaklanmıştır.

Yukarıda sayılan ülkelerden ABD, Belçika, Almanya, Hollanda, Fransa, İtalya ve Danimarka’da dış ticaret vergilerinin % 100’ünü ithalat vergileri oluşturmaktadır. Yalnız, İngiltere’de bu oran % 94 ithalat vergileri, % 6 ise ihracat vergileri olarak değişmektedir⁶⁴.

İkinci Dünya Savaşı sırasında gümrük tarife oranı ortalama olarak % 40 olan gelişmiş ülkelerde bu oran DTÖ’ye üye olmalarıyla birlikte düşüş göstermiştir. 1987 yılına gelindiğinde bu oranın Avrupa Birliği’nde % 6’ya, ABD’de % 6’ya ve Japonya’da da % 5,4’e düştüğü görülmektedir⁶⁵. Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması’nın getirdiği yükümlülükler çerçevesinde gümrük vergilerini azaltmak durumunda kalan gelişmiş ülkeler sanayilerini korumak için vergi dışı araçlara başvurmuşlardır.

3. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE DIŞ TİCARET ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLER

Ekonomik kalkınma, sermaye teçhizatında sürekli ve hızlı bir biçimde net artışları ifade etmektedir. Buna göre de, gelişmekte olan ülkelerde ithalat ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkinin önemli olduğu söylenebilir. Kalkınma için

⁶³ YILDIRAN, a.g.e., s. 13.

⁶⁴ YILDIRAN, a.g.e., s. 13.

⁶⁵ YILDIRAN, a.g.e., s. 13.

gereken sermaye malları harcamaları büyük ölçüde ithalat yapılmasını gerektirmektedir. Söz konusu ülkelerde, ithalat sürekli olarak ihracattan fazla olduğu gözlemlenmektedir. Gelişen ekonomilerde ithalat yalnızca bir dış ticaret işlemi olmayıp bir gelişme etkeni sayılmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelere dış ticaretten alınan vergilerin kamu gelirleri arasında önemli bir yer tutması, bu ülkelere yurtiçi ekonomisinin çoğu kez ilkel koşullar altında ve düşük verimlilikle çalıştığı halde, doğal kaynakların ihracat için işletilmesinin en gelişmiş tekniklere göre yapılmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca söz konusu vergilerin önemi, dış ticaretin ülkenin günlük yaşam ve ekonomik kalkınması için gerekli mamul maddelerin sanayileşmiş ülkelere sağlanmasında kolay ve verimli vergileme imkanları sunan bir mübadele biçimi olarak görülmesinden de kaynaklanmaktadır⁶⁶.

Gümrük vergisi geliştirmekte olan ülkelere kalkınmanın ilk yıllarında çeşitli avantajlar sağlamaktadır. İlk olarak; gümrük vergisinin, diğer dolaylı ve dolaysız vergilere göre etkin bir şekilde uygulanması daha kolay olmaktadır. İthal edilen mallar, az sayıdaki gümrük kapılarından geçmekte, verginin toplanması büyük çapta kaynak kullanımını gerektirmemektedir. Vergi kaçakçılığına pek elverişli olmaması, tarh ve tahsilinin kolayca gerçekleştirilmesi söz konusu vergiyi, diğer dolaylı vergilere göre, devletler için daha büyük bir gelir kaynağı haline getirmiştir⁶⁷.

İkinci olarak; gümrük vergisi, kalkınma politikası amaçlarına ters düşen lüks tüketim malları ile sermaye bileşimi için gerekli görülmeyen sermaye malı ithalini önleme açısından da önemli bir araç niteliğini taşımaktadır. Yüksek oranlarla, sermaye bileşimi için gerekli olmayan sermaye mallarının ithalatı önlenemediği ölçüde devlet gelir kaybına uğramaktadır. Ancak, bu tür bir uygulamayla, bu çeşit malların ithalinin yasaklanması politikasıyla karşılaştırıldığında kalkınma amaçlarına daha rasyonel hizmet edildiği ortaya çıkmaktadır.

⁶⁶ MUTER, "Dış Ticaretin Düzenlenmesi...", a.g.e., s. 6.

⁶⁷ Arif NEMLİ, *Gelişmekte Olan Ülkelerde Vergi Politikası*, Y. Güryay Matbaası, İstanbul 1979, s. 55-56.

Lüks tüketim malları ithalatının önlenebildiği ve bu malların yerini alabilecek yerli malların üretimi için özendirici uygulamalara başvurulmadığı sürece, toplam tasarruf düzeyinin yükseltilebilmesi için önemli bir mesafe alınabileceği söylenebilir. İthal edilecek sermaye mallarının türlerine göre tarifelerde farklılaştırmaya gidilerek sermaye-hasıla oranına, ekonomik şartlara ve kalkınma amaçlarına uygun boyutlar kazandırılabilir. Bu şekilde ithalat hacmi ve döviz talebi azaltılmak suretiyle, ülkenin, dış ödeme zorluklarıyla karşılaşması, sonunda ithal sınırlaması ve hatta devalüasyon gibi köklü önlemlere başvurusu da bir ölçüde önlenebilir.

Üçüncü olarak; gümrük vergisi sadece ithal edilen mallara uygulandığı için, diğer dolaylı vergilere göre, yerli üretim üzerinde doğrudan daha az etkili olmaktadır. Diğer taraftan, devlet çeşitli sermaye mallarına farklı oranlar uygulamak suretiyle çeşitli sanayi dallarına yapılacak yatırımları kalkınma amaçları doğrultusunda düzenleme konusunda gümrük vergisinden etkin bir biçimde yararlanabilmektedir⁶⁸.

Dördüncü olarak ise, gelişmiş ülkelerdeki durumun aksine olarak gelişmekte olan ülkelerde yüksek gelir grubundaki fertlerle düşük gelir grubundaki fertlerin tüketim kalıpları arasında büyük farklar olduğundan, gümrük vergisi fertlerin ödeme güçlerine daha uygun bir yükümlülük haline getirilebilir. Zorunlu malların dışındaki mallar yüksek gelire sahip fertler tarafından tüketilmektedir. Bunların tümünün veya çoğunun dışardan getirildiği varsayımı altında söz konusu mallara getirilen yüksek gümrük vergileri, bu amacı gerçekleştirmeye çok elverişli bir önlem niteliği taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde gelir vergisinin etkin bir şekilde uygulanmasında karşılaşılan zorluklar gümrük vergisinin bu yönden de önemini artırmaktadır⁶⁹.

Sanayileşmiş ve gelişme yolunda büyük bir mesafe kat etmiş ülkelerdeki durumun aksine, ihraç edilen mallar üzerine konan bir vergi böyle bir potansiyele sahip gelişmekte olan ülkeler açısından büyük önem taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde, ihraç edilen belli başlı bir veya birkaç üründen az sayıdaki çıkış limanlarında alınan bir vergi, kolaylıkla ve etkin bir şekilde uygulanabileceği gibi, özellikle tarım sektöründe yürütülmesi oldukça güç olan gelir vergisinin yerini tutma

⁶⁸ NEMLİ, a.g.e., s. 56-57.

⁶⁹ NEMLİ, a.g.e., s. 57.

yapı ve özelliğine de sahip olabilir. Ayrıca, dünya piyasalarında zaman zaman görülen büyük fiyat artışlarından ortaya çıkan kazançlara erişebilme ve ülke içinde ekonomik istikrarı sağlayabilme bakımından da söz konusu vergiden yararlanma olanağı bulunmaktadır⁷⁰.

Gümrük vergisi gelişmekte olan ülkelerde, gelişmiş olanlara göre, vergi adaleti açısından daha elverişli bulunmakla beraber bu fonksiyonu etkin bir şekilde görmekten de zaman zaman uzak kalmaktadır. Verginin tüketim giderlerine olan oranının, yurtiçinde eklenen değerlerin farklı olması nedeniyle, maldan mala değişmekte oluşu fertlerin vergi yükünü etkilediği gibi, kaynak dağılımını da optimumdan saptırabilmektedir⁷¹.

Dış ticaret vergileri çeşitli ülkelerin bütçeleri içinde farklı oranda yer almakla birlikte, özellikle gelişme yolundaki ülkelerde devlet hazinesinin önemli bir gelir kaynağını oluşturmaktadır. İhracat vergilerinin yönetimindeki kolaylık ve vergi kaçakçılığının azlığı, gelişmekte olan ülkelerin bu vergiyi fırsat buldukları sürece gelir vergisine yeğlemelerine neden olmaktadır. Ancak, ihracat vergisi uygulayıcısı gelişmekte olan ülkelerin birçoğu hammadde üreticisi olmaları ve tekeli bir durumda bulunmalarına karşın, gerçekten satış vergilerinden hiçbir indirim yapmadan ihracat vergilerini dışa yansıtmaları az rastlanan bir uygulama olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde de dış ticaret vergilerinden sağlanan gelirin büyük bir bölümü gelişmiş ülkelerdeki gibi ithalat üzerinden alınan vergilerden meydana gelmektedir. Örneğin, Meksika'da dış ticaret vergilerinin % 84'ü ithalat vergilerinden, % 16'sı ise ihracat vergilerinden oluşmaktadır. Aynı şekilde, bu oranlar Brezilya için % 86 ve % 14, Türkiye ve Yunanistan için % 97 ve % 3, Güney Kore için % 99 ve % 1, İspanya ve Singapur için ise % 100 ve % 0 olduğu görülmektedir⁷².

Dış ticaret vergilerini, gelişmiş ülkelere kıyasla gelişmekte olan ülkeler daha yüksek tutmaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelerin gümrük vergilerini yüksek

⁷⁰ NEMLİ, a.g.e., s. 99.

⁷¹ NEMLİ, a.g.e., s. 62.

⁷² YILDIRAN, a.g.e., s. 14-15.

tutmalarında DTÖ de etkili olmuştur. GATT kuralları gelişmekte olan ölkelere ticari ilişkilerde tercihli işlem görme imkanı verebilecek biçimde genişletilmiştir. Bu ölkelere, kendi gümrük vergilerini indirmeden gelişmiş ölkelerin gerçekleştirdiği tarife indirimlerinden yararlanma imkanı sağlanmıştır. Bu ölkeler, karşılıklılık prensibini uygulamak zorunda bırakılmamışlardır. Fakat, dünya ticaretinde söz konusu ölkelerin paylarının artması ile birlikte karşılıklılık prensibinin bu ölkelere de uygulanması öngörülmektedir.

Dış ticaret üzerinden alınan vergiler incelendiğinde, bu vergilerin ihracat vergisi, ithalat vergisi ve transit ticaret vergilerinden oluştuğu görölmektedir. Günümüzde, ölkeler transit ticareti vergilendirmemektedirler. Hemen hemen tüm gelişmiş ölkeler ihracat üzerinden alınan vergileri kaldırmaya çalışmaktadırlar. Gelişmekte olan ölkelerin de, zaman zaman uygulamakta oldukları ihracat vergilerini terk etme eğilimi içerisinde oldukları gözlemlenmektedir. Uygulamalarda, ithalat vergileri önem kazanmakta ve ölkeler ancak ithalatı vergilendirmeye çalışmaktadırlar.

Bundan sonraki bölümde, dış ticaret politikası Azerbaycan açısından değerlendirilmeğe çalışılacaktır. Burada, önceki ve yeni dönemde mevcut olan uluslararası ticaret ilişkileri değerlendirilmektedir. Aşağıda yeni süreçteki dış ticaret ilişkileri, dış ticaret politikasındaki düzenlemeler, dış ticaret mevzuatı ve dış ticaret uygulamaları ele alınmaya çalışılacaktır.

BÖLÜM: II

AZERBAIJAN'DA DIŞ TİCARET POLİTİKALARI VE DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ

Ülke ekonomilerinde dış ekonomik ilişkilerin ve aynı zamanda dış ticaret ve ona bağlı olarak dış ticaret politikasının önemi büyük olmaktadır. Günümüz dünyasını dış ticaret ilişkileri ve dış ticaret politikası olmadan düşünmek olanaksız gibidir. Azerbaycan'ın da ekonomik ve siyasi yaşamı bakımından çok önemli yeri olan bu olgulara aşağıda değinilmektedir.

1. SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİNDE DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ

Sosyalist ülkelerde merkezi planlama bulunmaktadır. Bu merkezi plan; istihdam, üretim, yatırım ve tüketimin eşgüdümünü sağlamaktadır. Dış ticaret de üretim ve tüketim planlarının ayrılmaz bir parçası olmaktadır. Sosyalist ülkelerin dış ticaret planlaması açısından belli başlı özellikleri bulunmaktadır; a) yüksek derecede otarşı (kendi kendine yeterlilik), b) paraların konvertibl olmaması, c) ikili anlaşmalara önem vermek (sosyalist ülkeler dış ticaret dengesini elde etmede ikili anlaşmaları en yararlı yol olarak gördükleri için tercih etmektedirler)⁷³.

Sovyet yönetimi esnasında Azerbaycan'da iç ve dış ticaret, diğer Sovyet Cumhuriyetleri gibi merkezden idare edilmiştir⁷⁴. Dış ticaret üzerindeki devlet tekelliliği bu alandaki tüm ilişkilerin ancak merkezi devlet tarafından kurulmasına müsaade etmiştir.

Kapalı bir ekonomik çevre içinde Azerbaycan, dünya ile ekonomik ilişkilerin çok büyük bir kısmını (ihracatının % 95'ini, ithalatının da % 80'ini) Sovyetler Birliği'nin diğer cumhuriyetleri ile sürdürmüştür. Ekonomideki üretim faktörleri (sermaye, işgücü vs.) hareketi ise daha çok kapalı nitelikte olmuştur. Yani, bu faktörler yalnızca Sovyetler Birliği mekanı içerisinde hareket etmiştir. Bunun sonucu

⁷³ Erol İYİBOZKURT, *Çağdaş Dış Ticaret Kuramı*, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, No: 36, Bursa 1979, s. 151-159.

⁷⁴ Azerbaycan, (Hazırlayan: Ersen YILMAZ), *Dış Ticaret Bülteni*, Yıl: 2, Sayı: 14, Şubat 2003, s. 17.

olarak da bu ülkenin kapıları Batıdaki teknolojik ve ekonomik yeniliklere kapalı kalmıştır. Dış dünyadaki gelişmeler ve ekonomik yenilikler ancak Sovyetler Birliği düzeyinde merkezi kanalla ulaşmıştır⁷⁵.

Ülkenin dış ekonomik ilişkileri incelendiğinde bu dönemde, petrol endüstrisinin en önemli yeri tuttuğu görülmektedir. Burada, başlıca doğal kaynak olan petrolün işlenmesi için büyük tesisler kurulmuştur. Bu tesislerin üretim kapasitesi Azerbaycan'da çıkarılan petrolün iki-üç katı olmuştur. Tesislerin tam kapasite çalışabilmesi için dışardan ham petrol ithal edilmiştir. Burada işlenerek hazır hale gelen petrol ürünleri ise yurt dışına ihraç edilmiştir.

Bu dönemde, büyük kimya ve petro-kimya endüstri kompleksi kurulmuş olup, gönderilen ürünler hammadde ve yarı mamul niteliğinde olmuştur. Metalürji sanayinde üretilen ürünlerin % 80'i diğer Sovyet Cumhuriyetleri'ne gönderilmiştir. Azerbaycan'da temeli atılmış ve büyük perspektife sahip olan makine sanayi ise mali ve teknolojik eksiklikler yüzünden istenilen kalitede üretim yapamamıştır. Bu nedenle, ürünlerin ancak % 3-5'i dünya standartlarına ulaşabilmiş ve rekabet gücü sağlanamamıştır. Söz konusu nedenle, Azerbaycan'ın ihraç ettiği ürünlerin yarısından çoğu (% 51,7 gibi) gıda sanayi ve diğer sanayi ürünlerinden oluşmuştur. Söz konusu ihraç edilen ürünlerin de % 56,1'i pamuk, üzüm, tütün ve diğer hammadde ve yarı mamullerden oluşmuştur⁷⁶.

Azerbaycan'dan ucuz fiyatlarla merkezin ihtiyaçları için götürülen hammadde bu ülkenin dışında üretimden geçirilmiş, hazır ürünler de tekrar yüksek fiyatlarla bu ülkeye satılmıştır. İthal edilen malların yapısı ulusal ekonominin bağımlılığını daha da artırmıştır. Zengin doğal kaynakların mevcut olmasına rağmen sanayinin yarısı dışardan ithal edilen hammadde ile çalıştırılmıştır. Üretimin bu yapısı karşılaştırmalı üstünlük teorisinin kurallarına da aykırı gözükmektedir.

Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'da (1988 yılı ele alındığında) dış ticaret hacmi kişi başına 60-70 dolar ile sınırlı kalmıştır. Aynı dönem için

⁷⁵ Dünyamalı VELİYEV, *Beynelxalq İqtisadiyyat*, Azərbaycan Universiteti Neşriyyatı, Bakı 1998, s. 322-324.

⁷⁶ E. EHMEDOV, M. HACIYEV, *Azerbaycan İqtisadiyyatı*, Seda Neşriyyatı, Bakı 2000, s. 136. ; VELİYEV, y.a.g.e., s. 326.

karşılaştırıldığında Sovyetler Birliği'nde bu rakam 800 dolar, ABD'de 3200 dolar, Avrupa Birliği'nde 6600 dolar ve Japonya'da 3700 dolar olduğu görülmektedir. Bu rakamlar değerlendirildiğinde gelişmiş ülkelerle, hatta Sovyetler Birliği'yle bile karşılaştırılması olanaksız bir durumla karşı karşıya kalındığı gözlemlenmektedir⁷⁷.

Azerbaycan'ın bir zamanlar, komşusu ve aynı coğrafyayı paylaştığı ülkeler olan Rusya, Ukrayna, Kazakistan ve diğer Cumhuriyet'lerle sıkı ekonomik ilişkilerinin olması, gelecekte de bu ülkelerle karşılıklı faydalı ilişkilerin kurulmasında önemli bir rol oynayabilir. Bu ilişkilerin kurulmasında Sovyet dönemi altyapısının büyük etkisinin olabileceği belirtilmektedir.

2. BAĞIMSIZLIK DÖNEMİNDE DIŞ TİCARET İLİŞKİLERİ

Siyasi bağımsızlığın kazanılmasıyla birlikte dış dünyayla mevcut olan ilişkiler yeniden değerlendirilmeğe başlamıştır. Bu siyasi bağımsızlık dış ekonomik ilişkilere kendi etkisini göstermiştir. Bağımsızlık, karşılıklı çıkara dayalı ilişkilerin gelişmesi için dönüm noktasını oluşturmuştur. Sovyetler Birliği'nin yıkılması çok büyük bir coğrafyada jeopolitik durumu değiştirmiş, bu da Azerbaycan'ın kendi zengin doğal kaynaklarını kullanarak ulusal ekonomisini kurma ve uluslararası ekonomiye katılarak dünya işbölümünün sunduğu avantajları kullanma fırsatlarını beraberinde getirmiştir.

Bağımsızlık öncesi dönemde Azerbaycan ekonomisinin, ülke ihtiyaçlarına göre değil Sovyet ekonomisine göre ayarlanmış olması ve üretilen ürünlerin ülke içinde değerlendirilmekten çok ülke dışına satılması amacıyla üretilmiş olması ekonomi üzerinde olumsuz etkilerini sürdürmektedir. Buna ilaveten, Azerbaycan'ın ihtiyaçları da bu çerçevede diğer eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin üretim alanları içerisinde kalmıştır⁷⁸.

Sovyetler Birliği'nin tüm cumhuriyetleri gibi karşılıklı geniş ekonomi işbirliğine dayanan Azerbaycan ekonomisi, bu ilişkilerin bozulması sonucunda uzun yıllardan beri üretim alanlarının gelişmesi için Birliğin çeşitli bölgelerinde oluşmuş

⁷⁷ VELİYEV, a.g.e., s. 329.

⁷⁸ B. Zakir AVŞAR, Ferruh SOLAK, *Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri*, Vadi Yayınları, Konya 1998, s. 96.

hammadde piyasasını ve ürettiği ürünlerinin satış alanlarını tamamıyla veya kısmen kaybetmiştir. Sonuç olarak, bir taraftan birçok önemli endüstri alanlarında üretimin hacmi azalmış, bir diğer taraftan ise gelişmiş ülkelerin ürünlerine göre rekabet edemeyen ürünlerin uzak ülke pazarlarına çıkarılması olanakları sınırlanmıştır⁷⁹.

Azerbaycan için dış ekonomik ve dış ticaret ilişkileri ekonominin yeni alanları olarak kabul edilebilir. Bu yeni alanlardaki faaliyetlerin oluşabilmesi ve normal şartlar altında sürdürülebilmesi için gereken hukuki altyapı geç ve yavaş hazırlanmıştır. Örneğin, ekonomik ilişkilerin düzenlenmesi hakkında kanun geç kabul edilmiş, gümrük işlemleri 1997'ye kadar Sovyetler Birliği Gümrük Kanunu çerçevesinde yürütülmüştür.

Azerbaycan bu yeni süreçte Ruble bölgesinden çıkarak kendi ulusal parası Manatı ödeme aracı olarak kabul etmiştir. Eski Sovyet Cumhuriyetleri ile yeni ve karşılıklı çıkara dayalı ekonomik ilişkiler kurmaya başlamıştır. Bu faaliyetler ülkenin uluslararası ekonomik ilişkilerini, uluslararası ilkeler çerçevesinde yapılandırmasında ve kurmasında önemli adım olarak kabul edilebilir.

Araştırmalara bakıldığında, Azerbaycan uluslararası ekonomik ilişkilerinin niteliği, biçimi ve genişliğinin, dış ticaretin coğrafi yönünün ciddi değişikliklere maruz kaldığı görülmektedir. Bağımsızlıktan sonra, dünyanın önemli ve bölgesel organizasyonlarının üyesi olarak uluslararası işbölümünde kendi konumunu sağlamlaştırmakta, ekonomisinin gelişmesi için yabancı yatırım ve krediler kullanmaktadır. Dış ticaret ilişkilerinin oluşması ve karşılıklı düzenlenmesi için yakın ve uzak ülkelerin çoğuyla iki taraflı ve çok taraflı anlaşmalar imzalanmaktadır⁸⁰.

Bağımsızlık kazanıldıktan hemen sonra, dış ticaret ilişkiler kompleksinin yönetimi için uygun devlet kurumları oluşturulmuş ve bu kurumların yaptıkları görevler deneyimler kazanıldıkça geliştirilmiştir. Dış ticaret ilişkilerinin yürütüldüğü kurumlar şunlardan oluşmaktadır: Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı (bu bakanlık daha sonra Ticaret Bakanlığı olmuştur), Devlet Gümrük Komitesi, Ekonomi

⁷⁹ İ.H. ALIYEV, S.A. İBADOV, *Azerbaycan İqtisadiyyatı*, Ağrıdağ Neşriyyatı, Bakı 1998, s. 65.

⁸⁰ EHMEDOV ve HACIYEV, a.g.e., s. 171. ; VELİYEV, a.g.e., s. 332.

Bakanlığı'nın bünyesinde Yabancı Yatırımlar İdaresi, Bakanlar Kurulu'nun bünyesinde Yabancı Krediler ve Yardımlar Kurulu⁸¹.

Çağdaş piyasa ekonomisi koşullarında, dünya ülkeleri arasında giden entegrasyon sürecinde birçok sosyo-ekonomik etkenlerle birlikte ulaşım da ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinde büyük önem arz etmektedir. Bu bakımdan, Azerbaycan'ın Avrasya ülkeleri arasında elverişli jeopolitik konumda bulunması, dünya ülkelerinin ekonomik ilgisine neden olan ulaşım alanlarının gelişmesi bu ülkenin uluslararası ulaşım sistemine sahip olmasına zemin oluşturmaktadır.

Azerbaycan'ın dünya ulaşım sistemindeki yerini belirleyen önemli faktörlerden birisi 21. yüzyılda faaliyete başlayacak olan eski “İpek Yolu”nun yeniden inşası olmaktadır. Önceleri olduğu gibi, eski “İpek Yolu”nun geçtiği Azerbaycan artık bu yolun merkezine çevrilmektedir. Ancak, 21. yüzyıldaki söz konusu “ipek yolu”, önceki primitif kara yoluyla sınırlı kalmamakta, ulaşımın tüm çağdaş alanlarını kapsayan yollar sisteminden oluşmaktadır⁸².

1993 yılında Brüksel'de Avrupa Birliği üyesi olan ülkeler tarafından kabul edilen programlarla; “İpek Yolu”nun gelişimine hız kazandırabilen, Avrupa ve Asya ülkelerinin ekonomisinde önemli rol oynayan Avrupa-Kafkasya-Asya ulaşım koridorunun geliştirilmesi öngörülmüştür. Ayrıca, Trans-Hazar ulaşım sisteminin gelişimine dair programların hazırlanması ve Akdeniz havzası ülkelerinin “İpek Yolu” etrafında birleşmesini sağlamak için deniz ulaşımının geliştirilmesiyle ilgili yeni projelerin söz konusu programlar çerçevesinde hazırlanması da bu konudaki diğer önemli adımlar olarak düşünülebilir⁸³.

Uzun bir dönem yaşanmış kapalı ekonomi sistemi nedeniyle dünyadan soyutlanmış bu ülkenin ürettiği ürünler dünya standartlarına uymadığından, geçiş sürecinin ilk yıllarında elinde olan ürünlerini dış pazarlara çıkaramamıştır⁸⁴.

⁸¹ VELİYEV, a.g.e., s. 332-333.

⁸² Zahid MEMMEDOV, *Azerbaycan Respublikasının Xarici İqtisadi Elaqeleri*, Qızıl Şerq Metbeesi, Bakı 2004, s. 22.

⁸³ MEMMEDOV, y.a.g.e., s. 22-23.

⁸⁴ Memmed ELİYEV, *Azerbaycanın İqtisadiyyatı*, Xalq Teserrüfatını İdareetme İnstitutu Neşriyyatı, Bakı 1998, s. 206-207.

Bugün Azerbaycan'da üretimin geliştirilmesi ve ürünlerin rekabet gücünün artırılması için yeni teknoloji transferleri gerekmektedir. Yeni makine, araç ve gereçlerin alınması hayati önem taşımaktadır. Ancak, Sovyet döneminde Azerbaycan ekonomisinin tek taraflı gelişmesi bu ülkeni temel tüketim mallarına olan talebi bakımından yurtdışından bağımlı hale getirmiştir. Bu nedenle de, kısıtlı döviz rezervleri ekonomiyi canlandırmak için gerekli olan söz konusu teknolojik teçhizata harcanmak yerine, temel tüketim mallarının alınmasına harcanmaktadır⁸⁵.

Üretim ve tüketim, talep ve arz arasındaki derin uçurumlar ithal mallarla kapatılmaya çalışılmaktadır. Bu durum, yurtiçi piyasayı yabancı ve yerli işadamları için cazip hale getirmektedir. Çünkü, yurt dışından ithal edilen bir çok ürün (temel tüketim malları da dahil) ulusal piyasada dünya piyasa fiyatlarından yüksek fiyatlara satılmaktadır. Üretimin minimuma indiği bu durumda temel tüketim mallarının yurt dışından getirilmesi toplumun tüketici toplum haline gelmesi tehlikesini de doğurmaktadır.

Azerbaycan'da ticaretin güçlendirilmesi için, petrol sektöründe üretimin artırılmasına, eski Sovyet Cumhuriyetleri arası ticaretin yeniden canlandırılmasına ve yeni pazarlar oluşturulmasına yönelik çalışmalara girişilmiştir. 1994'te kabul edilen ateşkes ile birlikte, iş istikrarına yönelik çalışmalar hızlandırılmış, bu durum ülkenin dış ticaretini de olumlu yönde etkilemiştir⁸⁶.

Bağımsızlık sonrası dönemde, 1997'ye kadar Azerbaycan'da özelleştirme süreci çok yavaş olmuştur. Bu nedenle, Azerbaycan dış ekonomik ve dış ticaret ilişkilerinin serbest piyasa ekonomisi ilkeleri temelinde yeniden yapılandırılmasında başlıca engeller ortaya çıkmıştır. Özelleştirmenin yeteri düzeyde gerçekleştirilememesi, dış ticaretin büyük bir kısmının eskiden beri merkezden yönetim yöntemiyle çalışmaya alışmış devlet teşebbüslerinin ellerinde toplanmasına

⁸⁵ VELİYEV, a.g.e., 337-338.

⁸⁶ Azerbaycan, (Hazırlayan: Ersen YILMAZ), **Dış Ticaret Bülteni**, Yıl: 2, Sayı: 14, Şubat 2003, s. 17.

neden olmuştur. Bu durum birçok bürokratik engelleri ortaya çıkarmış, dış ekonomik ilişkilerin bir an önce liberalleşmesine engel olmuştur.

Kurumlar arasındaki borç ilişkilerinin hukuki dayanağının olmaması yabancı yatırımcıların faaliyetine ciddi şekilde olumsuz etkiler yapmıştır. Banka hizmetlerinin yeteri derecede verilememesi ve yeteri miktarda ihracat kredilerinin bulunmaması dış ekonomik faaliyetin verimliliğini düşüren nedenler olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, sigortacılık faaliyetinin ve iletişim hizmetlerinin yeteri düzeyde bulunmaması, uzman kadronun eksikliği de bu faaliyetin verimliliğini düşüren diğer nedenler olarak düşünülmektedir. Dış borçların alınması ve kullanılması mekanizması da çözülmesi gereken problemler arasında sayılmaktadır.

Azerbaycan bir çok ülkelerin çatışma alanı olup, bu ülkeler arasında Azerbaycan'da üstünlük sağlamak için mücadele yaşanmaktadır. Burada, Rusya ile Batı ülkeleri arasında açık ve gizli şekilde geniş ölçekli mücadele görülebilmektedir. Rusya bu alanda kaybetmekte olan inisiyatifini korumak, Batı dünyası da yeni bulduğu pazarı kazanmak için mücadeleye girişmektedir. Ayrıca, Azerbaycan'da bölgesel güçler de mücadele sürdürmektedirler. Bu güçler, gene başta Rusya olmak üzere Türkiye ve İran olmaktadır.

Bugün Azerbaycan'da komşu ve diğer ülkelerle ekonomik anlamda bir entegrasyondan bahsetmek mümkün gözükmemektedir. Hali hazırda, ne ayrı ayrı firmalar bazında, ne de ulusal ekonomi kurumları bazında sürekli gelişen ve derinleşen doğrudan ülkelerarası ekonomi ilişkilerinin oluştuğunu söylemek doğru olmayabilir. Ancak, bugünkü Azerbaycan'ın ekonomik ilişkileri böyle bir entegrasyon sürecine hazırlık aşaması olarak değerlendirilebilir. Muhtemel entegrasyon eğilimleri şu iki bölgesel organizasyon ve birlikle mümkün gözükmektedir: Bağımsız Devletler Topluluğu ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü⁸⁷.

Rusya'nın Bağımsız Devletler Topluluğu üyeleri üzerinde daha fazla güçlü olmasını sağlayacak politikaların karşısında bir tutuma sahip olan Azerbaycan, GUUAM (Gürcistan Ukrayna Azerbaycan ve Moldova) olarak bilinen bir alternatif

⁸⁷ VELİYEV, a.g.e., s. 342-343.

bölgesel oluşuma da öncülük etmiştir. Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova arasındaki ekonomik işbirliği imkanlarının geliştirilmesi amacıyla 1996 yılında oluşturulan bu yeni oluşuma Özbekistan da alınmıştır⁸⁸.

Ülkenin ekonomik gelişiminin şimdiki aşamasında gelecek dönem için dış ticaret politikasının en azından şu üç temel eğilimi saptanabilir⁸⁹:

- Her şeyden önce, ihracatın istikrara kavuşturulması ve ihraç mallarının dış piyasaya çıkması için uygun şartların sağlanması,
- Dış rekabetin dağıtıcı etkisinden ulusal ekonominin savunma düzeyinin korunması ve ayrıca yabancı yatırımları çekebilmek için gümrük vergileri oranlarının değiştirilmesiyle elverişli ekonomik ortamın oluşturulması,
- Son olarak, uluslararası ekonomik-ticari ilişkilerde uluslararası ve bölgesel öncü aktörlerin oluşması.

3. AZERBAYCAN DIŞ TİCARET POLİTİKASINDA DÜZENLEMELER

Ulusal ekonomisi dış ekonomik ilişkiler sistemine bağlı olan Azerbaycan, gelişmekte olan diğer ülkeler gibi, ekonomik gelişmişlik düzeyini yükseltebilme ve dünya ekonomik ilişkiler sistemine entegrasyon olabilme faaliyetlerini eş zamanlı olarak⁹⁰ yürütebilmek durumuyla karşılaşmıştır.

Dış ticaret, Azerbaycan'da ekonomik reformların nispeten hızlı gittiği bir alan olmaktadır. Ekonominin daha iyi bir duruma gelebilmesi için dış ticarete liberalleşmenin kaçınılmaz olduğu anlaşılmaktadır. Dış ticarete liberalleştirme faaliyetleri daha çok, tarife dışı düzenlemelerin piyasa ekonomisinin ilkelerine uyumlaştırılmasına ve merkezden yönetim etkenlerinin sınırlandırılmasına yönlendirilmektedir.

⁸⁸ Ayhan KARACA, Azerbaycan'da Ekonomik Dönüşüm Süreci ve Reformların 10 Yılı, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/donusum.htm>, 26.02.2003.

⁸⁹ Kemaleddin HEYDEROV, Cabir HESENOV, Azerbaycan Gümrük Xidmeti Yeni Dünya-Teserrüfat Münasibetleri Şeraitinde, Atra Ko Ltd., Bakı 1998, s. 63.

⁹⁰ <http://referat.freehost.az/fsdoc5.doc>, 09.12.2003.

3.1. Tarife Düzenlemeleri

Yeni süreçte bu alandaki reformlarla ilgili çalışmaların hızlı gittiğini söylemek doğru olmayabilir. Çünkü, yeni gümrük kanunu ancak 1997 yılında çıkarılmış ve bu kanun kabul edilesiye kadar gümrük organları faaliyetlerini Sovyetler Birliği'nden kalan kanun çerçevesinde yürütmüşlerdir. 20 Haziran 1995 tarihinde "Gümrük Tarifeleri Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu" çıkarılsa da, bu kanun ancak Gümrük Kanunu kabul edildikten sonra yürürlüğe girebilmiştir.

Tarife düzenlemeleriyle ilgili olarak, dış ticarete birçok ülkeyle mal ve hizmetler, serbest ticaret ve ekonomik entegrasyon konularında anlaşmalar yapılmıştır. Bu anlaşmaların birçoğunda Amerika, Avrupa, Yakın ve Uzak Doğu ülkeleriyle ithalat-ihracat işlemlerinde karşılıklı olarak tavizli vergi rejimleri öngörülmüştür⁹¹.

Ülke, dış ticaret politikasını pazar ekonomisi şartlarına göre oluşturmaya çalışmaktadır. Belirlenen gümrük oranları ile bazı stratejik ürünlerin dışında, özellikle de gıda sektöründe herhangi bir kısıtlamaya gidilmemektedir. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)'na üye olan Azerbaycan'ın, bu ülkelerle gerçekleştirilen dış ticarete önemli avantajlara sahip olduğu görülmektedir⁹².

3.2. Tarife Dışı Düzenlemeler

Bu alanda Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın üç fermanı* bulunmaktadır; 1) 10 Ocak 1994 yılında "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Dış Ticarete Verimliliğin Arttırılması Tedbirleri Hakkında Ferman", 2) 5 Nisan 1994 yılında "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Dış Ticaretin Serbestleştirilmesi Hakkında Ferman", 3) 17 Aralık 1996 yılında "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Dış Ticaret Düzenlemelerinin Geliştirilmesi Hakkında Ferman".

⁹¹ Kemaleddin HEYDEROV, Heyder Eliyev ve Azerbaycanda Gömrük Sisteminin Tekamülü, Ozan Neşriyyatı, Bakı 2000, s. 104.

⁹² Sinan OĞAN, "Azerbaycan'ın Tanımlanamayan Ekonomisi ve Türkiye İle Ekonomik İlişkileri", *Avrasya Dosyası Dergisi*, ASAM Yayınları, Azerbaycan Özel, Sayı 1, Cilt 7, İlkbahar 2001, s. 83-84.

* Ferman Devlet Başkanı'nın genel kurallar getiren kararlarıdır. Bu kararlar kanun gücündedir.

Kanunlarla; kotaların bir kısmının iptali, stratejik öneme sahip ürünlerin dış ticaretinin merkezleştirilmesi kuralının kaldırılması, fiyatların serbestleştirilmesi, devlet siparişlerinin iptali ve diğer önlemler getirilmiştir.

Bazı mallar istisna olmakla birlikte, Azerbaycan'da üretilen malların ihracı için izin gerekmemektedir. Dışarı satılan mallar, gümrük organlarına beyan yoluyla ihraç edilebilmektedirler. İhracatı özellik arz eden mallar petrol ve petrol ürünleri, elektrik enerjisi, demir dışı metaller ve pamuk elyafı ürünlerinden oluşmaktadır. Kamu alanında özel sektöre göre dış ticaretin liberalleştirilmesi çabası daha yavaş ve sınırlı nitelik taşımaktadır. Örneğin, kredili ihraç işlemleri, konsinyasyon yoluyla ihracat ve geçici ihraç işlemleri özel sektör tarafından serbest bir şekilde yapılabildiği halde, devlet kurumları tarafından uygulandığında yapılan sözleşmelerin Ticaret Bakanlığı'nca tescil edilmesi gerekmektedir⁹³.

Damping aleyhine önlemler alınması öngörülmüş ve Ticaret Bakanlığı tarafından belirlenen malların ithali sırasında, malların fiyatları ve onların mümkün değişme hadlerinin (miktarlarının) temel alınması kuralları saptanmıştır. Takas işlemlerine de birçok tarife dışı kısıtlamalar getirilmiştir. Bu kısıtlamalar şunlardan oluşmaktadır; sözleşmelerin tescili, değer eşitliğinin sağlanması, süre kısıtlaması ve diğer kısıtlamalar.

Azerbaycan'a getirilen malların üretimi veya ihracı sırasında doğrudan ve dolaylı sübvansiyonlar kullanılması durumunda telafi edici vergilerin uygulanması öngörülmektedir. Ayrıca ithal mallarının; yurt içinde bu tür malların yerel üreticilerine zarar vermesi, üretimine ve genişlendirilmesine engel olabilecek miktarda ve şartlarla getirilmesi durumunda da tarife dışı önlem olarak telafi edici vergiler kullanılabilmektedir. Buna ilaveten, diğer ülkelerin ve onların ittifaklarının Azerbaycan devletinin menfaatlerini etkileyen kayırmacılık ve diğer uygulamalarına cevap önlemi olarak özel vergiler uygulanabilmektedir⁹⁴.

⁹³ İ. KERİMLİ, *Milli İqtisadiyyat: Yeni İqtisadi ve Sosial Münasibetler*, Maarif Neşriyyatı, Bakı 1994, s. 166. ; VELİYEV, a.g.e., s. 345-346.

⁹⁴ Gömrük Rüsumları, Hüquq Edebiyyatı Neşriyyatı, Bakı 2000, s. 7.

3.3. Azerbaycan'ın İmzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmaları

Azerbaycan, BDT üyesi yedi ülke ile ikili serbest ticaret anlaşması imzalamıştır. Ancak bu anlaşmaların, ticareti tam anlamıyla serbestleştiren hükümleri henüz tamamıyla yürürlüğe girmemiştir.

Azerbaycan'ın Serbest Ticaret Anlaşması imzaladığı söz konusu ülkeler ve anlaşma tarihleri şöyle özetlenebilir⁹⁵; Rusya Federasyonu (30 Eylül 1992), Moldova (26 Mayıs 1995), Ukrayna (28 Temmuz 1995), Türkmenistan (18 Mart 1996), Özbekistan (27 Mayıs 1996), Gürcistan (8 Mart 1996), Kazakistan (10 Haziran 1997).

Temmuz 1999'da Azerbaycan Avrupa Birliği ile bir Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması imzalamıştır. Azerbaycan mevzuatının Avrupa Birliği (AB) yasalarına uyumlu hale gelebilmesi bu Anlaşmanın hedefleri arasında yer almaktadır. Uyum sağlanacak konular arasında fikri mülkiyet haklarının korunması, yatırımlar ve mülkiyete ve mülkiyet haklarına ilişkin konular da bulunmaktadır. Anlaşma Azerbaycan'a AB bünyesinde "En Çok Kayrılan Ülke" olma hakkını da tanımıştır. Azerbaycan Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ'ye) üyelik sürecinde bulunmaktadır. Ancak DTÖ üyeliğinin 2005 yılından önce gerçekleşmesi beklenmemektedir⁹⁶.

4. AZERBAYCAN DIŞ TİCARET MEVZUATI

Bu bölümde bağımsızlığından sonra Azerbaycan'ın kabul ettiği dış ticaret mevzuatı açıklanmaya çalışılmıştır. Bu başlık altında gümrük rejimleri, ihracatın türleri ve ithalat, dış ticarete ödeme şekilleri ve gümrük organları gibi konular ele alınmaya çalışılmıştır.

4.1. Gümrük Rejimleri

Bir ülkenin gümrük rejimi denilince o ülkede uygulanan gümrük sistemini belirleyen kanun, karar ve bunlara dayanarak çıkarılan kuralların tümü

⁹⁵ <http://www.igeme.org.tr/>, 25.12.2003. ; <http://www.az-customs.net/sogl300.htm>, 17.05.2004 kaynağından yararlanılarak.

⁹⁶ <http://www.igeme.org.tr/> , 25.12.2003.

anlaşılmaktadır. Gümrük rejimleri; genel gümrük rejimleri, ekonomik gümrük rejimleri ve özel gümrük rejimleri olarak üçe ayrılmaktadır⁹⁷:

a) Genel gümrük rejimleri, kesin ihraç işlemleri ile kesin ithal işlemlerine ait rejimler olmaktadır. Bunlara giriş rejimi ve çıkış rejimi denmektedir.

b) Ekonomik gümrük rejimlerinde, gümrük vergileri tahsilinin bir süre ertelenmesi suretiyle, bir takım ekonomik amaçlarla, giriş ve çıkış işlemlerinin yumuşatılması amaçlanmıştır. Ekonomik gümrük rejimleri ihracat açısından geçici ihraç rejimi ile ithalat bakımından antrepo, transit, geçici kabul rejimlerinden oluşmaktadır.

c) Özel gümrük rejimleri; belirli işlemlere ya da açıkça saptanmış bir bölgeye uygulanan rejimleri ifade etmektedir.

Azerbaycan'da uygulanan rejimler aşağıdaki şekilde sıralanabilir⁹⁸:

- Serbest Dolaşıma Giriş,
- Yeniden İthalat,
- Transit,
- Antrepo,
- Vergisiz Ticaret Mağazası,
- Dahilde İşleme,
- Gümrük Kontrolü Altında İşleme,
- Geçici İthalat (İhracat),
- Serbest Gümrük Bölgesi,
- Serbest Antrepo,
- Hariçte İşleme,
- İhracat,
- Yeniden İhracat,

⁹⁷ Erol İYİBOZKURT, **Dış Ticaret: Teori ve Politika**, Karadeniz Matbaacılık, Trabzon 1982 , s. 129.

⁹⁸ <http://www.az-customs.net/macalla.htm>, 15.06.2004.

- İmha,
- Terk.

4.2. Dış Ticaret İşlemleri

Aşağıda dış ticaret işlemleri; ihracat işlemleri ve ithalat işlemleri olarak iki başlık altında ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır.

4.2.1. İhracat İşlemleri

Ülke sınırları içerisinde üretilen veya ithal edildikten sonra yeni bir üretim sürecine sokularak mamul hale getirilen malların ihracatı gerçek ve tüzel kişiler tarafından serbestçe yapılabilmektedir⁹⁹. Yönetmeliklerde öngörülen istisnalar dışında, söz konusu dış ticaret işlemine kısıtlama getirilmemektedir. İstisna kapsamında gösterilen mallardan başka, tüm diğer yurt içinde üretilen ve işleme tabi tutulan malların ihracatı gümrük organlarına beyan edilmekle gerçekleştirilebilmektedir¹⁰⁰.

Kredili ihracat işlemlerinde ihracatı yapan şirketin devlet şirketi veya en az % 50'si devlete ait olan şirketler olması halinde, anlaşmaların Ticaret Bakanlığı'na kaydedilmesi gerekmektedir¹⁰¹. Diğer kişiler tarafından yapılan kredili ihracatta, malların gümrük organlarına beyan edilmesi yeterli olmaktadır. Yurt dışına çıkarılan mallar devlet kuruluşlarında üretilmekte ise, söz konusu malların bedelleri üretici kuruluşlara tam olarak ödendikten sonra ihracat yapılabilmektedir.

Yeniden ihracatta, Azerbaycan gümrük bölgesine getirilen yabancı menşeli malların burada işleme tabi tutulmadan diğer yabancı ülkelere ihracat işlemleri öngörülmektedir. Azerbaycan'ın uluslararası yükümlülükleri bulunan durumlarda, yeniden ihracat işlemleriyle ilgili yapılan anlaşmalar Ticaret Bakanlığı'na kaydedilmesi gerekmektedir. Diğer hallerde ise, gümrük organlarına beyan edilerek söz konusu ihracat yapılabilmektedir. Yeniden ihraç edilmek amacıyla getirilen

⁹⁹ Meltem DURAN, *Azerbaycan Ülke Etüdü*, İstanbul Tic. Odası Yayını NO: 2002-28, İstanbul 2002, s. 81.

¹⁰⁰ Kemaleddin HEYDEROV, *Gömrük İşinin Esasları, I Cild: Gömrük İşinin Teşkilî ve Texnologiyası*, Azərneşr, Bakı 1998, s. 200.

¹⁰¹ DURAN, a.g.e., s. 81.

alkollü içkiler, içilebilen alkoller ve tütün mamulleri Devlet Gümrük Komitesi'nce tescil edilmesi gerekmektedir¹⁰².

Konsinyasyon yolu ile ihracat, yabancı kişilerle yapılan anlaşmalara dayanarak Azerbaycan sınırları dışında satılması öngörülen malların belirlenen süre içerisinde çıkarılmasını düzenlemektedir. Söz konusu işlem için belirlenen süre malların gümrük organlarına beyan edildiği günden itibaren 180 gün olarak saptanmıştır. Malların karşılığı, mallar satıldıkça 10 banka gününden geç olmayacak şekilde ihracatçının Azerbaycan'daki banka hesabına aktarılması gerekmektedir. Söz konusu mallar yukarıda belirtilen sürede satılmazsa 30 gün içinde Azerbaycan'a geri getirilmesi gerekmektedir¹⁰³.

Devlet kuruluşları tarafından yapılan konsinyasyon yoluyla ihracat, anlaşmaların Ticaret Bakanlığı'na kaydıyla gerçekleştirilmektedir. Diğer kişiler tarafından yapılan işlemlerde ise malların gümrük organlarına beyan edilmesi ile söz konusu işlemler yapılabilir. Ancak, burada dikkat edilmesi gereken; ihracatı yapılan mallar devlet kuruluşları tarafından üretilmekte ise, bu malların bedellerinin tam olarak üretici kuruluşlara önceden ödenmesi gerekmektedir.

Devlet kuruluşları tarafından gerçekleştirilen geçici ihracat, yapılan anlaşmaların Ticaret Bakanlığı'na kaydı ile gerçekleştirilmektedir. Diğer kişiler ise, gümrük organlarına beyan usulü ile bu tür ihracatı yapabilmektedirler.

Devlet kuruluşları tarafından geçici olarak gönderilen mallar, anlaşmalarda gösterilen tarih bittikten sonra en geç 30 gün içinde Azerbaycan'a geri getirilmeleri gerekmektedir. Söz konusu mallar Ticaret Bakanlığı'nın izni ile kullanıldıkları ülkelerde satılabilir. Bu durumda, satıştan elde edilen döviz en geç 10 gün içinde ihracatçının Azerbaycan'daki banka hesabına aktarılması gerekmektedir¹⁰⁴.

Diğer kurumlar tarafından geçici ihraç edilmiş mallar, mevzuattaki vergi yükümlülükleri yerine getirildikten sonra bulundukları ülkelerde satılabilir. Aksi

¹⁰² HEYDEROV, Gümrük İşinin Esasları, I Cild: Gümrük İşinin Teşkili..., a.g.e., s. 201.

¹⁰³ HEYDEROV, Gümrük İşinin Esasları, I Cild: Gümrük İşinin Teşkili..., a.g.e., s. 203.

¹⁰⁴ HEYDEROV, Gümrük İşinin Esasları, I Cild: Gümrük İşinin Teşkili..., a.g.e., s. 204.

durumda, anlaşmalarda belirtilen tarihin bitimini takip eden 30 gün içinde söz konusu mallar Azerbaycan'a geri getirilmesi gerekmektedir.

4.2.2. İthalat İşlemleri

Gerçek ve tüzel kişiler karşılığını kendileri ödeyerek, konsinyasyon veya devlet garantisine bağlı olmayan krediler kullanarak ithalat işlemlerini, gümrük organlarına beyan usulüyle serbest bir şekilde gerçekleştirebilmektedirler.

İthal edilen malların gümrük değerlerinin kontrolü yapılmakta olup işlemler gümrük organları tarafından gerçekleştirilmektedir. Bazı stratejik malların ithalatı Bakanlar Kurulu'nun izni ile yapılmaktadır.

Hayvansal ürünlerden yapılan gıda maddeleri için ithalat lisansı talep edilmektedir. Söz konusu lisans "Ulusal Veterinerler Komitesi" tarafından verilmektedir. Büyük ölçekli uydular ve diğer iletişim teçhizatlarının ithali için Haberleşme Bakanlığı'ndan izin alınması gerekmektedir. Alkollü içki ve tütün ürünlerinde miktar kısıtlamaları ve ithalat lisansı gerekmektedir¹⁰⁵.

Barter yoluyla yapılan dış ticaret işlemlerinde, eşdeğer malların gönderilmesi ve teslim süresi en fazla 90 gün olarak belirlenmiştir. Mallar gönderilmediği takdirde mal bedeli anlaşmada belirtilen döviz cinsi ile 10 işgünü içinde alacaklının banka hesabına yatırılması gerekmektedir¹⁰⁶. Ayrıca, barter işlemlerinin Ticaret Bakanlığı'nın iznine tabi olduğu bu konuda bilinmesi gerekenler arasında yer almaktadır.

4.3. Dış Ticarete Ödeme

Bir ülkeden yurt dışına veya yurt dışından o ülkeye yönelik her bir mal, hizmet ve faktör hareketi, karşılığında ve ters yönde bir para hareketi ortaya çıkarmaktadır¹⁰⁷.

¹⁰⁵ DURAN, a.g.e., s. 84-86.

¹⁰⁶ DURAN, a.g.e., s. 83-84.

¹⁰⁷ Atila BAĞRIAÇIK, *Kambiyo Mevzuatı*, Anadolu Üniversitesi, Web-Ofset Tesisleri, Eskişehir 2002, s.2.

Ülke dış ticaret mevzuatına göre, yurt dışına ihracat gerçekleştirebilmek için ihraç edilen mal ve hizmetlerin bedelinin peşin ödenmiş olması, Geri Dönülemez Akreditif (Irrevocable L/C) açılması veya birinci dereceli bankaların teminatının bulunması gerekmektedir. Burada birinci dereceli bankalar, uluslararası kredi ajanslarının teminatlarına dayanarak Merkez Bankası'nın belirlediği bankalar olmaktadır.

İhraç edilen mal ve hizmetlerin bedelinin ödendiğine dair belge, akreditif veya birinci dereceli bankaların garantisinin bulunduğu dair Azerbaycan'da döviz işlemlerini yürütme yetkisi alan muhabir bankaların belgesi gümrük organlarına sunulduğu takdirde, gümrük organları tarafından söz konusu mal ve hizmetlerin çıkışına izin verilmektedir¹⁰⁸.

Azerbaycan'a yabancı ülkelerden mal ithal edildiğinde, ithalatın karşılığı olan bedelin önceden ödenilmesine izin verilmemektedir. İthalat işlemlerinde akreditifli ödeme şekli uygulanmaktadır. Eğer özel durumlar söz konusuysa, bu durumda Ticaret Bakanlığı'nın izni ile ithalatın bedeli önceden ödenebilmektedir. Ödemesi bu şekilde yapılan malların ülkeye getirilmesi, ödeme gününden itibaren maksimum 60 gün olarak saptanmıştır¹⁰⁹.

Merkez Bankası talimatları gereği, malların ithali ile ilgili anlaşmaların CIF-Bakü olarak yapılması gerekmektedir. Malların Azerbaycan gümrüğünden içeri girmeden ve gümrük giriş beyannamesi bankalara ulaştırılmadan mal bedellerinin yurtdışına transferi yasaklanmıştır. Azerbaycan'a mal ithali bu nedenle zor olmaktadır. Açılan ithalat akreditiflerinde, mal alım satım işlemine konu olan anlaşma tutarının % 10'undan ve 10.000 dolardan fazla olmamak üzere, peşin ödemeye müsaade edilmektedir. Bu miktarı aşan peşin ödemelerde Azerbaycan Merkez Bankası'ndan izin alınmaktadır¹¹⁰.

¹⁰⁸ HEYDEROV, Gömrük İşinin Esasları, I Cild: Gömrük İşinin Teşkili..., a.g.e., s. 209.

¹⁰⁹ Hedef Pazarlar, Export Dergisi, İstanbul İhracatçı Birlikleri Yayını, Ekim 2001, s. 28.

¹¹⁰ Hedef Pazarlar, Export Dergisi, İstanbul İhracatçı Birlikleri Yayını, Ekim 2001, s. 28.

4.4. Gümrük Organları

Gümrük mevzuatında belirtilen işlemler şu yönetim birimleri tarafından gerçekleştirilmektedir:

- a) Devlet Gümrük Komitesi,
- c) Gümrük İdareleri,
- d) Gümrük Postları.

Gümrük organlarının yerine getirdikleri başlıca fonksiyonlardan bazıları aşağıda gösterilmektedir. Gümrük organları ¹¹¹;

- Ülkenin gümrük politikasının oluşturulmasına katılmakta ve bu politikayı yürütmektedirler,

- Yetkileri çerçevesinde ülkenin ekonomik güvenliğini sağlamak ve ekonomik çıkarları gözetmektedirler,

- Ticari-ekonomik ilişkilerde gümrük düzenlemelerinde kullanılan araçları uygulamaktadırlar,

- Gümrük vergilerini ve bedellerini tahsil etmektedirler,

-Gümrük kontrolünü ve gümrük belgelendirme işlemlerini gerçekleştirmektedirler,

- Dış ticaretle gümrükle ilgili istatistikleri hazırlamaktadırlar,

- Yetkileri çerçevesinde döviz kontrolünü sağlamaktadırlar.

a) Devlet Gümrük Komitesi (DGK): Devlet Gümrük Komitesi, en üst yönetim birimi olarak gümrük işlemlerini doğrudan yürütmektedir. Bu komite 1992 yılında Cumhurbaşkanı fermanı ile kurulmuştur.

¹¹¹ D. VELİYEV, Y.BALAKİŞİYEV, İ. REFİBEYLİ, E. İMANOV, E. QARABALOV, *Vergi Hüququ*, Azərbaycan Universiteti Neşriyyatı, Bakı 2003, s. 369-371.

Devlet Gümrük Komitesi Anayasa'yı, Cumhurbaşkanı ferman ve serencamlarını*, Bakanlar Kurulu'nun gümrük işlemleri ile ilgili karar ve yönetmeliklerini, gümrük mevzuatı ve kendi genelgelerini temel alarak faaliyetini yürütmektedir. Söz konusu komite, ülkenin iç ve dış politikasının bir parçası olan gümrük politikasını yürütme ve iç piyasanın korumasını sağlama görevlerini üstlenmiştir. İthalat ve ihracat işlemlerini gerçekleştiren ekonomik birimler ve kişiler için uygun koşulların sağlanması, ülkenin ekonomik çıkarları ve ekonomik güvenliğinin temini komitenin diğer görevlerini meydana getirmektedir¹¹².

b) Gümrük İdareleri: Gümrük işlemlerini yürüten bu birimler, faaliyetlerini DGK'nın gözetimi altında gerçekleştirmektedirler. Komite gümrük idarelerinin faaliyet alanının sınırlarını belirlemektedir. İhtiyaç halinde uzmanlaşmış gümrük idareleri kurulabilmektedir. Bu yönetim birimlerine, görev ve fonksiyonlarını yerine getirebilmeleri için geniş yetkiler tanınmıştır. Bu yetkilerden bazıları aşağıda gösterilmektedir¹¹³:

- Mal ve taşıt araçlarının belirli gümrük rejimi altında yerleştirilmesine müsaade etmesi,
- Gümrük muayenesi ve gümrük kontrolünün gerçekleştirilmesi,
- Gümrük bölgesini gümrük organlarının izni olmadan terk eden ulaşım araçlarını durdurabilmesi, hava ve deniz gemilerini geriye getirebilmesi (yabancı gemiler ve diğer ülkelerin bölgelerinde olanlardan başka),
- Mallardan numune alınması ve ekspertize işlemlerini gerçekleştirmesi,
- Yetkileri çerçevesinde gümrük vergilerinin ödenme sürelerinin uzatılması ile ilgili kararlar alabilme,
- Gümrük kurallarını çiğneyenlerle ilgili işlemler yapabilme,
- Ödenilmeyen gümrük vergilerinin kayıtsız şartsız alınması.

* Serencam Devlet Başkanı'nın özel kurallar getiren kararlarıdır. Bu kararlar kanun gücündedir.

¹¹² <http://www.az-customs.net/about.htm>, 14.06.2004.

¹¹³ HEYDEROV, *Gümrük İşinin Esasları*, I Cild: *Gümrük İşinin Teşkilatı...*, a.g.e., s. 34-35.

c) **Gümrük Postları:** Gümrük postları, gümrük işlemlerinin niteliğine ve hacmine göre gümrük idarelerine bağlı olarak faaliyet göstermektedirler. Bu birimler faaliyetlerini doğrudan gümrük idarelerinin gözetimi altında gerçekleştirmektedirler. İhtiyaç halinde doğrudan DGK'ya bağlı postlar da oluşturulabilmektedir. Söz konusu birimler, genellikle tüzel kişiliğe sahip olmamakla birlikte DGK'nın kararıyla bu tür statü elde edebilirler¹¹⁴.

5. AZERBAYCAN'DA DIŞ TİCARET UYGULAMALARI

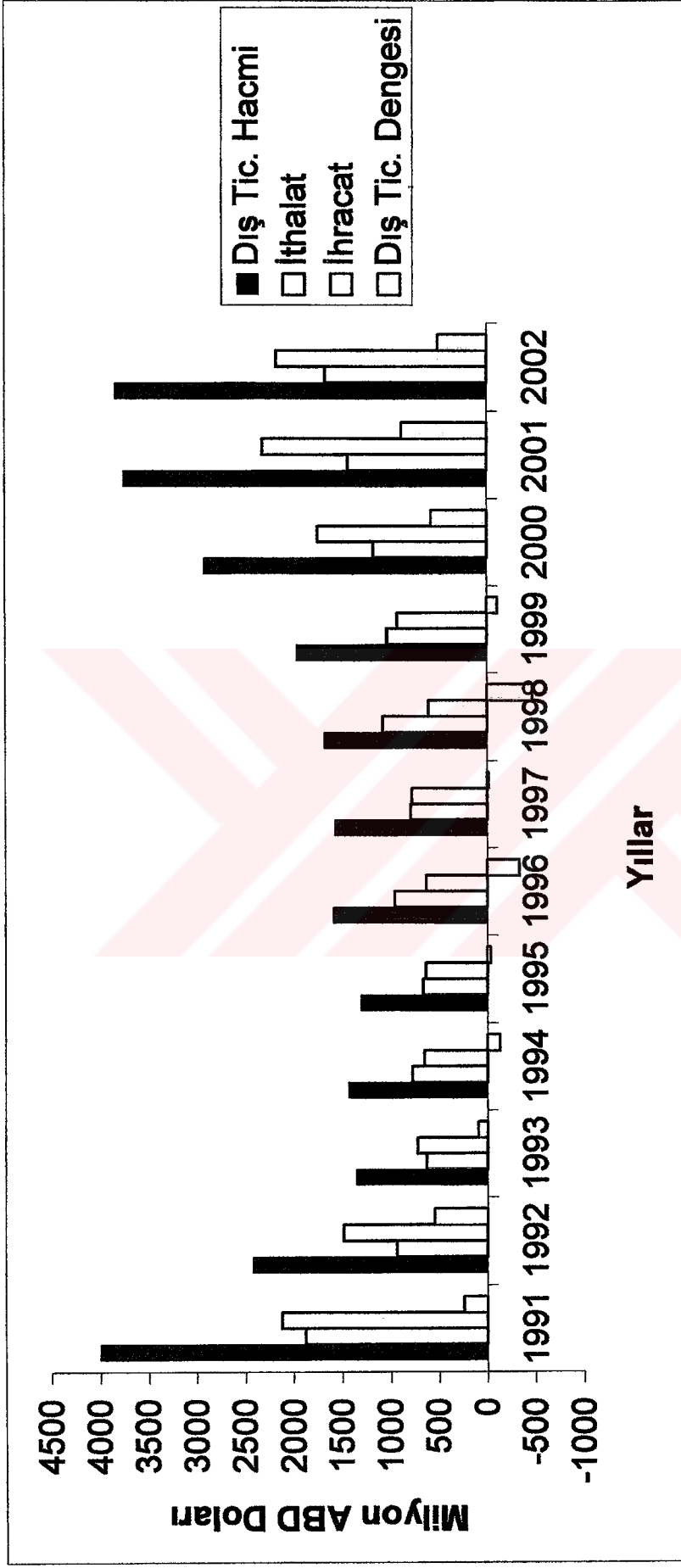
Azerbaycan coğrafi konumuna göre eskiden beri dünya ticaretine aktif olarak katılmıştır. Meşhur “İpek Yolu” ve çeşitli yönlerde zengin kervan yolları bu ülkenin topraklarından geçmiştir. Yün, pamuk, ipek, petrol, meyve ve sebze, tuz, silah ustalarının ve zanaatkarların el işi ürünleri vs. ile yapılan geleneksel ticaret Azerbaycan devletinin mevcut olduğu çeşitli dönemlerde ülke ticari yaşamında büyük rol üstlenmiştir¹¹⁵.

Aşağıda bağımsızlık sonrası dönemde gerçekleştirilen ülke dış ticareti tablolar ve grafikler kullanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Burada, yıllar itibariyle ihracat ve ithalatın gelişimi ele alınmıştır. Ayrıca, ihracatın ve ithalatın ülkelere göre dağılımı ve ülke gruplarına göre yapısı burada araştırılan diğer konuları oluşturmaktadır.

¹¹⁴ <http://referat.freehost.az/fsdoc5.doc> , 09.12.2003.

¹¹⁵ HEYDEROV ve HESENOV, a.g.e., s. 5.

Grafik:1. Azerbaycan'da 1991-2002 Yılları İtibariyle İthalatın ve İhracatın Gelişimi

Kaynak: http://www.azstat.org/statinfo/external_economic_activities/az/xt_1.shtml, 29.04.2004.

Azerbaycan'da iç ve dış ticaret, Sovyetler Birliği dağılmadan kısa bir zaman öncesine kadar merkezden yönlendirilmiştir. Ülke 1989 yılından sonra ekonomik faaliyetlerini kendi tasarrufları doğrultusunda değerlendirebilmiştir. Azerbaycan'da ticaretin güçlendirilmesi için, petrol sektöründe üretimin artırılmasına, eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri ile ticaretin yeniden canlandırılmasına ve yeni pazarlar oluşturulmasına yönelik çalışmalar sürdürülmektedir¹¹⁶.

Bağımsızlık elde edildikten sonra ülke ekonomisinin başka alanlarında olduğu gibi, Azerbaycan'ın yabancı ülkelerle ticaretinde de önemli derecede olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Azerbaycan'da tüzel ve gerçek kişilerin faaliyetlerinin ekonominin çağdaş taleplerine uygun olarak yürütülmesi ve ithalat-ihracat işlemlerinin devlet tarafından doğru bir şekilde düzenlenmesi sonucunda yıllar itibariyle, Azerbaycan'la ticaret yapan ülkelerin sayısı ve bu ülkelerle yapılan ticaretin hacmi artmağa başlamıştır¹¹⁷.

Bağımsızlığının ilk yılları olan 1991 ve 1992 yılları dikkate alınmazsa, 1990'ların ikinci yarısından sonra Azerbaycan ekonomisinde dış ticaretin (ihracat % 37, ithalat ise % 46) GSYİH'da payının yüksek olduğu görülmektedir. 1991'de ülke bağımsızlığını kazandıktan sonra yeni pazarlar arayışına girmiş ve 1992 yılı itibariyle eski Sovyetler Birliği ülkelerinin ihracat içindeki payı % 60'a, ithalat içindeki payı ise % 47'ye gerilemiştir. 1991'de bu oranların sırasıyla % 94 ve % 64 olduğu bilinmektedir¹¹⁸.

5.1. İhracat

Azerbaycan'ın en önemli ihracat kalemini petrol ve petrol ürünleri oluşturmaktadır. Ülkenin ihracat gelirlerinin aşağı yukarı % 80'i petrol kaynaklı olup bu durum ülkenin dış ticaret gelirlerini uluslararası petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara bağlı kılmaktadır. Bu ise devletin ekonomi politikalarının geleceğini dış faktörlerin etkisinde bırakabilir. Azerbaycan petrol ürünleri dışında gıda, tekstil

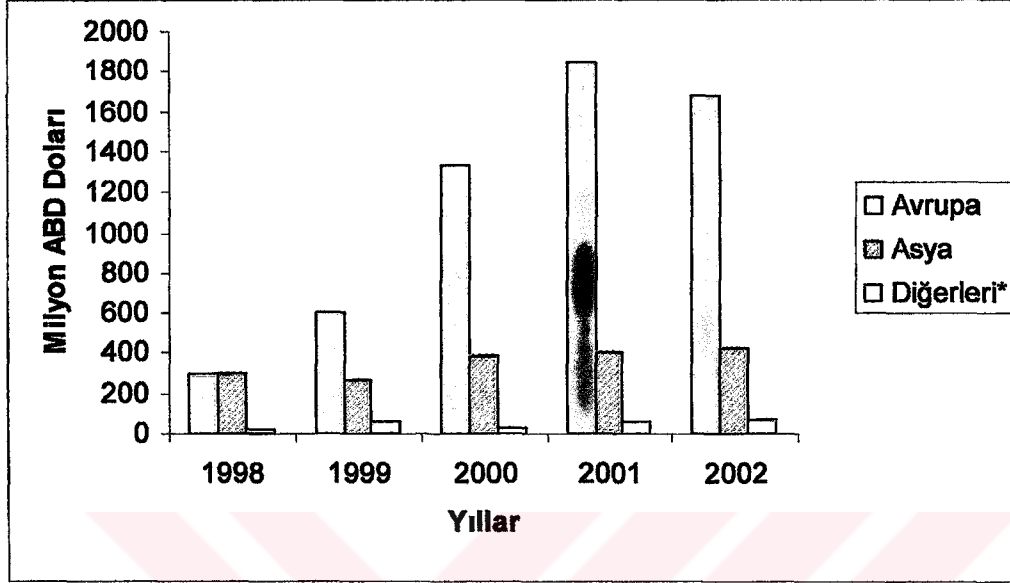
¹¹⁶ <http://www.kargid.org.tr/azerbaycan.htm>, 20.11.2003.

¹¹⁷ Azerbaycanın Statistika Göstercileri, **Azerbaycan Devlet Statistika Komitesi**, Seda Neşriyyatı, Bakı 2001, s. 575.

¹¹⁸ Azerbaycan Ekonomisi ve Türkiye İle İlişkileri, **Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi Bülteni**, Mart 2001, s. 6.

ürünleri, bazı makine ve ekipmanların ihracatını da gerçekleştirmektedir. Ancak, ihracat içinde bu ürünlerin payı düşük kalmaktadır¹¹⁹.

Grafik: 2. Azerbaycan'da 1998-2002 Yılları İtibariyle İhracatın Dağılımı

Kaynak: http://www.azstat.org/statinfo/external_economic_activities/az/xt_12.shtml, 29.04.2004. (* Amerika, Afrika, Avustralya)

Yıllar itibariyle ihracatın dağılımı dikkate alındığında, en çok ihracat işlemlerinin Avrupa ve Asya ülkeleri ile gerçekleştiği görülmektedir. Avrupa ülkelerine başlıca olarak petrol ve petrol ürünleri ihraç edilmektedir. Bu nedenle, diğer bölge ülkeleriyle karşılaştırıldığında buraya daha çok ihracat yapıldığı anlaşılmaktadır. Asya ülkeleri Avrupa'dan sonra ülke ihracatı bakımından en önde gelen ülkeleri oluşturmaktadır. Bu durum, söz konusu ülkelerin coğrafi yakınlığı ve ihraç ürünlerinin dünya standartlarıyla karşılaştırıldığında daha çok bu pazarlara yanıt verebilecek düzeyde olmasıyla açıklanabilir.

Amerika, Afrika ve Avustralya'yla ilişkiler daha çok bağımsızlıktan sonraki dönemlerde kurulmaya başlamıştır. Buradaki ülkelere hitap edebilecek yeteri düzeyde mamulün olmaması ve coğrafi uzaklık nedeniyle, söz konusu ülkelerde ihracatın payı düşük kalmıştır.

¹¹⁹ Azerbaycan Ekonomisi ve Türkiye İle İlişkileri, Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi Bülteni, Mart 2001, s. 6-7.

Tablo: 1. 1998-2002 Yılları Arasında Azerbaycan İhracatının Ülke Gruplarına Göre Yapısı (Bin Dolar)

Ülke Grupları	1998	1999	2000	2001	2002
Toplamı	606.151	929.664	1.745.220	2.314.206	2.167.501
Bağımsız Devletler Topluluğu	232.174	211.137	235.203	222.796	243.720
Avrupa Birliği	131.477	423.443	1053665	1.608.001	1.463.371
Kara Deniz Ekonomik ve İşbirliği Örgütü	354.774	267.412	336.254	316.715	358.118
Ekonomik İşbirliği Örgütü	214.018	120.251	151.109	114.394	169.654
Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldova Teşkilatı	91.510	96.746	99.343	113.254	97.800
Petrol İhraç Eden Ülkelerin Teşkilatı	48.111	36.646	20.359	20.079	37.658
İslam Konferansı Örgütü	219.318	142.563	175.525	165.453	181.152
Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği Örgütü	122.633	121.986	114.894	95.995	150.971
Avrupa Serbest Ticaret Örgütü	17.231	37.526	46.728	95.371	21.398
Güney-Doğu Asya Ülkeleri Birliği	664	1276	6534	378	1497
Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü	302.696	564.499	1.250.955	1.787.887	1.622.490

Kaynak: http://www.azstat.org/statinfo/external_economic_activities/az/xt_10.shtml, 29.04.2004.

İhracatın ülke gruplarına göre yapısı incelendiğinde, yıllara göre en çok ihracatın gerçekleştiği ülke grubunun Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) olduğu gözlemlenmektedir. Avrupa Birliği (AB) ülkelerine gerçekleştirilen ihracatta 1998 yılından sonra büyük artışlar yaşanmıştır. Bu ülkelere yapılan ihracat, son yıllarda OECD ülkelerine yapılan ihracat hacmine yaklaşmıştır. Bu iki ülke grubunun dışındaki önemli topluluk ve örgütler, Karadeniz Ekonomik ve İşbirliği Örgütü ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT)’nden oluşmaktadır.

Ayrıca, 1998 yılında İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) ve Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) üyesi ülkelerle gerçekleştirilen ticarete, ülke ihracatı açısından önemli sayılabilecek hacme ulaşan gelişmeler yaşanmıştır. 1998’i takip eden yıllarda bu örgütlerle yapılan ihracat hacminde ciddi düşüşler görülmektedir.

Tablo: 2. Azerbaycan İhracatının Ülkelere Göre Dağılımı

ÜLKELER	ORANI (%)					SIRALAMADAKİ YERİ				
	1998	1999	2000	2001	2002	1998	1999	2000	2001	2002
İtalya	7,4	33,7	43,7	57,2	50,0	4	1	1	1	1
Fransa	1,9	6,3	11,8	2,9	7,7	12	5	2	8	2
İsrail	0,1	6,1	7,7	7,1	7,1	25	6	3	2	3
İspanya	0,9	1,0	0,4	4,4	4,8	15	14	20	4	4
Rusya	17,5	8,9	5,6	3,4	4,4	2	2	5	6	5
Türkiye	22,4	7,4	6,0	2,9	3,8	1	4	4	7	6
Gürcistan	12,7	7,7	4,3	4,5	3,7	3	3	6	3	7
Yunanistan	2,0	1,4	1,3	2,2	2,5	10	11	12	9	8
ABD	2,3	3,2	0,5	0,6	2,4	9	8	18	15	9
İran	7,3	2,4	0,4	0,4	1,4	5	10	22	20	10
Malta	0,0	0,3	1,5	0,4	1,4	28	23	10	22	11
Almanya	0,9	0,8	0,5	0,6	1,3	16	17	16	16	12
Tacikistan	0,3	1,2	1,1	0,5	1,3	22	13	13	17	13
Romanya	0,1	0,4	0,4	0,4	1,3	26	22	23	21	14
İsviçre	2,8	4,0	2,6	0,3	0,9	7	7	7	24	15
Ukrayna	2,0	2,6	1,4	0,3	0,6	11	9	11	25	16
Kazakistan	1,7	0,4	0,4	0,3	0,5	14	20	26	26	17
Birleşik Krallık	6,7	1,2	1,1	1,5	0,4	6	12	14	10	18
Hollanda	0,7	0,5	1,5	0,7	0,4	17	19	9	13	19
Türkmenistan	2,3	1,0	0,5	0,5	0,4	8	16	17	18	20
Hırvatistan	0,0	0,2	0,2	1,1	0,3	34	28	29	11	21
BAE	0,5	1,0	0,4	0,4	0,3	19	15	25	19	22
Brezilya				0,01	0,3				42	23
Gana					0,2					24
Özbekistan	0,3	0,1	0,1	0,1	0,2	21	36	34	29	25
Slovenya		0,1	0,1	0,1	0,2		32	33	36	26
Lüksemburg			0,0	0,0	0,2			41	43	27
Arjantin	0,0	0,3	0,4	0,6	0,1	32	25	24	14	28
Lübnan	0,0	0,3	0,0	0,4	0,1	31	24	40	23	29
Pakistan	0,0	0,0	0,0	0,2	0,1	33	38	38	28	30
Letonya	0,5	0,2	0,7	0,1	0,1	18	27	15	31	31
Çin	0,1	0,0	0,3	0,1	0,1	24	37	27	32	32
Bulgaristan	1,8	0,2	0,2	0,1	0,1	13	30	31	35	33
Polonya	0,3	0,2	0,2	0,1	0,1	39	29	30	37	34
Yugoslavya	0,01	0,01	0,5	0,1	0,1	29	39	19	38	35
Litvanya	0,5	0,3	0,1	0,1	0,1	20	26	32	39	36

Kaynak: http://www.azstat.org/statinfo/external_economic_activities/az/xt_7.shtml, 29.04.2004.

Azerbaycan'ın ihracat gerçekleştirdiği ülkeler listesinde, sahip oldukları paylar itibariyle sıralamadaki yerleri yıldan yıla değişmekle birlikte daha çok bölge ülkeleri ilk sıraları almaktadır. Ancak son yıllarda İtalya, Azerbaycan'ın ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında önemli bir artışla ilk sıraya yerleşmiştir. Buna karşılık

komşu İran'ın ihracat içerisindeki payı son yıllarda büyük düşüşler kaydederek 1996 yılındaki % 35,8'lik paydan 1999 yılında % 2,4 düzeyine gerilemiştir. Diğer taraftan, Rusya'nın payı da son yıllarda düşme gösterirken, Türkiye'nin sahip olduğu yer ise dalgalı bir seyir izlemektedir¹²⁰.

1993-95 yılları arasında Rusya'nın ihracattaki payı % 26'dan % 16'ya düşmüştür. Bu düşüşte, Çeçenistan savaşı nedeniyle demiryolu trafiğinin durmasının payı yüksek olmuştur. 1999 yılında ise, Rusya'nın toplam ihracattaki payı % 9 olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca, 1999 yılında ihracatın % 77,3'ü BDT dışındaki ülkelere yapılmıştır. Bundan başka, 1999 yılında İtalya, Trieste terminalinden gerçekleştirilen petrol yüklemeleri nedeniyle birinci ihracat pazarı haline gelmiştir. 1993 yılında toplam ihracattaki payı yüksek olan Rusya'nın 1999'da bu payı kaybetmesinin başlıca nedeni bu pazardaki istikrarsızlık olarak değerlendirilebilir¹²¹.

5.2. İthalat

Azerbaycan'ın ithalatında makine ve ekipmanlar önde gelen ithalat kalemini meydana getirmektedir. Son yıllardaki petrol anlaşmaları, petrol çıkartma ve üretiminde kullanılan makine ve teçhizat ithalinde büyük artışlara neden olmuştur. Makine ve ekipman ithalini gıda ürünleri, metaller ve çeşitli ulaşım araçları takip etmektedir. İthalat yakından araştırıldığında, Rusya'dan elektrik enerjisi, makine, teçhizat, tereyağı, un gibi ürünlerin ithal edildiği görülmektedir. Bununla birlikte, İran'dan margarin, soya yağı, Ukrayna'dan şeker, tereyağı, Almanya'dan ilaç ve sigara, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)'nden de tereyağının başlıca ithal edilen ürünler olduğu bilinmektedir¹²².

Aşağıda grafik 3'te görüldüğü gibi, Azerbaycan dönüşüm sürecinde Avrupa, Asya ve Amerika ülkelerinden mal ithal etmektedir. Afrika ve Avustralya ülkelerinden yapılan ithalatın hacmi çok düşük kaldığından grafikte gösterilmemektedir. Hem coğrafi yakınlık nedeniyle, hem de serbest piyasanın şartlarına yanıt verebilecek üretime yönelik teknoloji transferleri ve yatırım

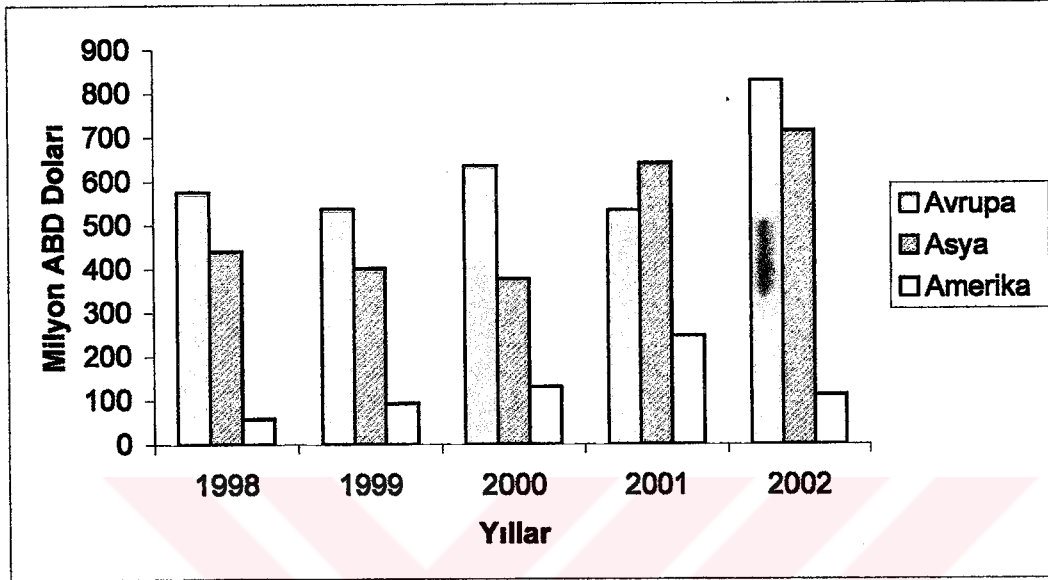
¹²⁰ Azerbaycan Ekonomisi ve Türkiye İle İlişkileri, *Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi Bülteni*, Mart 2001, s. 6.

¹²¹ Hedef Pazarlar, *Export Dergisi*, İstanbul İhracatçı Birlikleri Yayını, Ekim 2001, s. 29.

¹²² Azerbaycan Ekonomisi ve Türkiye İle İlişkileri, *Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi Bülteni*, Mart 2001, s. 7.

mallarının ithal edilmesine göre dünya ülkeleri içersinde Avrupa ülkelerinin en uygun ülkeler olduğu söylenebilir. Bu nedenle, en çok ithalatın bu bölgeden yapıldığı kabul edilebilir.

Grafik: 3. Azerbaycan'da 1998-2002 Yılları İtibariyle İthalatın Dağılımı

Kaynak:http://www.azstat.org/statinfo/external_economic_activities/az/xt_11.shtml, 29.04.2004.

Avrupa'yı hemen Asya ülkeleri takip etmektedir. 2001 yılında buradan Avrupa'ya göre daha çok ürün ithal edildiği görülmektedir. Coğrafi yakınlık, eski Sovyetler Birliği ülkeleriyle yapılan ticarete önemli partnerlerden bazılarının burada yerleşmesi, aynı zamanda bu ülkelerle tüketim alışkanlıklarının benzer oluşu yapılan işlemlerde belirleyici etkenler olarak düşünülebilir.

Avrupa ve Asya ülkelerinden sonra, Amerika'yla yapılan ticaret ülke ithalatı içerisinde üçüncü sırada yer almaktadır. Bu ülkelerle yapılan ticarete, ithalatın büyük bir kısmının ABD ile gerçekleştirildiğinin belirtilmesi gerekmektedir. Tablodan da görüldüğü gibi, Amerika'dan yapılan ithalat hacmi yıllar itibariyle artış göstermektedir. 2001 yılında gerçekleştirilen ticarete diğer yıllara göre daha fazla artış yaşanmış ve en çok ithalat bu dönemde yapılmıştır.

Aşağıda son yıllarda ithalatın ülke gruplarına göre yapısı verilmektedir. Burada, uluslararası ve bölgesel kuruluşlar esas alınarak söz konusu kuruluşlara üye ülkeler açısından ithalat değerlendirilmeğe çalışılmıştır.

Tablo: 3. 1998-2002 Yılları Arasında Azerbaycan İthalatının Ülke Gruplarına Göre Yapısı (Bin Dolar)

Ülke Grupları	1998	1999	2000	2001	2002
Toplamı	1.076.498	1.035.889	1.172.071	1.431.107	1.665.564
Bağımsız Devletler Topluluğu	404.681	325.299	375.537	445.234	650.555
Avrupa Birliği	223.739	190.606	227.173	273.973	393.513
Kara Deniz Ekonomik ve İşbirliği Örgütü	541.125	428.961	443.416	370.062	5.475.488
Ekonomik İşbirliği Örgütü	337.707	233.673	258.180	447.374	487.287
Gürcistan, Ukrayna, Özbekistan, Azerbaycan ve Moldova Teşkilatı	123.767	49.878	48.629	50.691	95.769
Petrol İhraç Eden Ülkelerin Teşkilatı	88.598	60.521	78.088	76.496	79.581
İslam Konferansı Örgütü	391.360	249.952	306.543	472.378	514.320
Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği Örgütü	255.684	448.375	428.466	522.883	545.835
Avrupa Serbest Ticaret Örgütü	16.589	40.565	62.214	22.001	41.399
Güney-Doğu Asya Ülkeleri Birliği	5529	44.974	17.401	7643	42.286
Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü	526.965	552.109	584.768	778.320	771.255

Kaynak:http://www.azstat.org/statinfo/external_economic_activities/az/xt_9.shtml, 29.04.2004.

Yukarıdaki tablodan da görülebileceği gibi, Azerbaycan ithalatı ülke grupları kapsamında değerlendirildiğinde, ülkenin önemli sayılabilecek uluslararası ve bölgesel örgüt üyeleriyle ticaret yaptığı anlaşılmaktadır. Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği ve Avrupa Serbest Ticaret Örgütü'ne dahil ülkelerle yapılan ticaret hacmi az olsa da, Azerbaycan'ın hemen hemen tüm ülkelerle ithalat işlemi gerçekleştirmeye çalıştığı söylenebilir. Ayrıca 2001 ve 2002 yıllarında, önceki yıllara göre bazı ülke gruplarıyla yapılan ticaret hacminde kayda değer yükselmeler görülmüştür.

Aşağıda tablo 4'te ithalatın ülkelere göre dağılımı verilmiştir. Bu tablodan anlaşıldığı gibi, Azerbaycan çeşitli dünya ülkelerinden ithalat yapmaktadır. Dünyanın hemen hemen her tarafından bu ülkeye mamul girişi yapılmaktadır. Bu durum, bağımsızlık sonrası dönemde yurt içinde ürün çeşitliliğini ortaya çıkarmış ve tüketicilere değişik tip ve kalitede mallar sunabilmiştir. Ülkeler yakından incelendiğinde, Rusya, Kazakistan, Türkmenistan gibi eski Sovyetler Birliği ülkeleri ile Türkiye gibi komşu ve bölge ülkelerinin Azerbaycan ithalatı içerisinde önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. İthalatın en çok bu ülkelere yapıldığı ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, 1998 yılı itibarıyla ithalatın ülkelere göre dağılımında, söz konusu ülkelerin ilk sıralarda yer aldığı gözlemlenmektedir.

Tablo: 4. Azerbaycan İthalatının Ülkelere Göre Dağılımı

ÜLKELER	ORANI (%)					SIRALAMADAKİ YERİ				
	1998	1999	2000	2001	2002	1998	1999	2000	2001	2002
Rusya	18,0	21,9	21,3	10,7	16,9	2	1	1	2	1
Türkiye	20,4	13,8	11,0	10,4	9,4	1	2	2	3	2
Kazakistan	4,1	2,4	4,9	7,0	9,0	7	11	6	5	3
Türkmenistan	2,5	1,3	0,8	9,4	7,2	10	16	21	4	4
Fransa	1,8	2,4	1,6	1,8	7,1	12	12	14	12	5
ABD	3,7	8,0	8,9	16,1	5,9	9	3	3	1	6
Birl. Krallık	6,4	6,5	5,0	3,8	5,1	4	4	5	9	7
Almanya	4,3	4,5	5,8	5,1	5,0	5	7	4	6	8
Ukrayna	8,6	3,7	3,1	2,7	4,8	3	9	9	11	9
İran	4,0	4,6	4,8	3,9	3,5	8	6	7	8	10
Çin	0,6	1,3	2,0	2,9	3,1	22	15	11	10	11
Japonya	0,0	5,4	1,4	4,7	2,9	37	5	16	7	12
Singapur	0,0	4,0	1,1	0,2	2,1	36	8	17	38	13
İtalya	0,8	0,8	2,4	1,7	1,6	19	21	10	13	14
İsviçre	1,2	0,3	4,8	1,3	1,3	15	30	8	18	15
BAE.	4,2	1,2	1,7	1,3	1,2	6	17	13	16	16
Hindistan	0,2	0,3	1,0	1,1	1,2	31	32	19	19	17
Norveç	0,2	3,6	0,5	0,3	1,2	32	10	25	36	18
Hollanda	1,5	1,4	1,6	0,9	1,0	13	14	15	21	19
Avusturya	0,3	0,2	0,7	1,4	0,9	28	33	22	14	20
Gürcistan	2,3	0,9	0,9	0,3	0,8	11	19	20	32	21
Belçika	1,1	1,0	0,4	1,4	0,7	16	18	31	15	22
Sri-Lanka	0,0	0,4	0,3	1,3	0,6	35	29	33	17	23
İspanya	0,2	0,3	0,4	0,2	0,6	30	31	30	37	24
Yeni Zelanda	0,0	0,4	0,5	0,6	0,5	38	28	26	24	25
Brezilya	0,0	0,1	0,4	0,5	0,5	39	37	32	26	26
Finlandiya	0,6	0,1	0,2	0,4	0,5	21	36	37	31	27
Bulgaristan	0,2	0,7	1,0	0,8	0,4	33	22	18	22	28
Polonya	0,8	0,7	1,8	0,8	0,4	18	23	12	23	29
İsrail	0,8	0,5	0,5	0,4	0,4	20	25	24	29	30
Kore Cumh.	0,5	1,4	0,4	0,4	0,4	23	13	28	30	31
İsveç	0,9	0,5	0,5	1,0	0,3	17	26	27	20	32
Yunanistan	0,3	0,0	0,3	0,6	0,3	27	38	35	25	33
Danimarka	0,5	0,5	0,3	0,4	0,3	25	27	34	27	34
Malezya	0,4	0,1	0,2	0,2	0,3	26	35	38	39	35

Kaynak:http://www.azstat.org/statinfo/external_economic_activities/az/xt_4.shtml, 29.04.2004.

Azerbaycan'ın geleneksel ticaret partnerleri olan BDT ülkelerinin payının son yıllarda dikkat çekecek derecede gerilemesine rağmen, yinede hem ihracat, hem de ithalatta başlıca rolü bu ülkeler almaktadır. BDT ülkeleri piyasasında Azerbaycan malları, Batı ülkeleri piyasalarına oranla daha yüksek rekabet gücüne sahip bulunmaktadır. Çeşit bakımından zengin olmayan piyasalar Azerbaycan malları için

daha avantajlı sayılmaktadır. Bu nedenle de, BDT ülkeleri Azerbaycan üreticileri için büyük pazar kabul edilerek stratejik anlamda perspektifli pazar sayılması gerekmektedir. Bu durum, yukarıda bahsedilen ekonomik nedenlerden başka jeopolitik, ulaşım-haberleşme, askeri ve diğer etkenlerle de ilgili bulunmaktadır¹²³.

Azerbaycan'da uygulanmakta olan dış ticaret politikaları incelendiğinde, ülkenin liberal dış ticaret politikası götüğü görülmektedir. Yeni süreçle birlikte ülke, diğer ülkelerle ithalat ve ihracat işlemleri gerçekleştirmektedir. Dış ticaretinin coğrafik olarak yakın olan ülkelerle daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Çalışmanın başlıca konusu olan Azerbaycan'da uygulanan dış ticaret vergileri aşağıda yeni bir bölüm altında incelenmektedir. Burada, Azerbaycan'da dış ticaret işlemlerinin nasıl vergilendirildiği, bu vergilerin nasıl tahsil edildiği üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, ülkenin kabul ettiği gümrük rejimlerine göre uyguladığı dış ticaret vergileri, aşağıda incelenmeye çalışılan konular arasında yer almaktadır.

¹²³ A.A.HEYBETOV, "Azerbaycanın Xarici Ticaret Elaqleri ve Bu Elaqlerin Semerelilyine Tesir Gösteren Amiller", *İqtisadiyyat ve Heyat Jurnalı*, No: 6-9, 2001, s. 82.

BÖLÜM: III

AZERBAYCAN'DA DIŞ TİCARET VE VERGİLEME

Dış ticaret işlemlerinden ithalat üzerinden alınan vergiler en önemli yeri işgal etmektedir. Diğer dış ticaret işlemlerinin vergilendirilmesi dünya ülkelerinin uygulama dışında bıraktığı alan haline gelmektedir.

Azerbaycan'da da dış ticaret alanında ithalat vergileri en önemli yeri tutmaktadır. İhracattan vergi alınmaması kararlaştırılmış ise de belli koşullar çerçevesinde bu alanda vergi uygulamalarına başvurulmuştur. Ülke transit ticareti tamamıyla vergi dışında tutmaktadır.

Aşağıda Azerbaycan'da uygulanan dış ticaret vergileri açıklanmıştır. Burada, dış ticaret faaliyetlerinden hangi vergilerin alındığı açıklanmakta, çeşitli gümrük rejimlerinde uygulanan dış ticaret vergileri incelenmektedir. Ayrıca burada, dış ticaret vergilerinin ödenmesi ile ilgili konu üzerinde durulmaktadır. Söz konusu vergilerin ne zaman ödendiği ve vergilerin ödenmesi için ek süre tanınması ve sürenin uzatılması gibi uygulamalara yer verilmektedir. Vergilerin ödenilmemesi durumunda ise uygulanacak vergi cezaları açıklanan konular arasında yer almaktadır.

1. AZERBAYCAN'DA UYGULANAN DIŞ TİCARET VERGİLERİ

Azerbaycan'da Gümrük Tarifeleri Hakkında Kanun yürürlüğe girmeden önce, dış ticaret işlemlerinden alınan gümrük vergileri Bakanlar Kurulu'nun çıkardığı 24 Nisan 1995 tarihli 90 no'lu ve 16 Aralık 1996 tarihli 178 no'lu Kararlar ve ayrıca 28 Mart 1995 tarihli Kanun doğrultusunda düzenlenmiştir¹²⁴. Gümrük Tarifeleri Hakkında Kanun 1995 yılında çıkmışsa da ancak, Gümrük Kanun'u 1997'de kabul edildikten sonra yürürlüğe girebilmiştir.

Azerbaycan'da şu anda mevcut olan dış ticaret vergileri Gümrük Kanunu, Gümrük Tarifeleri Hakkında Kanun ve diğer hukuki düzenlemeler çerçevesinde uygulanmaktadır.

¹²⁴ VELİYEV, a.g.e., s. 349.

1.1. İhracat Vergisi

İhracat vergisiyle ilgili olarak, geçiş süreci boyunca değişik düzenlemeler yapılmıştır. Aşağıda da değinildiği üzere, geçiş döneminin ilk yıllarında ülkenin dış dünyaya yeni açılması ve uluslararası ticarete deneyimsiz olması nedeniyle ihracattan vergi alınmaması öngörölmüş ve sadece bazı stratejik ürünlerden söz konusu verginin alınması kararlaştırılmıştır. Ancak, ülke dış ticaret alanında deneyim kazandıkça değişik uygulamalar benimseyerek ihracat vergisini ona göre düzenlemektedir.

İhracat üzerinden alınan vergiler incelendiğinde; Azerbaycan'ın, içinde bulunduğu dönüşüm süreci nedeniyle çeşitli kanun ve kararlar çerçevesinde ihracat vergilerini çeşitli şekillerde düzenlediği görölmektedir. 16 Aralık 1996 tarihli 178 no'lu karar çerçevesinde Azerbaycan Cumhuriyeti'nden ihraç edilen mallardan gümrük vergisi alınmaması öngörölmektedir. Bu uygulamayla ihracatın geliştirilmesi ve döviz girişlerinin önünde var olan birçok engelin ortadan kaldırılması düşünülmüştür.

28 Mart 1995 tarihli kanuna bakıldığında ise, mülkiyetine ve kuruluş biçimine bakılmaksızın Azerbaycan'dan tüzel kişilerce çıkarılan stratejik ürünlerden ihracat vergisi alınması karara bağlanmıştır. Ancak bu vergilerin, ülkede üretilen ve satış fiyatlarının dünya piyasasındaki fiyatlardan aşağı olması durumunda, bazı ürünlere uygulanması öngörölmüştür. Özellikle ihracat vergisi, petrol ve petrol ürünleri, yüksek basınçlı polietilen, sulfanol, kostik soda, alüminyum atıkları, elik borular, deniz menşeli ürünler, bronz mamulleri, pamuk elyafı ve siyah havyar üzerinden alınması kararlaştırılmıştır¹²⁵.

Yukarıda sayılan söz konusu ürünlerden % 70 oranında ihracat vergisi alınması öngörölmüştür. Bu ürünlerin ihracatçıları bu vergiye ilave olarak katma değeri vergisi, aksiz vergisi, devlet yol vergisi ve diğer herhangi bir gümrük vergisi ödememektedirler¹²⁶. İhracat vergileriyle ilgili düzenlemelerde Bakanlar Kurulu'nun

¹²⁵ VELİYEV, a.g.e., s. 350.

¹²⁶ VELİYEV, a.g.e., s. 350.

22 Nisan 1998 tarihli ve 91 Sayılı Karar'ı dikkat çekmektedir. Bu kararın üçüncü fıkrasında, ihracatı yapılan mallardan çeşidine bakılmaksızın ihracat vergisi alınmayacağı belirtilmektedir.

17 Nisan 2001 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı demir ve demir dışı metal atıkları ihracatının geçici olarak durdurulmasıyla ilgili olarak ferman imzalamıştır. Fermanda, ülkenin metalürji sanayi kuruluşlarının hammadde kaynaklarının sağlamlaştırılmasının ve faaliyetinin verimliliğinin gerekliliği vurgulanmıştır. Cumhurbaşkanı fermanından bir gün önce, Bakanlar Kurulu hurda demir ve demir dışı metaller ve onların atıkları ile ilgili olarak belli bir miktar ihracat vergisi saptamıştır. Bakanlar Kurulu, demir ve demir dışı metallerin yukarıda bahsedilen ürünlerinin 1 tonundan sırasıyla 15 ve 5 dolar tutarında ihracat vergisi alınmasını kararlaştırmıştır¹²⁷.

İhraç vergilerinin oranları ve bu oranların uygulanacağı malların listesi Bakanlar Kurulu tarafından belirlenmektedir. Azerbaycan'ın elverişli ticaret rejimi uyguladığı ülkelerin malları için ihraç gümrük vergileri oranlarının üst sınırı Milli Meclis tarafından belirlenmektedir¹²⁸.

1.2. İthalat Vergisi

Azerbaycan'da Gümrük Tarifeleri Hakkında Kanun yürürlüğe girmeden önce ithalat işlemleri üzerinden alınan gümrük vergileri Bakanlar Kurulu'nun 24 Nisan 1995 ve 16 Aralık 1996 yılı kararları ile düzenlenmiştir. Bakanlar Kurulu'nun ilgili kararıyla ithalattan alınan gümrük vergileri basitleştirilmiş ve ülkeye getirilen malların tümünden % 15 oranında gümrük vergisi alınması öngörülmüştür. Bu düzenleme sonucu, halkın talep ettiği temel tüketim malları ile lüks malların ithalatından alınan vergi arasında herhangi bir fark gözetilmeden aynı vergi oranı uygulanmıştır.

Gümrük Tarifeleri, Azerbaycan gümrük sınırından geçirilen ve dış ekonomi faaliyetin mal nomenklatürasına dayanarak sistemleştirilmiş mallara uygulanan

¹²⁷ Reşad MEMMEDOV, "Xarici Ticaret Siyasətində Yeni Mərhələ", *Vergilər Qəzeti*, No:23, 5 İyun 2001, s. 3.

¹²⁸ Gümrük Rüsumları, Hüquq Edebiyyatı Nəşriyyatı, Bakı 2000, s. 6.

gümrük vergisi oranlarını göstermektedir. Gümrük tarifeleri ve uygulamaları usulleri 20 Haziran 1995 yılında Gümrük Tarifeleri Hakkında Kanun ile belirlenmiştir. Bu Kanun çerçevesinde gümrük tarifelerinin başlıca amaçları aşağıdaki gibi gösterilebilir¹²⁹:

- İthalatın yapısını verimli kılmak,
- Malların getirilmesi ve çıkarılmasının, döviz gelirlerinin ve harcamalarının uygun oranını sağlamak,
- Döviz servetlerinin, Azerbaycan gümrük bölgesine getirilmesi ve bu bölgeden çıkarılması üzerinde verimli kontrolü sağlamak,
- Malların üretim ve tüketim yapısında değişiklikler için uygun şartları oluşturmak,
- Ülke ekonomisini yabancı rekabetin olumsuz etkilerinden korumak,
- Ülke ekonomisinin dünya ekonomisi ile entegrasyonuna olanak sağlamak.

Gümrük tarifeleri ile ilgili kanunda, ithal gümrük vergileri oranlarının Bakanlar Kurulu tarafından belirlendiği vurgulanmaktadır. Söz konusu kanuna göre, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin elverişli ticaret rejimi uyguladığı ülke malları için ithal gümrük vergileri oranlarının üst sınırı Milli Meclis tarafından belirlenmektedir. Ülke tarafından tarife imtiyazları verilen durumlar hariç, elverişli ticaret rejimi uygulanmayan ülkelerin mallarına ve menşe ülkesi belirlenmeyen mallara ithal gümrük oranları iki katı arttırılarak uygulanmaktadır¹³⁰.

Azerbaycan'da ithal vergilerine üç tür tarife uygulanmaktadır. Bunlar, advalorem vergiler, spesifik vergiler ve karma vergiler olmaktadır. Gümrük tarifelerini düzenleyen kanun incelendiğinde, ülkenin, en çok advalorem vergileri uyguladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, söz konusu kanuna göre, ithalatın vergilendirilmesinde mevsimlik ve özellik arz eden vergilere de

¹²⁹ Kemaleddin HEYDEROV, *Gümrük İşinin Esasları, II Cild, Gümrük Organlarının İqtisadi Fealiyyeti*, Azərneşr, Bakı 1999, s. 28.

¹³⁰ *Gümrük Rüsumları, Hüquq Edebiyyatı Neşriyyatı*, Bakı 2000, s. 5.

başvurulabilmektedir. Advalorem, spesifik ve karma vergilerle ilgili açıklamalara yukarıda yer verildiğinden burada bu vergiler açıklanmamaktadır. Aşağıda mevsimlik ve özellik arz eden vergilere değinilmektedir.

a) Mevsimlik Vergiler: Dış ticaret işlemlerini düzenli olarak yürütebilmek için gerektiğinde bazı mallara mevsimlik vergiler uygulanması öngörülmektedir. Mevsimlik vergiler uygulandığı takdirde, normal uygulanan gümrük tarife oranları geçerli olmamaktadır. Mevsimlik vergiler bir yılda 6 aylık bir süre yürürlükte kalabilmektedir¹³¹.

b) Özellik Arz Eden Vergiler: Ülke ekonomik çıkarını korumak için ithal edilen mallara geçici olarak aşağıdaki özellik arz eden vergileri uygulayabilmektedir:

ba) Özel Vergiler: Özel vergiler aşağıdaki durumlarda uygulanmaktadır¹³²:

- Mallar Azerbaycan gümrük bölgesine, o malların yerli üreticilerine olumsuz etki yaptığı veya olumsuz etkileyebilecek miktarda ve şartlarla getirildiği takdirde savunma önlemi olarak,

- Diğer ülkeler ve ittifaklarının Azerbaycan devletinin menfaatlerini etkileyen kayırmacılık ve diğer uygulamalarına cevap önlemi olarak söz konusu vergiler uygulanmaktadır.

bb) Anti-Damping Vergileri: İthal edilen malların fiyatları, Azerbaycan gümrük bölgesine getirildiği anda ihraç edildiği ülkedeki gerçek değerinden aşağı olursa önlem olarak anti-damping vergileri uygulanmaktadır. İthal mallarının, bu tür malların yerli üreticilerine zarar verdiği, malların üretimine veya arttırılmasına engel olduğu durumlarda da anti-damping vergileri uygulanması öngörülmüştür.

bc) Telafi Edici Vergiler: Azerbaycan gümrük bölgesine getirilen malların üretiminde veya ihracatında doğrudan ve dolaylı sübvansiyonların kullanılması durumunda telafi edici vergiler uygulanması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, ithal edilen mallar yurtiçi üreticilere zarar verirse ve ülkede bu tür malların üretimine ve

¹³¹ Gömrük Rüsumları, Hüquq Edebiyyatı Neşriyyatı, Bakı 2000, s. 6.

¹³² Gömrük Rüsumları, Hüquq Edebiyyatı Neşriyyatı, Bakı 2000, s. 7.

geniştirilmesine engel olursa, bu durumda da telafi edici vergiler uygulanmaktadır¹³³.

Özellik arz eden vergiler (özel, anti-damping ve telafi edici vergiler) uygulanmadan önce, ilgili kurumların 10 gün süreli araştırma yapması gerekmektedir. Her bir özellik arz eden durum için yapılan araştırmanın sonucuna göre Bakanlar Kurulu tarafından vergi oranları belirlenmektedir. Bu oranların, araştırmanın belirlediği fiyatların damping uygulamasının, sübvansiyonun ve ortaya çıkan zararın tutarıyla orantılı olması gerekmektedir¹³⁴.

Tablo: 5. Azerbaycan'da Yeni Rejim Çerçevesinde Bazı Ürün Gruplarının İthalatına Uygulanan Gümrük Vergisi Oranları

Ürün Kategorisi	%
Canlı Hayvanlar (damızlık olanlar dışında)	15
Hububat Ürünleri	5
Maden Cevherleri	0,5
Organik ve Organik Olmayan Kimyasal Ürünler	Çoğunlukla 0,5
Gübre	0,5
Tohumlar	0,5 ve 3
Tütün	15
Ağaç ve Ağaç Ürünleri	Çoğunlukla 10
Kağıt ve Karton Ürünleri ve Atıkları	0,5, 3, 5, 10, 15
Tekstil	0,5
Pamuk	15
Suni ve Sentetik Elyaf ve Kumaşlar	5 ve 10
Demirli Metaller	5
Demirli Metallerden Eşyalar	10 ve 15
Bakır	0,5
Bakırdan Eşyalar	5, 15
Nikel	0,5
Kurşun	0,5
Çinko	0,5
Kalay	0,5
Bazı Tür Motorlu Taşıtlar	Çoğunlukla 15
Gemiler	0,5
Tıbbi Araç ve Gereçler	0,5
Şırıngalar	0,5

Kaynak: <http://www.igeme.org.tr/>, 25.12.2003.

¹³³ Gömrük Rüsumları, Hüquq Edebiyyatı Neşriyyatı, Bakı 2000, s. 6-7.

¹³⁴ Gömrük Rüsumları, Hüquq Edebiyyatı Neşriyyatı, Bakı 2000, s. 8.

12 Nisan 2001 tarihi itibariyle Azerbaycan Hükümeti, 1999 yılında yayınlanan tarife cetvelini güncelleştirerek, yeni bir gümrük cetveli yayınlamıştır. Bu cetvele göre, ithalatta uygulanan gümrük vergisi oranları mal gruplarına göre değişmektedir. Söz konusu oranlar % 15, % 10, % 5, % 3, % 0.5 ve % 0 olarak uygulanmaktadır¹³⁵.

Aşağıdaki mal ve hizmetler ithal vergisinden muaf tutulmuştur¹³⁶:

- a) Yabancı yatırımcının yapacağı yatırım için getirdiği malvarlığı ve yatırım teçhizatı,
- b) Yabancı yatırımcıların kurduğu şirketlerde çalışan yabancı personelin kendi ihtiyaçları için getirdiği malvarlığı,
- c) Uluslararası kuruluşların, yabancı ülke hükümetlerinin ve ülkelerarası ve hükümetler arası anlaşmalar gereği yabancı tüzel ve gerçek kişilerin yaptıkları mali ve teknolojik yardımlar, hibeler, krediler ve borçlar, bununla birlikte bu kredi ve borçlarla yapılan projelerde Azerbaycan tarafının payı olan ithal malları,
- d) Gerçek kişiler tarafından karşılıksız insani yardım amaçlı getirilen mallar.

1.3. Katma Değer Vergisi

Dış ticaret işlemlerinden tutulan Katma Değer Vergisi (KDV), Gümrük Kanunu ve Vergi Kanunu'nda düzenlenmektedir. Vergi Kanunu'na göre, ithal edilen vergiye tabi tüm mallardan ve ihracat aşamasında KDV ödenmesi gerekmektedir. KDV'ye tabi malları ithal eden kişiler, bu tür ithal malları için KDV mükellefleri olmaktadır. Verginin konusu vergiye tabi malların ithali olmaktadır.

Malların ithali, vergiden muaf tutulan malların ithali hariç, vergiye tabi ithal sayılması gerekmektedir. Transit yük taşımaları ve geçici ithalat şeklinde ülkeye getirilen mallar veya gümrük mevzuatları gereğince yurtiçi tüketim için ithal edilmiş

¹³⁵ DURAN, a.g.e., s. 73. ; Gömrük Rüsumları, Hüquq Edebiyyatı Neşriyyatı, Bakı 2000, s. 33-51 yararlanılarak.

¹³⁶ HEYDEROV, Gömrük İşinin Esasları, II Cild, Gömrük Organlarının..., a.g.e., s. 110-111.

veya alınmış sayılmayan mallar, KDV'nin amaçları için ithal malları kavramına girmemektedir¹³⁷.

Vergiye tabi ithalin değeri, malların gümrük mevzuatlarınca belirlenen gümrük değerinden ve malların ithali sırasında ödenmesi gereken vergilerden (KDV hariç) oluşmaktadır.

İthalin aşağıdaki çeşitleri KDV'den muaf tutulmuştur¹³⁸:

a) Yabancı döviz (eski sikke, madalya ve koleksiyon amaçlı para hariç) ve kıymetli kağıtların ithali,

b) Merkez Bankası'nın aktiflerinde bulundurulmak için dikkate alınan altının, ilaveten döviz servetlerinin, yabancı ülkede üretilmiş Azerbaycan Cumhuriyeti para nişanlarının, merasim sikkelerinin ve diğer bu türden olan kıymetlilerin ithali,

c) Uluslararası kuruluşların, yabancı devlet hükümetlerinin, ayrıca devletlerarası ve hükümetler arası anlaşmalara dayanarak yabancı tüzel ve gerçek kişilerin verdikleri krediler ve borçlar hesabına gerçekleştirilen projelerde Azerbaycan tarafının payı olan malların ve hizmetlerin ithali,

d) Finansal kiralama anlaşmasına konu olan malvarlığının ithali,

e) Merkez Bankası'nın mevzuatlarca öngörülmüş görevlerinin yerine getirilmesi ile ilgili mal ithali,

f) İthalin burada belirtilmeyen diğer çeşitleri ilgili yönetim kurumları tarafından KDV'den muaf tutulabilir.

Gümrük mevzuatları gereği mallardan gümrük vergileri alındığı an, malların ithal edilme anı kabul edilmektedir. Eğer ithal edilen mallar gümrük vergilerinden muaf olursa, malların ithal anı onların gümrük kontrolünden çıktığı an olarak kabul edilmektedir.

¹³⁷ <http://www.taxes.gov.az/qanun/index.shtml>, 30.04.2004.

¹³⁸ Azerbaycan Respublikasının Vergi Mecellesi, Bakı 2002, md. 164/1.

Dış ticarete KDV'ye tabi işlemler üzerinden bu işlemlerin değerinin % 18'i oranında vergi alınmaktadır. Vergiye tabi ithal için KDV, vergi kanunu ve gümrük mevzuatı gereği gümrük vergilerinin ödenmesi için öngörülmüş şekilde gümrük idarelerince hesaplanmakta ve alınmaktadır.

Aşağıdaki mal ve hizmetlere % 0 oranında KDV uygulanmaktadır¹³⁹:

- İhraç edilen mal ve hizmetler,
- Yabancı ülkelerin verdiği karşılıksız yardımlarla (hibelerle) yapılan mal ve hizmet ithali,
- Yabancı diplomatik kurumların resmi kullanımı, yönetim ve teknik personelin ve onların aile fertlerinin kişisel kullanımı için öngörülmüş mal ve hizmet ithali,
- Uluslararası yük ve yolcu taşımaları, uluslararası uçuşlar için kullanılan yakıt ve diğer teknik malzemelerin kullanımı ve hizmetlerin verilmesi.

1.4. Aksiz Vergisi

Azerbaycan gümrük bölgesine getirilen ve bu bölgeden çıkarılan bazı mallara aksiz vergisinin uygulanması Gümrük Kanunu ve Vergi Kanunu'na uygun olarak yapılmaktadır.

İthal edilen bazı mallar, vergiden muaf tutulan mallar hariç, aksiz vergisine tabi olmaktadır. İlgili Kanun'da diğer durumlar öngörülmediği sürece, aksiz vergisine tabi malların ithali ile uğraşan tüm müesseseler ve gerçek kişiler aksiz vergisi mükellefi olmaktadır. Aynı zamanda, siparişçinin gönderdiği hammaddeden Azerbaycan'da mal üretilmesi halinde malı üreten kişi aksiz vergisi mükellefi olmaktadır. Bu durumda, üretici söz konusu verginin tutarını siparişçiden alması gerekmektedir. Ayrıca, yurt dışında aksizli mallar üreten ve orada vergi ödemeyen tam mükellefler de aksiz vergisinin ödeyicisi sayılmaktadır¹⁴⁰.

¹³⁹ Elave Deyer Vergisi, *Vergiler Nazirliyi Bülleteni*, Bakı 2001.

¹⁴⁰ Aksizler, *Vergiler Nazirliyi Bülleteni*, Bakı 2002.

Gümrük Kanunu gereğince aksiz vergisine tabi malların gümrük hizmeti kontrolünden çıkması aksiz vergisinin konusunu oluşturmaktadır. İthal mallarında söz konusu vergiye tabi işlemin değeri, malların Gümrük Kanunu gereğince belirlenen, ancak toptan satış piyasa fiyatından düşük olmayan gümrük değeri olmaktadır (aksiz vergisi ve KDV düşülmektedir). Aksiz vergisine tabi malların ithalinde, malların gümrük hizmeti kontrolünden çıktığı an, işlemin vergiye tabi tutulması anı kabul edilmektedir.

Aksiz vergisinin uygulandığı mallar aşağıda belirtilmektedir¹⁴¹:

- İçilebilen alkol, bira ve alkollü içkilerin tüm çeşitleri,
- Tütün ürünleri,
- Petrol ürünleri.

Aksiz vergisi, ithal edilen malların gümrük değerinden belirlenmiş oranlarda alınmaktadır. Aksiz vergisinin oranları Bakanlar Kurulu tarafından belirlenmektedir. Aksiz vergisi oranları aksizli mal gruplarına göre şöyle uygulanmaktadır¹⁴²:

- Alkollü içkilerin çeşitlerine göre % 15 - % 90 arası,
- Tütün mamullerine % 22,
- Petrol ürünlerinin çeşitlerine göre % 1.7 - % 106.6 arası.

Aksiz vergisine tabi malların ithalinde vergi, gümrük organları tarafından gümrük vergilerinin alınması prosedürüne uygun olarak alınmaktadır. Tekrar ihraç edilmek amacıyla ithal edilen mallar için aksiz vergisi, malların ithali sırasında ödenilmektedir. Tekrar ihracatın yapılması durumunda gerçek hacmine uygun tutarda, vergiyi tahsil eden gümrük organları tarafından 15 gün içerisinde iade edilmektedir. Söz konusu vergiye tabi ithal mallarına aksiz vergisi pullarının uygulanması kuralları, ilgili merciler tarafından belirlenmektedir. Bu tür malların pulsuz ithali yasak olup bu mallara devlet tarafından el konulabilmektedir¹⁴³.

¹⁴¹ <http://www.taxes.gov.az/qanun/index.shtml>, 30.04.2004.

¹⁴² Aksizler, Vergiler Nazirliyi Bülteni, Bakı 2002.

¹⁴³ Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, Bakı 2002, md. 191//3, 193/1, 194/1.

Aşağıda belirtilen ürünler aksiz vergisinden muaf tutulmuştur¹⁴⁴:

- a) Gerçek kişinin özel tüketimi için 3 litre alkollü içkinin ve 3 karton sigaranın ithali,
- b) Ülkeye araç ile gelen kişiler için bu araçların teknik özelliklerince öngörülmüş bir depo yakıt,
- c) Ülke topraklarından transit olarak taşınan mallar,
- d) Yeniden ihraç için öngörülen ve ipotekle teminat verilen mallar,
- e) Ülkeye geçici ithalatı yapılan mallar.

Aksiz vergisine tabi hammadde ve malzemeleri ithal eden ve bu malları aksiz vergisine tabi diğer malların üretiminde kullanan kişi, hammadde ve malzeme alımı sırasında ödediği vergi tutarını mahsup etmek veya geri almak hakkına sahip bulunmaktadır.

Aksizli ürünlerin ihracatı % 0 oranında vergiye tabi tutulmaktadır. Yani, aksizli malların ihracatından aksiz vergisi alınmamaktadır. Aksizli mallar ihraç edilirken, söz konusu mallar için ödenmiş aksiz tutarının o malları ihraç eden kişiye geri verilmesi gerekmektedir¹⁴⁵.

1.5. Yol Vergisi

Azerbaycan karayolunu yolcu ve yük taşımaları için kullanan taşıt araçları sahipleri dar mükellef kurumlar ve dar mükellef gerçek kişiler yol vergisi mükellefi olmaktadır.

Bir gün için ödenecek yol vergisi tutarı şu şekilde belirlenmektedir¹⁴⁶:

- Otomobiller için 15 dolar,

¹⁴⁴ Aksizler, Vergiler Nazirliyi Bülleteni, Bakı 2002.

¹⁴⁵ Aksizler, Vergiler Nazirliyi Bülleteni, Bakı 2002.

¹⁴⁶ Samid MİKAYİLOV, "Devlet Bütçesinin Finansmanında Kamu İşletmelerinin Yeri ve Önemi (Azerbaycan Örneği), (Yayımlanmamış Y.Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniver. Sos. Bilm. Enst., İzmir 2001, s. 29.

- Otobüsler için koltuk sayısına bağlı olarak; 15 dolar, 30 dolar, 60 dolar ve 100 dolar,

- Yük taşıtları için, yük taşıma kapasitelerine göre; 100 dolar, 120 dolar ve 180 dolar.

Yol vergisinin konusunu ülke topraklarına giren yabancı devletlerin taşıt araçları oluşturmaktadır.

Karayolunu kullanma bedeli olarak alınan yol vergisiyle ilgili olarak şunların bilinmesi gerekmektedir¹⁴⁷:

- Yabancı devletlerin gerçek ve tüzel kişilerine ait yük taşıtlarının Azerbaycan karayollarını kullanmasına göre sınır kapılarından girdiklerinde araçların koltuk sayısına, yük alma kapasitesine ve yüklerle birlikte toplam ağırlığına, dingiline düşen ağırlığa, Azerbaycan topraklarında gidilen mesafeye, yükün niteliğine ve Azerbaycan'da kalacağı süreye bağlı olarak Kanun'da belirtilen yol vergilerini ödemeleri gerekmektedir,

- Tehlikeli yüklerin taşınmasına göre ilgili maddede gösterilen vergi tutarları; az tehlikeli yükler için % 100, tehlikeli yükler için % 200, özel tehlikeli yükler için ise % 400 arttırılarak uygulanmaktadır,

- Azerbaycan'da kalma müddetine (süresine) bağlı olarak ilgili maddede belirtilen taşıt araçları için hesaplanmış verginin tutarı her gün için şu şekilde arttırılmaktadır; 2 günden 7 güne kadar % 20, 7 günden 30 güne kadar % 30, 30 günden sonrası için ise % 40.

Yabancı devletlerin taşıt araçları için belirlenen vergi, bu taşıt araçlarının Azerbaycan gümrük bölgesine girdikleri sırada gümrük organları tarafından tahsil edilmekte ve bir banka günü içerisinde devlet bütçesine aktarılmaktadır¹⁴⁸.

¹⁴⁷ DURAN, a.g.e., s. 76-77.

¹⁴⁸ Azerbaycan Respublikasının Vergi Mecellesi, Bakı 2002, md. 212.

1.6. Gümrük İşlemleri Karşılığında Alınan Gümrük Bedelleri

Aşağıda belirtilen gümrük işlemlerinden gümrük bedelleri alınmaktadır¹⁴⁹:

a) Gümrük kapılarından geçirilen malların, yolcu beraberinde olmayan bagajların, uluslararası posta yoluyla (ticari amaçlar ve üretim dışında) gönderilen malların ve yüklerin (10 dolardan az olmamak koşuluyla) ve taşıt araçlarının (hazırlanma, navlun, sigorta vs. masraflar dahil) nominal değerinin % 0,15 oranında (10 dolardan az olmamak koşuluyla) Merkez Bankası'nın belirlediği kura göre ulusal para cinsinden gümrük işlemleri karşılığında hizmet bedeli ödenmektedir.

b) Gümrük beyannamesine eklenen her bir ek yük beyannamesi için anlaşma niteliğine bakılmaksızın 5 dolar tutarında Merkez Bankası'nın belirlediği kura göre ulusal para cinsinden ek ödeme yapılmaktadır.

c) Azerbaycan Cumhuriyeti gümrük bölgesinden transit olarak geçirilen malların gümrük işlemlerinde 30 dolar ve beyannameye eklenen her bir ek transit yük beyannameleri için de 10 dolar tutarında Merkez Bankası'nın belirlediği kura göre ulusal para cinsinden ek ödeme yapılmaktadır.

d) Gerçek kişilerce Azerbaycan gümrük bölgesine getirilen (geçici olsun veya olmasın) taşıt araçlarının kayda alındığına dair belge verilmesi karşılığında;

- kamyon ve binek otomobilleri, minibüs ve otobüsler için 20 dolar,
- diğer taşıt araçları için 15 dolar tutarında Merkez Bankası'nın belirlediği kura göre ulusal para cinsinden ödeme yapılmaktadır.

e) Malların ve motorlu taşıtların gümrük idarelerinin mesai saatleri dışında veya belirlenmiş alan dışında gümrük işlemlerinin yapılması halinde, belirlenmiş gümrük hizmet bedeli iki katı arttırılarak tahsil edilmektedir.

Gümrük bölgesine karşılıksız yardım anlaşmaları çerçevesinde gelen maddi, insani ve teknik yardım söz konusu hizmet bedelinden muaf tutulmaktadır. Ülkede yerleşen diplomatik temsilciliklerin resmi kullanımı veya onların personelinin özel

¹⁴⁹ Gümrük Rüsumları, Hüquq Edebiyyatı Nəşriyyatı, Bakı 2000, s. 31-32.

kullanımı için getirilen malların ve taşıt araçlarının gümrük işlemleri için hizmet bedeli alınmamaktadır¹⁵⁰.

1.7. Malların Geçici Depolanması Karşılığında Alınan Kira Bedeli

Gümrük ambarlarında ve gümrük organlarına ait geçici saklama ambarlarında malların ve taşıt araçlarının saklanmasına göre gösterilen hizmetlerin ortalama değerine bağlı olarak Maliye Bakanlığı'nın onayını almak koşuluyla gümrük işlemlerini yürüten organın (Devlet Gümrük Komitesi'nin) belirlediği miktarda kira bedeli alınmaktadır¹⁵¹.

1.8. Malların Gümrük Gözetimi Karşılığında Alınan Bedeller

Uygulamalarda, malların gümrüklerdeki gözetimi karşılığı olarak belli bir miktar bedel tahsil edilmektedir. Azerbaycan mevzuatında da bu tür bedellere yer verilmektedir. Ülke uygulamasına göre, gümrük gözetim hizmeti karşılığı olarak Maliye Bakanlığı'nın onayını almak koşuluyla Devlet Gümrük Komitesi'nin belirlediği tutarda gümrük bedelleri alınmaktadır¹⁵².

1.9. Lisans ve Uzmanlık Karnesinin Verilmesi ve Yeniden Onların Yürürlüğünün Sağlanmasına Göre Alınan Bedeller

Gümrük komisyoncusu olarak faaliyet göstermek için lisans ve gümrük işlemleri alanında uzmanlara karne verilmesi karşılığında Bakanlar Kurulu tarafından belirlenmiş miktarda bedel alınmaktadır. İptal edilen lisans ve uzmanlık karnesinin tekrar yürürlüğe konması karşılığı olarak da bedel tahsil edilmektedir.

Gümrük komisyoncularına ve gümrük uzmanlarına verilen lisans ve karneler iptal edilirse, geri alınırsa, faaliyeti durdurulursa veya mahkeme kararıyla iptal edilirse bu belgeler için ödenilmiş bedeller geri verilmemektedir¹⁵³.

¹⁵⁰ DURAN, a.g.e., s. 78.

¹⁵¹ Azerbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi, Bakı 2003, md. 113.

¹⁵² Azerbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi, Bakı 2003, md. 114.

¹⁵³ <http://www.az-customs.net/macalla.htm>, 15.06.2004.

1.10. Dış Ticaret Vergilerinin Kamu Gelirleri İçindeki Yeri

Kamu gelirleri; devlet veya diğer kamu kuruluşlarının kamu ihtiyaçlarından doğan giderlerini karşılamak için gerek vergileme yetkilerine dayanarak gerekse özel mülk ve teşebbüsleri dolayısıyla elde ettikleri bütün ekonomik değerler olarak bilinmektedir¹⁵⁴.

Azerbaycan'da, kamusal hizmetlerin yerine getirilebilmesi için toplanan kamu gelirleri meşruiyetini Anayasa'dan almaktadır. Anayasa'nın 73. maddesinde konuyla ilgili olarak şöyle denmektedir; "Tam ve zamanında, kanunen belirlenmiş vergileri ödemek ve diğer mali yükümlülükleri yerine getirmek herkesin ödevidir. Hiç kimse kanunla öngörülmemiş ve kanunla belirlenenden daha fazla vergi ödemeye ve diğer mali yükümlülükleri yerine getirmeye zorlanamaz".

Vergiler devletin egemenlik gücüne dayanarak ve karşılığında herhangi bir özel yarar vaat etmeksizin, özel ve tüzel şahıslardan, kamu gelirlerini finanse etmek için aldığı ekonomik değerler olmaktadır. Devlet, gelir ihtiyacının büyük bir kısmını vergiler yoluyla sağlamaktadır. Devletin hükümlerlik gücüne dayanarak zorla ve karşılıksız olarak aldığı vergilerin kaynağını milli gelir oluşturmaktadır. Kamusal hizmetlerin finansı için alınan vergilerin, mali güçlerine göre ve ayırım gösterilmeksizin aynı durumda olan vatandaşlardan aynı oranda alınmaları gerekmektedir¹⁵⁵.

Azerbaycan'ın kamu gelirleri şu vergiler ve mali yükümlülüklerden oluşmaktadır¹⁵⁶:

- a) Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi, Katma Değer Vergisi, Aksiz Vergisi, Emlak Vergisi, Toprak Vergisi, Maden Vergisi, Yol Vergisi,
- b) Rüsumlar ve Diğer Yükümlülükler,
- c) Dış Ticaret Vergileri.

¹⁵⁴ Aytaç EKER, **Kamu Maliyesi**, Anadolu Matbaacılık, İzmir 1998, s. 100.

¹⁵⁵ Sabri TEKİR, **Vergi Teorisi**, Aklıselim Ofset Tesisleri, İzmir 1990, s. 5-6.

¹⁵⁶ <http://www.azstat.org/publications/azfigures/2003/az/073.shtml>, 29.04.2004 kaynağından yararlanılarak.

Tablo: 6. Azerbaycan'da Dış Ticaret Vergilerinin Kamu Gelirleri İçerisindeki Payı
(% olarak verilmiştir)

Yıllar	Dış Tic. Verg.	Kurum. Verg.	Gelir Verg.	KDV	Aksiz Verg.	Maden Verg.	Toprak Verg.	Rüsum. ve Diğ. Yüküm.
1998	13	14	18	31	4	7	1	12
1999	11	13	16	28	4	7	2	19
2000	9	18	13	27	5	7	1	22
2001	8	15	12	32	14	6	1	12
2002	8	16	12	37	10	5	1	11

Kaynak: <http://www.azstat.org/publications/azfigures/2003/az/073.shtml>,
29.04.2004 kaynağından yararlanılarak.

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı gibi, dış ticaret vergileri diğer vergi ve mali yükümlülüklerle karşılaştırıldığında ülkenin gelir kaynakları içinde önemli bir yer tutmaktadır. Gelirler içerisinde en çok payı KDV tutmakta olup bu vergiyi yıllara göre gelir vergisi veya kurumlar vergisi izlemektedir. Dış ticaret vergileri ise, gelir vergisi ve kurumlar vergisi ile karşılaştırıldığında aralarında çok az fark olduğu görülmektedir. Buradan yola çıkarak, Azerbaycan için mali amaçlı olarak gelir vergisi ve kurumlar vergisi ne kadar önemli ise, fiskal amaçlı dış ticaret vergisi de bir o kadar önemlidir denilebilir.

2. AZERBAYCAN'DA ÇEŞİTLİ GÜMRÜK REJİMLERİNDE UYGULANAN VERGİLER

Yukarıda ülkede uygulanan gümrük rejimleri ele alınmıştır. Burada, söz konusu rejimlere göre dış ticaret vergilerinin nasıl uygulandığı açıklanmaya çalışılacaktır.

2.1. Serbest Dolaşıma Giriş

Serbest dolaşıma giriş rejimi genel gümrük rejimini ifade etmekte olup, dış ticaretten alınan vergiler denince bu rejime uygulanan vergiler anlaşılmaktadır. Genel rejimle ilgili Azerbaycan'da geçerli olan vergi uygulamaları yukarıda anlatılmıştır.

2.2. Yeniden İthalat

Azerbaycan'dan ihraç edilen malların kanunlarla belirlenmiş sürede geriye getirilmesi durumunda, söz konusu mallardan herhangi bir gümrük vergisi alınmamaktadır. Aynı zamanda, bu işleme herhangi bir ticaret politikası önlemleri de uygulanmamaktadır.

Eğer mallar çıkarılırken ihraç vergisi ve diğer vergiler alınmışsa, söz konusu malların çıkarıldığı tarihten itibaren 3 yıl içerisinde tekrar ithali gerçekleştirildiğinde ödenilmiş vergiler geri verilmektedir¹⁵⁷. Ancak malların tekrar ithali sırasında, malları ihraç eden kişiler ihracat işlemini gerçekleştirirken vergi tavizlerinden elde ettiği tüm tutarları geri ödemeleri gerekmektedir.

2.3. Transit

Azerbaycan topraklarından transit şekilde geçen mallardan, Azerbaycan tarafı herhangi bir vergi almamaktadır (ancak gümrük işlemleri dolayısıyla alınan bedeller istisna olmak koşuluyla). Ayrıca, bu mallara herhangi bir başka ticaret politikası araçları da uygulanmamaktadır¹⁵⁸.

Transit geçişte kural olarak yukarıda söz konusu durum geçerli olmakla birlikte, Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunları ve Azerbaycan'ın taraf olduğu ülkelerarası anlaşmalarca öngörülen bazı haller istisna kapsamında değerlendirilmektedir.

Taşımacı malları gümrük organlarının izni olmadan verdiğinde, kaybettiğinde ve talimatı gümrük organına ulaştırmadığında, serbest dolaşıma giriş veya ihracat rejiminde olduğu gibi gümrük vergilerinin ödenmesi gerekmektedir. Ancak, kaza ve diğer önüne geçilmesi olanaksız olayların etkisiyle mallarda eksiklik olması veya normal şartlarda taşınma ve depolanma kayıpları istisna kapsamına alınmıştır. Buna ilaveten, Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunları'na göre yabancı ülke yetkili organları

¹⁵⁷ Azerbaycan Respublikasının Gömrük Mecellesi, Bakı 2003, md. 33.

¹⁵⁸ <http://www.az-customs.net/macalla.htm>, 15.06.2004.

veya görevli kişilerinin hukuka aykırı davranışları sonucu ortaya çıkan durumlar da istisna kabul edilmiştir¹⁵⁹.

2.4. Gümrük Antrepo Uygulaması

Gümrük antrepo rejiminde yerleştirilen mallardan depolama döneminde gümrük vergileri alınmamakta, aynı zamanda ticaret politikası önlemleri uygulanmamaktadır.

İhraç gümrük rejimine uygun olarak çıkarılmak için öngörülen malların gümrük antrepo rejimi altında yerleştirilmesi durumunda, malların kesin olarak çıkarılması için gümrük vergilerinden muafiyet veya ödenen vergilerin geriye verilmesi öngörülmüşse, söz konusu mallar gümrük vergilerinden muaf tutulmakta veya ödenen tutar geri verilmektedir. Malların, gümrük vergilerinin muafiyeti söz konusu olduğunda veya ödenilen tutar geri verildiğinde, gümrük antrepo rejimi altında yerleştiği günden başlayarak 3 aydan geç olmayacak şekilde çıkarılması gerekmektedir¹⁶⁰.

Gösterilen sürelerde mallar çıkarılmazsa, gümrük vergileri ödenmektedir. Buna ilaveten, Merkez Bankası'nın verdiği krediler için belirlediği oranlar temel alınarak faiz hesaplanmakta ve tahsil edilmektedir¹⁶¹.

2.5. Vergisiz Ticaret Mağazası

Vergisiz ticaret mağazalarına getirilen mallardan gümrük vergileri alınmamakta olup, diğer ticaret politikası önlemleri de uygulanmamaktadır.

2.6. Dahilde İşleme

Dahilde işleme rejiminde yerleştirilen mallardan, daha sonra geri verilmek koşuluyla gümrük vergileri alınmaktadır. Söz konusu mallar sınır kapılarını geçtiği günden başlayarak en geç 2 yıl içerisinde işlenerek ihraç gümrük rejimine uygun olarak çıkarıldığında, ithalat sırasında alınan ithal vergisi ve diğer vergilerin tümü

¹⁵⁹ <http://www.az-customs.net/macalla.htm>, 15.06.2004.

¹⁶⁰ HEYDEROV, Gümrük İşinin Esasları, II Cild, Gümrük Organlarının..., a.g.e., s. 115.

¹⁶¹ HEYDEROV, Gümrük İşinin Esasları, II Cild, Gümrük Organlarının..., a.g.e., s. 115.

geri verilmektedir. Dahilde işleme için kullanılan yabancı mallar ve onların ürünleri ihracat vergisinden ve diğer vergilerden muaf tutulmaktadır. Söz konusu mallara ve ürünlere ticaret politikaları önlemleri uygulanmamaktadır¹⁶².

2.7. Gümrük Kontrolü Altında İşleme

Azerbaycan gümrük bölgesinde, gümrük kontrolü altında işlenmek için getirilen mallardan gümrük vergileri alınmamaktadır. İşlenen ürünler serbest dolaşıma girdiğinde ve diğer gümrük rejimlerinde işlemleri yapıldığında, bu rejimlere uygun şekilde söz konusu vergiler uygulanmaktadır.

2.8. Geçici İthalat

Azerbaycan'a geçici ithal edilen mallar gümrük vergilerinden ya tamamen veya kısmen muaf tutulmaktadır. Malların tamamen veya kısmen muaf tutulması kuralları ilgili düzenlemelerde belirtilmekte ve bu düzenlemelere uygun olarak da uygulamaya konmaktadır.

2.9. Serbest Bölgeler ve Serbest Antrepo Uygulaması

Serbest bölge, gümrük alanı dışında bırakılmış sınırlı bir arazi parçası olmaktadır. Serbest bölgelerde sadece malların ambalajının değiştirilmesine izin verilmektedir. Serbest bölgeler transit hareketlerini son derece kolaylaştırmaktadırlar. Buraya sokulan mallar burada tüketilmeyeceğine, sadece yeniden ihraç edilinceye kadar bekletileceğine göre bunların yerli üretim kollarına zararı dokunmamaktadır¹⁶³.

Serbest bölgeler, gümrük hattı dışında sayıldığından, bu bölgelerde vergi, resim, harç, gümrük ve kambiyo mükelleflerine dair mevzuat hükümleri uygulanmamaktadır¹⁶⁴.

¹⁶² Azerbaycan Respublikasının Gümrük Mecellesi, Bakı 2003, md. 62-63.

¹⁶³ Emin BANGUOĞLU, *Dış Ticaret ve İktisat Politikası Dersleri*, Karınca Matbaacılık, İzmir 1968, s. 143-144.

¹⁶⁴ Özcan GÜVEN, *İhracat ve İthalat İşlemleri: İhracat ve İthalatçının El Kitabı*, Kardeşler Matbaacılık, İzmir 1998, s. 251.

Yurtdışından getirilen malların ve Azerbaycan mallarının serbest bölgelere getirilmesi ve bu malların serbest bölgelerde yerleştirilmesi sırasında, söz konusu mallardan herhangi bir gümrük vergisi alınmamaktadır.

Ancak söz konusu mallar serbest bölge alanlarından ve serbest antrepolardan Azerbaycan gümrük bölgesinin diğer yerlerine getirildiğinde veya serbest bölgelerden ve serbest antrepolardan Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları dışına götürüldüğünde, malın menşesi göz önünde bulundurulmak koşuluyla, bu mallara gümrük vergileri uygulanmaktadır. İhracat sırasında menşe şahadetnamesi bulunmazsa, mallardan ihracat vergisi alınması gerektiğinde bu mallar Azerbaycan malları sayılmakta, diğer amaçlar için ise yabancı mallar olarak kabul edilmektedir.

Serbest bölgelere getirilen veya serbest antrepolara yerleştirilen, ihraç gümrük rejimine uygun olarak Azerbaycan sınırları dışına çıkarılması öngörülen malların; gümrük vergilerinden muaf tutulduğu veya gümrük vergilerinin geri verildiği tarihten itibaren en geç 6 ay içerisinde çıkışının gerçekleşmesi gerekmektedir¹⁶⁵.

2.10. Hariçte İşleme

Malların gümrük bölgesi dışında işlenmesi için izin belgesi alan kişiler veya bu kişilerin gümrük komisyoncuları tarafından serbest giriş için işlenen ürünlerin beyan edilmesi sırasında, söz konusu ürünler ya tamamen veya kısmen gümrük vergilerinden muaf tutulmaktadır. Eğer gümrük organı hariçte işleme amaçlı götürülen malların karşılıksız tamirinden eminse, bu malları tamamen gümrük vergilerinden muaf tutabilir¹⁶⁶.

Götürülen mallar, karşılıklı tamir edilirse veya imal üzere diğer işlemler yapılırsa, ithal gümrük vergilerinden kısmen muaf tutulmaktadır. Gümrük vergilerinin tutarı imal edilen ürüne uygulanan oranlar dikkate alınarak, tamirin veya imal üzere diğer işlemlerin değeri arttırılarak belirlenmektedir.

¹⁶⁵ HEYDEROV, *Gömrük İşinin Esasları, II Cild, Gömrük Organlarının...*, a.g. e., s. 116-117.

¹⁶⁶ <http://www.az-customs.net/macalla.htm>, 15.06.2004.

2.11. Yeniden İhracat

Mallar Azerbaycan gümrük bölgesine getirilirken, doğrudan tekrar ihraç için getirildiği gümrük organına beyan edilirse bu mallardan ithalat vergileri ve diğer vergiler alınmamakta veya geri verilmek şartıyla alınmaktadır. Ayrıca, bu mallara diğer ticaret politikası önlemleri uygulanmamaktadır. Bu çeşit malların çıkarılması işlemi gümrük beyannamesinin verildiği günden 6 ay geç olmayacak şekilde yapılması gerekmektedir. Söz konusu sürede mallar çıkarılmazsa, gümrük vergileri ve diğer vergiler ve ayrıca Merkez Bankası'nın verdiği krediler için belirlediği oranlarda gecikme faizi alınmaktadır¹⁶⁷.

Yeniden ihraç edilen mallar çıkarılırken, bu mallar için ödenmiş ithal gümrük vergisi ve diğer vergiler aşağıdaki koşullar çerçevesinde geri verilmektedir:

- Tabii yıpranma sonucu değişiklikler veya normal şartlarda taşınma ve depolanma kayıpları istisna olmakla, tekrar ihraç edilen mallar ithal edildiği andaki durumundaysa,

- Malların yeniden ihracı, ithal anından başlayarak 2 yıl içerisinde yapılırsa,

- Yeniden ihraç edilen mallar, gelir elde etmek amacıyla kullanılmadığında.

Azerbaycan Cumhuriyeti yetkili yürütme organı tarafından belirlenen haller istisna olmak koşuluyla, tekrar ihraç edilen mallar çıkarılırken, çıkarılma için geçerli olan ihraç gümrük vergileri ve diğer vergiler alınmamakta ve ticaret politikası önlemleri uygulanmamaktadır¹⁶⁸.

2.12. İmha

Yok edilen mallar gümrük vergisi ve diğer vergilerden muaf bulunmaktadır. Söz konusu malların yok edilmesi sonucu ortaya çıkan yararlı atıklar gümrük kontrolü altında olmak koşuluyla dışarıdan getirilen mal gibi değerlendirilerek uygun

¹⁶⁷ Azerbaycan Respublikasının Gümrük Mecellesi, Bakı 2003, md. 100.

¹⁶⁸ HEYDEROV, *Gümrük İşinin Esasları, II Cild. Gümrük Organlarının...*, a.g. e., s. 117-118.

gümrük rejimi altında yerleştirilmekte ve aynı zamanda, söz konusu mallardan vergiler alınmaktadır¹⁶⁹.

2.13. Terk

Söz konusu rejim; gümrük vergileri, diğer yükümlülükler ve ticaret politikası önlemleri uygulanmadan kişilerin mallarını terk etmesini ifade etmektedir. Terkin işleminin, devlet için herhangi bir harcamaya neden olmayacak şekilde yapılması gerekmektedir¹⁷⁰.

3. AZERBAYCAN'DA DIŞ TİCARET VERGİLERİNİN ÖDENMESİ

Dış ticaret işlemlerinden alınan ithalat vergisi, katma değer vergisi, aksiz vergisi ve diğer gümrük ödemelerinin hesaplanması için mallar ve taşıt araçlarının Gümrük Tarifeleri Hakkında Kanun'a uygun olarak belirlenen gümrük değeri dikkate alınmaktadır. Katma değer vergisinin hesaplanması için malın gümrük değerinin ve gümrük vergisinin toplamı birlikte dikkate alınmaktadır. Ayrıca ithal edilen mal aksiz vergisine tabi mal ise, katma değer vergisi hesaplanırken aksiz vergisinin tutarı da toplama eklenmektedir.

3.1. Vergilerin Ödenmesi

Gümrük vergileri aşağıdaki kurallar çerçevesinde ödenilmektedir¹⁷¹:

- Mal ve taşıt araçlarının ipotek olarak gösterilmesi,
- Devlet Gümrük Komitesi'nden yetki alan banka garantisi kullanılarak,
- Vergi tutarının gümrük organının banka hesabına yatırılması veya nakit şekilde kasasına ödenilmesi.

Gümrük vergilerinin ipotek yoluyla sağlanması durumunda, ipoteğin belgelenmesi ve verginin ipoteğe bağlı olarak elde edilmesi işlemleri ipotek hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunları'na ve Devlet Gümrük Komitesi'nin 25 Aralık 1997 tarihli talimatı ile onaylanmış "Gümrük Organlarında İpotekten İstifade Kuralları Hakkında Yönetmelik" taleplerine uygun olarak yapılmaktadır. Bu

¹⁶⁹ HEYDEROV, *Gümrük İşinin Esasları, II Cild, Gümrük Organlarının...*, a.g.e., s. 118.

¹⁷⁰ Azerbaycan Respublikasının Gümrük Mecellesi, Bakı 2003, md. 103-104.

¹⁷¹ HEYDEROV, *Gümrük İşinin Esasları, II Cild, Gümrük Organlarının...*, a.g.e., s. 105.

durumda, ipotek yaptıranla gümrük organı arasındaki karşılıklı ilişkiler tarafların imzaladıkları sözleşmeyle düzenlenmektedir. İpotek hakkında sözleşmenin bir nüshası gümrük organının maliye-tarifeler departmanında saklanmakta, ikinci nüsha ise ipotek yaptırana verilmektedir¹⁷².

İpotek konusu olarak otomobil, sivil hava, demir yolu, deniz ve nehir taşıt araçlarının kabul edilmesi ancak istisnai durumlarda, gümrük organlarının görevlerini yerine getirmelerinde diğer olanaklar bulunmadığında ve ancak Devlet Gümrük Komitesi'nin onayıyla mümkün olabilmektedir.

Gümrük ödemelerinin ipotek yoluyla sağlanmasının mümkünlüğü hatta kararı, ipotek yaptıranın yazılı olarak başvurmasına dayanarak gümrük organının başkanı almaktadır. İpotekle ilgili sözleşmeyi, gümrük organı adına başkan ve maliye-tarifeler departmanı başkanı; ipotek yaptıran adına ise onun yetkili kişileri imzalamaktadırlar. İpotek konusunun saklanma yerinin uygunluğu (saklama şartları, gümrük teminatı konulmasının mümkünlüğü vs.) maliye-tarifeler ve yük departmanlarının sorumlu kontrolörleri tarafından saptanmaktadır. İpotek konusu güvenlik amacıyla depolanma kuralları çerçevesinde mühürlenmektedir.

Dış ticaret işlemlerinin vergilendirilmesinde, ödemelerin sağlanmasında Devlet Gümrük Komitesi'nden yetki alan bankaların garantisi de kullanılabilir. Banka garantisi, gümrük organına gümrük beyannamesinin verilmesine kadar veya beyannameyle birlikte verilmektedir. Banka garantisinde gösterilen tutardan fazla olan ödemelere verilen garanti geçerli olmamaktadır. Garantide gösterilen tutarlar garanti süresince ödenilmediğinde borcun tüm tutarı, ayrıca aşan süreye göre gecikme faizi belirlenmiş kurallar çerçevesinde gümrük organınca alınmaktadır. Gümrük organı garanti görevini yerine getirmeyen bankaların garanti yetkisini iptal etme hakkına sahip bulunmaktadır.

Her bir gümrük organında banka garantilerinin kayıtları yapılmaktadır. Kayıtlarda kurumların ve garanti veren bankaların adı, garanti miktarı ve süresi, garantinin yerine getirilmesi hatta notlar vs. belirtilmektedir.

¹⁷² HEYDEROV, *Gömrük İşinin Esasları, II Cild, Gömrük Organlarının...*, a.g.e., s. 105-106.

Gümrük vergisi ödeyicisi kendi rızası doğrultusunda ödemeyi nakit olarak doğrudan gümrük organının kasasına ödeyebilir veya banka hesabına yatırabilir. Gümrük vergilerinin, gümrük organının banka hesabına yatırıldığında veya kasaya ödendiğinde, ilk önce maliye-tarifeler departmanının ilgili kontrolörü yük gümrük beyannamesinin doğruluğunu ve bu beyannamenin sunulan belgelere uygunluğunu kontrol etmektedir. Eğer herhangi bir eksiklik bulunmazsa ödemeler hakta uygun hesap açılmakta, bu hesap hesapların kaydedildiği deftere yazılmakta ve imzalanarak ithalatçı tarafa sunulmaktadır.

Ödemelerin gümrük organının kasasına ödenildiği sırada, ilgili memur tutarla ilgili işlemler yapmakta ve hesabın üzerinde notlar düşmektedir. İthalatçı taraf ise üzerinde kasa memurunun notu olan hesabı maliye-tarifeler departmanının ilgili memuruna sunmaktadır. Vergi tutarının havale yoluyla ödenmesinde ise maliye-tarifeler departmanına ilgili tutarın havalesi hakta üzerinde bankanın notu bulunan dekont sunulmaktadır.

Gümrük vergilerini ödeyen kişi kendi isteği doğrultusunda ve belgelendirme işlemlerini yapacak gümrük organının rızası ile, gösterilen gümrük organının hesabına gelecekteki gümrük vergileriyle ilgili olarak önceden avans para havalesi yapabilmektedir¹⁷³.

Avans ödemelerinde para, ödemenin somut türü gösterilmek koşuluyla havale edilebilir. Avans ödemeleri ithalatçı tarafından belgelendirilen yük gümrük beyannamelerine uygun olarak silinmektedir. Ödeyicinin yazılı isteği doğrultusunda gümrük organının, avans olarak havale edilmiş ödemelerin kullanılan ve kalan tutarı hakta bilgi vermesi gerekmektedir.

Avans ödemeleri gümrük organının hesabında 1 yıldan fazla sürmeyecek şekilde kullanılmadan kalabilir. Bu süre dolana kadar avans ödeyen kişi avanstan kullanılmayan kısmın geri alınması için gümrük organına başvurabilir. Süre dolduktan sonra ise, kalan tutar talep edilmemiş addolunmakta ve bütçeye aktarılmaktadır.

¹⁷³ HEYDEROV, Gümrük İşinin Esasları, II Cild, Gümrük Organlarının..., a.g.e., s. 106-107.

3.2. Vergilerin Ödenmesi İçin Ek Süre Tanınması ve Sürenin Uzatılması

Dış ticaret vergilerinin ödenebilmesi için bazı hallerde ödeyiciye ek süre tanınabilir veya ödeme süresi uzatılabilir. Ancak, dış ticaret vergilerinin ödenilmesinde kullanılan bu haklardan gerçek kişiler yararlanamamaktadırlar. Vergilerini ödeyebilmek amacıyla ek süre tanınması veya sürenin uzatılması ile ilgili talepte bulunan kişinin, dilekçeyle ilgili gümrük organına yazılı olarak başvurması gerekmektedir. Yazılan dilekçe yük gümrük beyannamesiyle birlikte gümrük organına sunulmaktadır. Dilekçe ancak gümrük organı başkanının kararıyla kabul edilebilmektedir.

Dış ticaret vergilerinin ödenmesi için tanınan ek süre veya arttırılan süre gümrük beyannamesinin alındığı günden başlayarak 2 aydan fazla olmaması gerekmektedir. Süre tanınması ve uzatılmasından dolayı Merkez Bankası'nın verdiği krediler için belirlediği faiz oranı kadar faiz alınmaktadır. Merkez Bankası'nın belirlediği oranlarla ilgili bilgiler Devlet Gümrük Komitesi tarafından gümrük organlarına ulaştırılmaktadır. Ek sürenin tanınması ve sürenin uzatılmasıyla ilgili hesaplanmış faizler ödeyiciler tarafından gümrük vergilerinin ödenmesi esnasında vergilerle birlikte ödenmektedir¹⁷⁴.

Aşağıda, gümrük vergilerinin ödenmesinde ek sürenin verilmesi veya süre arttırılması ile ilgili olarak bir örnek verilmiştir.

Örnek. Nergis firmasının yazılı olarak başvurması üzerine gümrük organı tarafından, 35.200.000 manat tutarında ödenmesi gereken gümrük vergilerinin (ithal vergisi ve KDV) ödeme süresi 30 gün uzatılmıştır. Yük gümrük beyannamesinin kabul edildiği gün Merkez Bankası'nın krediler için belirlediği oran % 180 olmuştur.

Yukarıdaki bilgilere göre sürenin uzatılması ile ilgili olarak faizler şöyle hesaplanmaktadır:

$$35.200.000 * \%180 * 30 / 365 = 5.207.671 \text{ manat}$$

¹⁷⁴ HEYDEROV, Gömrük İşinin Esasları, II Cild, Gömrük Organlarının..., a.g.e., s. 108-109.

Böylece, verilen uzatmaya göre ödenilmesi gereken tutar 5.207.671 manat, toplam olarak ödenmesi gereken tutar ise;

$$35.200.000 + 5.207.671 = 40.407.671 \text{ manat olmaktadır.}$$

Aşağıdaki durumlar borç addolunmaktadır¹⁷⁵:

- Gümrük vergileri tutarının ve verilen ek süre veya artırılan süreye göre faizlerin; gösterilen sürelerde ödendiğine ve verilen sürelerin bittiği günden sonraki 3 takvim gününde ödemenin havale edildiğine dair banka tarafından verilen dekontun işlemin yapıldığı gümrük organına sunulmaması durumu,

- Sunulan ödeme belgesinde banka işleminin yapıldığını gösteren tarihten itibaren, havale edilmesi gereken paranın 14 takvim günü içerisinde ilgili gümrük organı hesabına aktarılmaması durumu.

Daha önce gümrük vergilerini ödememeye çalışan ve vergi kaçırmaya teşebbüs ettiği belirlenen kişiler ek süre tanınması ve süre uzatılması gibi kolaylıklardan yararlanamamaktadırlar.

3.3. Vergi Cezaları

Gümrük Kanunu'nda dış ticaret vergileri ile ilgili düzenlemelere yer verilmektedir. Dış ticaret vergi cezaları ile ilgili uygulamalar da bu kanunda düzenlenmektedir. Söz konusu kanunun 279. maddesinde şöyle denmektedir; “Belirlenen sürelerde gümrük vergilerinin ödenilmemesi durumunda, ödenilmesi gereken vergi tutarı üzerinden % 100-200 kadar ceza hesaplanır.”

Ayrıca gümrük organlarının talimatları gereği, gümrük vergilerini ödemeyen kişilerin hesaplarıyla ilgili işlemleri gerçekleştirmeyen veya gerekçe göstermeden geciktiren bankalar ve diğer finans ve kredi kuruluşları ödenmeyen vergiler kadar cezaya çarptırılmaktadırlar¹⁷⁶.

Azerbaycan dış ticareti incelendiğinde, ülkenin transit ticareti vergilendirmediği görülmektedir. Ayrıca, zaman zaman bazı mallardan ihracat

¹⁷⁵ HEYDEROV, *Gömrük İşinin Esasları, II Cild, Gömrük Organlarının...*, a.g.e., s. 109.

¹⁷⁶ <http://www.az-customs.net/macalla.htm>, 15.06.2004.

vergisi alınmasına rağmen, ülke bu alanı da vergi dışında tutmaya çaba göstermektedir. Dış ticaret işlemlerinden, başlıca ithalat üzerinden vergiler alınmaktadır. Ülkede uygulanan diğer önemli dış ticaret vergileri KDV, Aksiz Vergisi ve Yol Vergisi'nden oluşmaktadır. Ayrıca, dış ticaret işlemleri gerçekleştirilirken bazı bedeller alınmaktadır. Gümrük işlemleri, malların geçici depolanması ve malların gümrük gözetimi karşılığında alınan bedeller bu alandaki uygulamalar arasında yer almaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bağımsızlık, Azerbaycan için yeni bir dönemi beraberinde getirmiş olup, ister siyasi isterse de ekonomik anlamda yeni bir süreci de başlatmıştır. Şöyle ki, ülke ekonomi alanında serbest piyasa ekonomisini benimsemiştir.

Geçiş sürecinin başlaması, ülkenin önceki sistem içinde var olan pazarlarını tamamıyla veya kısmen kaybetmesine neden olmuştur. Öyle ki, bir taraftan birçok önemli sanayi alanlarında üretim azalmış, bir diğer taraftan ise gelişmiş ülkelerin ürünlerine göre rekabet edemeyen ürünlerin uzak ülke pazarlarına çıkarılması zorlaşmıştır.

Ülkeler, dış ticaret alanında liberal ve koruyucu dış ticaret politikaları güdebilmektedirler. Azerbaycan dış ticarete liberal politikaları benimsemiştir. Ülke, dış ticaret politikasını tarife ve tarife dışı düzenlemelerle yürütmeye çalışmaktadır. Değişik amaçlara ulaşabilmek için ülkeler, dış ticaret politikası aracı olarak gümrük vergilerine başvurmaktadırlar. Dış ticaret uygulamaları incelendiğinde, Azerbaycan'ın gümrük vergilerine en çok gelir sağlama amaçlı olarak başvurduğu söylenebilir.

Azerbaycan'da gümrük tarifelerini düzenleyen kanuna göre gümrük vergileri, advalorem, spesifik ve karma vergiler olarak uygulanabilir. Söz konusu kanunda düzenlenen gümrük vergisi oranlarını gösteren listelere bakıldığında ise, ülkenin daha çok advalorem vergileri uyguladığı anlaşılmaktadır.

Yeni süreçte, tarife ve tarife dışı düzenlemelerle ilgili olarak yasal çalışmalar yapılmaktadır. Bu alanda, yeni sürecin ilk yıllarında konuya yeterince önem verilmediği anlaşılmaktadır. Özellikle, tarife düzenlemelerinde yapılması gereken reformlar konusunda geç kalındığı söylenebilir.

Çünkü, gümrük tarifelerini düzenleyen kanun 1995 yılında çıkarılmış olmasına rağmen, ancak 1997'de Gümrük Kanunu'nun kabul edilmesiyle yürürlüğe girebilmiştir. Bu durumun, belirtilen yıllarda düzenli ve etkili bir dış ticaret politikasının yürütülmesini engellediği düşünülebilir. Çünkü, Gümrük Kanunu

yürürlüğe girinceye kadar dış ticaret, eski Sovyetler Birliği'nin liberal politika gütmeyen kanunlarıyla yönlendirilmeye çalışılmıştır.

Azerbaycan dış ticareti incelendiğinde, bazı ürünler dışında, yurt dışına malların çıkarılmasının serbest olduğu görülmektedir. İhracata konu mallar, gümrük organlarına beyan edilmekle kolayca çıkarılabilmektedir. Petrol ve petrol ürünleri, pamuk elyafı, demir dışı metaller ve elektrik enerjisi gibi ürünlerin ihracatı özellik arz etmektedir. Petrol sektörü ülkenin stratejik alanı olarak düşünülebilir, ancak pamuk elyafı gibi ürünlerde kişilerin daha serbest olması bu alanı daha da canlandırabilir ve ülke refahını yükseltebilir.

Mal ve hizmetlerin satışında kural olarak, işlemlerin karşılığının peşin ödenmesi, geri dönülemez akreditif kullanılması veya birinci dereceli bankaların garantisi gerekmektedir. Birinci dereceli bankalar Merkez Bankası tarafından uluslararası kredi ajanslarının teminatları dikkate alınarak belirlenmektedir. İhracat gerçekleştirilirken, gümrük organlarına söz konusu ödeme şekillerini kanıtlayan belgeler sunularak mal ve hizmetlerin çıkışı yapılabilir.

İhracatta yukarıda gösterilen ödeme kuralları, dışa açık ticaret politikası izleyen bir ülke için gerçekçi düşünülmeyebilir. Hala dönüşüm sürecini yaşayan ülkenin, bir an önce ihracatının yapısını geliştirip yurt dışı pazarlardan yeterince pay elde etmesi gerekmektedir. Bu nedenle, geri dönülemez akreditif ve peşin ödeme şart koşulmayabilir, mal karşılığı ödeme ve vesaik mukabili ödeme şekilleri de benimsenebilir.

İthalatta uygulanmakta olan ödeme şekilleri nedeniyle ülkeye mal ithali zor olabilmektedir. Yurt dışından getirilen malların karşılığı önceden ödenememekte olup akreditifli ödeme şekli kullanılması koşulu aranmaktadır. Özel durumların varlığı halinde ise, ancak Ticaret Bakanlığı'nın izni ile ithalatın bedeli önceden transfer edilebilmektedir. Karşılığı önceden ödenen mallar, ödeme gününden başlayarak 60 gün içinde yurda getirilmesi gerekmektedir.

Dış pazarlarda akreditifli ödemenin belli bir maliyet taşıması nedeniyle birbirine güven duyan kişiler arasındaki ticareti olumsuz etkileyebilir. Ayrıca, kişiler

daha yüksek maliyete mal getirmek durumunda kalabilirler. Bu nedenlerle, dış ticaretini libere etmeye kararlı gözüken ülke, ithalatındaki ödeme koşullarını daha kolay bir yapıya kavuşturabilir. Ayrıca, karşılığı önceden ödenen malların, 60 gün içerisinde ülkeye getirilmesi koşulu, uzak ülkelerle yapılan ticarete kısa bir süre olarak düşünülebilir. Özel durumların olabileceği göz önünde bulundurularak ek süre tanınmasına gidilebilir.

Ülke, daha önce serbest bir şekilde gerçekleştiremediği dış ticaret faaliyetlerini, dönüşüm sürecinin başlamasıyla kendisi yürütmeğe çalışmaktadır. İhracat ve ithalatın coğrafyası genişlemekte, dış ticaret yapısı değişmektedir. Azerbaycan daha çok petrol ve petrol ürünleri ihraç etmektedir. Bu ürünler, ülke ihracatının % 80'i kadarını oluşturmaktadır. Bu durum, ihracatı petrole bağımlı kılabilir. Ayrıca, dünya petrol piyasasındaki ani olumsuz gelişmeler ülkeni ciddi krizlerle karşı karşıya bırakabilir. Buna ilaveten, süper güç ülkeler Azerbaycan'ın bu şekildeki ihracat yapısını, çıkarları doğrultusunda politik yönde kullanabilirler.

Ülke dış ticaretinin tek ürüne bağımlı hale gelmemesi için petrol gelirleri çağdaş teknoloji ve teçhizatla donatılmış üretim alanlarının kurulmasına yönlendirilebilir. Finans kaynağı olarak petrol gelirlerinin kullanılması, ortaya çıkabilecek riskleri gideren yöntemlerden birisi olarak düşünülebilir.

Ülke bağımsızlığını elde ettikten sonra, yeni ekonomik düzenin gerektirdiği hemen hemen her konu ve alanda hukuki düzenlemelere girişmektedir. Bu konulardan birisi de vergiler olmaktadır. Vergiler meşruiyetini Anayasa'dan almakta olup, kanunlarla ne tür vergilerin toplanabileceği ve hangi uygulamaların geçerli olduğu belirlenmektedir. Dış ticaret vergileri de, bu süreçte düzenlenen vergiler arasında görülmektedir.

Geçiş sürecinin ilk yıllarında, ülke dışa açılma çabaları göstermekte, uluslararası ticarete katılmak istemektedir. Bu dönemde, uluslararası ticarete yeteri kadar deneyimi olmayan ve hukuki düzenlemelerin tam oturtulamaması nedeniyle yurt içinde üretilen bazı ürünler dünya piyasası fiyatlarından aşağı fiyatlara satılabilmektedir. Bu durumu lehde değerlendirebilmek için söz konusu ürünlerden ihracat vergisi alınması öngörülmüştür.

İster gelişmiş ülkeler, isterse de gelişmekte olan ülkeler değişik nedenlerle ihracatı vergilendirmemeye çalışmaktadırlar. Dışa açık ticaret politikası benimsemekte olan ülkenin, uluslararası pazarlarda rekabet edebilmesi için ihracat işlemlerini tamamen vergi dışı tutması uzun vadede daha yararlı olabilir.

Ayrıca son düzenlemelerle, hurda demir ve demir dışı metaller ve bu metallerin atıklarının 1 tonundan sırasıyla 15 ve 5 dolar tutarında ihracat vergisi alınması kararlaştırılmıştır. Söz konusu ürünlerden alınan vergi, miktarının az olması nedeniyle, gümrüklerde işlemlerin daha hızlı yapılabilmesi ve prosedürlerin daha az olması gibi avantajlarla karşılaştırıldığında alınmaması daha cazip düşünülebilir.

Yeni dönemde, dış ticaret vergilerinin ağırlıklı olarak ithalat işlemleri üzerinden alındığı görülmektedir. Bu dönemin ilk yıllarında, ithalat vergileri basitleştirilmiş ve yurda sokulan malların tümünden aynı oranda (% 15 oranında) vergi alınması öngörülmüştür. Bu uygulamanın temel tüketim malları ile lüks mallar arasında fark gözetmediği düşünülebilir ve vergilemede adil olmayan bir yapı ortaya çıkardığı için doğru olmayan bir uygulama olarak değerlendirilebilir.

Ancak 2001 yılında Hükümet tarife cetvelini güncelleştirerek yeni bir tarife cetveli yayınlamıştır. Burada, ithalatta uygulanan vergi oranları mal gruplarına göre değişmekte ve bu oranlar % 15'den başlayarak % 0'a kadar azalmaktadır. Yeni oranların geç belirlenmesi dış ticaret politikasında reformların yavaş gerçekleştirildiği fikrini pekiştirebilir.

Gelişmekte olan ülkelerde yatırım ve ara malları, teknolojik transferler, teçhizat ve ekipman ithalatı kalkınmanın vazgeçilmez unsurlarından sayılmaktadır. Ayrıca, ülke kalkınmasında ve dış ödemeler bilançosu açıklarıyla mücadelede ithalat kısılarak dış ticaret dengesi sağlanabilir ve diğer bazı sorunlar çözülmeye çalışılabilir. Gelişmekte olan ülke olarak Azerbaycan için de bunlar düşünülebilir. İthalattan beklenen yararların elde edilebilmesi için, lüks tüketim mallarına yüksek oranlı vergiler getirilerek ithalatın azalması sağlanabilir veya ithalatın yatırım mallarına yönlendirilmesi amaçlanabilir. Ayrıca, lüks malları tüketen kesimden yüksek oranda vergi alınarak vergi adaletini sağlama düşünülebilir. Söz konusu

mallar, mali amaçlı olarak da yüksek oranla vergilendirilerek bütçe gelirleri arttırılabilir.

Gümrük tarifesı oranları Bakanlar Kurulu tarafından belirlenmektedir. İlgili düzenlemelerde, Bakanlar Kurulu'nun hangi kriterleri esas alarak tarife oranlarını belirledikleri gösterilmemektedir. Tarife cetveline bakıldığında; tüm mal gruplarında çeşitli oranların uygulandığı görölmektedir. Burada, oranlara göre bir sınıflandırma yapılmamaktadır. Ayrıca mevzuat ve düzenlemeler incelendiğinde, dış ticaret politikası ve bu politikanın bir aracı olan tarifelerle ilgili açıklamalar genel olarak ulusal ekonomi çerçevesinde değerlendirilmekte olup belli sektörlerle ilgili politika ve düzenlemelere yer verildiği görölmemektedir.

Ülkenin, dış ticaret politikasını daha sistemli bir şekilde yürütebilmesi ve hedeflenen dış ticaret potansiyeline daha kolay erişebilmesi için bu konuda gereken çalışmalar yapılması gerekmektedir. Bunun için petrol dışında ülke ekonomisinin lokomotif olabilecek sektörler belirlenebilir. Bu sektörlerle ilgili dış ticaret politikası yürütölerek istenilen amaca daha kolay ulaşılabilir ve ekonomik açıdan daha verimli sonuçlar alınabilir. Böylece, Bakanlar Kurulu'nun günü birlik veya konjonktüre göre tarife belirleme olasılığı ortadan kaldırılarak, önceden belirlenmiş plan ve program çerçevesinde tarifeler belirlemesi daha iyi olabilir.

Ayrıca oranları belirleme yetkisi; dış ticaret politikasını yürütme, iç piyasayı yabancı ölkelerin rekabetine karşı koruma ve ekonomik güvenliği sağlamak gibi görevleri üstlenen Devlet Gümrük Komitesi'ne devredilebilir. Böylece, uygulamalar belirlenen dış ticaret politikası doğrultusunda daha kolay gerçekleştirilebilir ve hedeflenen politikayı yürütmede çıkabilecek siyasi ve diğer engeller bu şekilde minimize edilebilir.

Azerbaycan'ın tarife imtiyazları verdiği durumlar hariç, elverişli ticaret rejimi uygulanmayan ölkelerin mallarından ve menş ölkesi belirlenmeyen mallardan ithalat vergileri iki kat fazla alınmaktadır. Bu uygulama daha gevşek tutulabilir veya bazı istisnalar getirilebilir. Örneğin mallar gruplandırılarak, ölk gelişiminde ve kalkınmasında yararlı olabilecek mallar istisna kapsamına alınabilir.

Dış ticaret vergilerinin ödenmemesi durumunda, vergi tutarı üzerinden % 100-200 kadar ceza öngörülmektedir. Vergi cezalarından, devlete gelir sağlamasından daha çok vergi kaçakçılığında caydırıcılık görevi üstlenmesi beklenmektedir. Yukarıda gösterilen ceza miktarının, mükelleflerin vergi ödevlerini yerine getirmede etkili olduğu düşünülebilir. Ancak burada, vergilerin ödenmemesi durumunda uygulanacak ceza oranlarının sınırları belirtilmekte, hangi durumlarda ne kadar oranın uygulanabileceği ile ilgili açıklama getirilmemektedir.

Bu durumun suiistimale açık olduğu söylenebilir. Çünkü ilgili memurlar inisiyatifleri çerçevesinde, istedikleri kişilere belirtilen sınır kapsamında istedikleri oranı uygulayabilir. Bu da devletin vergi kaybına yol açabilir ve de cezaların caydırıcılığını ortadan kaldırabilir. Söz konusu durumun gerçekleşmemesi için önlem olarak; mükelleflerin ekonomik durumu değerlendirilerek, daha önce vergiden kaçınma hallerinin bulunup bulunmadığı araştırılarak, vergi ödememe gerekçelerine başvurularak ve diğer kriterler göz önüne alınarak uygulanabilecek oranlar sınıflandırılabilir veya mükelleflerin yukarıda belirtilen durumlarına göre cezanın üst sınırları çeşitlendirilebilir.

KAYNAKLAR

Aksizler, Vergiler Nazirliyi Bülleteni, Bakı, 2002.

ALIYEV, İ.H. & İBADOV, S.A., Azərbaycan İqtisadiyyatı, Ağrıdağ Neşriyyatı, Bakı, 1998.

ALKİN, Erdoğan., Uluslararası Ekonomik İlişkiler, Güryay Matbaası, İstanbul, 1981.

AVŞAR, B. Zakir & SOLAK, Ferruh., Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri, Vadi Yayınları, Konya, 1998.

Azerbaycan Ekonomisi ve Türkiye İle İlişkileri, Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi Bülteni, Mart 2001.

Azerbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi, Bakı, 2003.

Azerbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 2002.

Azerbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, Bakı, 2002.

Azerbaycan, (Hazırlayan: Ersen YILMAZ), Dış Ticaret Bülteni, Yıl: 2, Sayı: 14, Şubat 2003.

Azerbaycanın Statistika Göstəriciləri, Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, Seda Neşriyyatı, Bakı, 2001.

BAĞRIAÇIK, Atila., Kambiyo Mevzuatı, Anadolu Üniversitesi, Web-Ofset Tesisleri, Eskişehir, 2002.

BALASSA, Bela., Dışa Açık Ekonomi Üzerine Makaleler, (Derleyen: H. Avni HEDİLİ), Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Yayın No: 1986/270, Ankara, 1986.

BANGUOĞLU, Emin., Dış Ticaret ve İktisat Politikası Dersleri, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1968.

BRAINARD, Harry G., **Uluslararası İlişkiler**, (Çeviren: Osman TEKOK), Kalite Matbaası, Ankara, 1975.

DEMİR, Ömür., “İthalatta Vergi Uygulamaları”, **Hazine ve Dış Ticaret Dergisi**, Sayı 9, Temmuz, 1991.

DGK, Azerbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitesi, <http://www.az-customs.net/about.htm>, (14.06.2004).

DGK, Azerbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitesi, Məcəllə, <http://www.az-customs.net/macalla.htm>, (15.06.2004).

DGK, Azerbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitesi, Serbest Ticaret Haqqında Azerbaycan Respublikası Hökuməti və Gürcüstan Arasında Saziş, <http://www.az-customs.net/sogl300.htm>, (17.05.2004).

DSK, Azerbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitesi, 1991-2002-ci illərdə İdxal və İxracın Dinamikası, http://www.azstat.org/statinfo/external_economic_activities/az/xt_1.shtml, (29.04.2004).

DSK, Azerbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitesi, 1998-2002-ci illərdə Ölkə Qrupları Üzrə İdxal, http://www.azstat.org/statinfo/external_economic_activities/az/xt_9.shtml, (29.04.2004).

DSK, Azerbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitesi, 1998-2002-ci illərdə Ölkə Qrupları Üzrə İxrac, http://www.azstat.org/statinfo/external_economic_activities/az/xt_10.shtml, (29.04.2004).

DSK, Azerbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitesi, 1998-2002-ci illərdə İdxalın Coğrafi Quruluşu, http://www.azstat.org/statinfo/external_economic_activities/az/xt_11.shtml, (29.04.2004).

DSK, Azerbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitesi, 1998-2002-ci illərdə İxracın Coğrafi Quruluşu, http://www.azstat.org/statinfo/external_economic_activities/az/xt_12.shtml, (29.04.2004).

DSK, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycanın İdxalında Esas Tərəfdaşların Xüsusi Çekisi, http://www.azstat.org/statinfo/external_economic_activities/az/xt_4.shtml, (29.04.2004).

DSK, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Azərbaycanın İxracında Esas Tərəfdaşların Xüsusi Çekisi, http://www.azstat.org/statinfo/external_economic_activities/az/xt_7.shtml, (29.04.2004).

DSK, Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Dövlət Büdcəsinin Gelir ve Mesrefleri, <http://www.azstat.org/publications/azfigures/2003/az/073.shtml>, (29.04.2004).

DURAN, Meltem., **Azərbaycan Ülke Etüdü**, İstanbul Ticaret Odası Yayını No: 2002-28, İstanbul, 2002.

EHMEDOV, E. & HACIYEV, M., **Azərbaycan İqtisadiyyatı**, Seda Neşriyyatı, Bakı, 2000.

EKER, Aytaç., **Kamu Maliyesi**, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 1998.

Elave Deyer Vergisi, **Vergilər Nazirliyi Bülleteni**, Bakı, 2001.

ELİYEV, Memmed., **Azərbaycanın İqtisadiyyatı**, Xalq Teserrüfatını İdareetmə İnstitutu, Bakı, 1998.

ERTÜRK, Emin., **Uluslararası İktisat**, Motif Matbaası, İstanbul, 1996.

Gömrük Rüsumları, Hüquq Edebiyyatı Neşriyyatı, Bakı, 2000.

GÜVEN, Özcan., **Dış Ticaretin Finansmanı**, Basılmamış Çalışma, Türkiye Bankalar Birliği İzmir Eğitim Merkezi, 25-27 Ekim, İzmir, 1999.

GÜVEN, Özcan., **İhracat ve İthalat İşlemleri: İhracat ve İthalatçının El Kitabı**, Kardeşler Matbaacılık, İzmir, 1998.

HATİBOĞLU, Zeyyat., **Temel Uluslararası İktisat**, Beta Yayınları, İstanbul, 1993.

Hedef Pazarlar, **Export Dergisi**, İstanbul İhracatçı Birlikleri Yayını, Ekim 2001.

HEYBETOV, A.A., “Azerbaycanın Xarici Ticaret Elaqeleri ve Bu Elaqelerin Semerelilyine Tesir Gösteren Amiller”, **İqtisadiyyat ve Heyat Jurnalı**, No: 6-9, 2001.

HEYDEROV, K.F. & İBRAHİMOV, T.T., **Gömrük İşi-İqtisadi Suverenlik ve Tehlükesizlik**, Seda Neşriyyatı, Bakı, 1999.

HEYDEROV, Kemaleddin & HESENOV, Cabir., **Azerbaycan Gömrük Xidmeti Yeni Dünya-Teserrüfat Münasibetleri Şeraitinde**, Atra Ko Ltd, Bakı, 1998.

HEYDEROV, Kemaleddin., **Gömrük İşinin Esasları, I Cild: Gömrük İşinin Teşkili ve Texnologiyası**, Azərneşr, Bakı, 1998.

HEYDEROV, Kemaleddin., **Gömrük İşinin Esasları, II Cild: Gömrük Orqanlarının İqtisadi Fealiyyeti**, Azərneşr, Bakı, 1999.

HEYDEROV, Kemaleddin., **Heyder Eliyev ve Azerbaycanda Gömrük Sisteminin Tekamülü**, Ozan Neşriyyatı, Bakı, 2000 .

İGEME, Azerbaycan Cumhuriyeti, <http://www.igeme.org.tr/>, (25.12.2003).

İYİBOZKURT, Erol., **Çağdaş Dış Ticaret Kuramı**, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, No: 36, Bursa, 1979.

İYİBOZKURT, Erol., **Dış Ticaret: Teori ve Politika**, Karadeniz Matbaacılık, Trabzon, 1982.

İYİBOZKURT, Erol., **Uluslararası İktisat Teorisi**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1985.

KARACA, Ayhan., “Azerbaycan’da Ekonomik Dönüşüm Süreci ve Reformların 10 Yılı”, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ocakozel2002/donusum.htm>, (26.02.2003).

KARGİD, Azerbaycan Cumhuriyeti, Araştırmacı-Yazar Yaşar BIYIKLI, <http://www.kargid.org.tr/azerbaycan.htm>, (20.11.2003).

KARLUK, S. Rıdvan., **Uluslararası Ekonomi : Teori ve Politika**, Beta Yayınları, İstanbul, 2002.

KERİMLİ, İ., **Milli İqtisadiyyat: Yeni İqtisadi ve Sosial Münasibetler**, Maarif Neşriyyatı, Bakı, 1994.

KURT, Savaş., “İthalatın Vergilendirilmesi ve Yatırımlar Üzerindeki Etkileri (Türkiye Örneği)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1990.

KUTLU, Erol., **Gümrükleme**, Anadolu Üniversitesi, Web-Ofset Tesisleri, Eskişehir, 2000.

MEMMEDOV, Reşad., “Xarici Ticaret Siyasətində Yeni Mərhələ”, **Vergilər Qəzeti**, No: 23, 5 İyun 2001.

MEMMEDOV, Zahid., **Azərbaycan Respublikasının Xarici İqtisadi Əlaqələri**, Qızıl Şərq Mətbəəsi, Bakı, 2004.

MERİÇ, Metin., **Kamu Kesiminde Mali Yapı**, İzmir, 1999.

MİKAYİLOV, Samid., “Devlet Bütçəsinin Finansmanında Kamu İşletmələrinin Yeri və Önəmi (Azərbaycan Örneği)”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2001.

MUTER, Naci Birol., “Dış Ticaretin Düzenlenmesi ve İhracatın Teşvikinde Maliye Politikası Araçları”, (Doçentlik Tezi), Ege Üniversitesi İşletme Fakültesi Manisa Maliye ve Muhasebe Yüksek Okulu, İzmir, 1982.

MUTER, Naci Birol., **Vergileme ve Dış Ticaret**, Anadolu Matbaacılık, Manisa, 1989.

NEMLİ, Arif., **Gelişmekte Olan Ülkelerde Vergi Politikası**, Y. Güryay Matbaası, İstanbul, 1979.

OĞAN, Sinan., “Azerbaycan’ın Tanımlanamayan Ekonomisi ve Türkiye İle Ekonomik İlişkileri”, **Avrasya Dosyası Dergisi**, ASAM Yayınları, Azerbaycan Özel, Sayı 1, Cilt 7, İlkbahar 2001.

OLALI, Hasan., **Dış Ticaret Teorileri ve Politikası**, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1972.

REFERAT, Azerbaycan İqtisadiyyatı, <http://referat.freehost.az/fsdoc5.doc>, (09.12.2003).

SEYİDOĞLU, Halil., **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**, Güzem Yayınları, İstanbul, 2003.

SEYİDOĞLU, Halil., **Uluslararası İktisat:Teori, Politika ve Uygulama**, Turhan Kitabevi, Ankara,1986.

SEYMEN, Dilek Aykut., “Dış Ticarete Yeni Korumacı Eğilimler ve Türk Dış Ticareti Açısından Değerlendirilmesi”, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 4, İzmir, Ekim-Aralık 2002.

TEKİR, Sabri., **Vergi Teorisi**, Aklıselim Ofset Tesisleri, İzmir, 1990.

TOPRAK, Vamık., **Dış Ticaret ve Gümrük Politikası: Ders Notları**, Sevinç Matbaası, Ankara,1967.

ULUATAM, Özhan., **Kamu Maliyesi**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001.

VELİYEV, D.E. & BALAKİŞİYEVA, Y.N. & REFİBEYLİ, İ.R. & İMANOV, E.E. & QARABALOV, E.M., **Vergi Hüququ**, Azerbaycan Universiteti Neşriyyatı, Bakı, 2003.

VELİYEV, Dünyamalı., **Beynelxalq İqtisadiyyat**, Azerbaycan Universiteti Neşriyyatı, Bakı, 1998.

VN, Azerbaycan Respublikası Vergiler Nazirliyi, Azerbaycan Respublikasının Qanunları, <http://www.taxes.gov.az/qanun/index.shtml>, (30.04.2004).

WALTHER, Ted., **Dünya Ekonomisi**, (Çeviren: Ünal ÇAĞLAR), Alfa Yayınları, İstanbul, 2002.

YILDIRAN, Atilla., “Türkiye’nin Dış Ticaretinin Geliştirilmesinde Dış Ticaretten Alınan Vergilerin Rolü ve Önemi (1980 Sonrası Gelişmelerin Değerlendirilmesi)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 1996.

